

De Marshall Hulp en het Nederlandse Buitenlandbeleid

Van Neutraliteit naar Westerse Binding

Masterthesis Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Adriaan Zondag

3489388

Universiteit Utrecht

Begeleider: dr. M.L.L. Segers

08-04-2014

“Our policy is directed not against any country or doctrine but against hunger, poverty, desperation and chaos. Its purpose should be the revival of a working economy in the world so as to permit the emergence of political and social conditions in which free institutions can exist”

Generaal George C. Marshall, 5 juni 1947

Foto: www.georgecmarshall.org

“la gravité de cette décision, qui, sous certains aspects, marque un tournant dans la politique traditionnelle de mon pays”

Baron van Boetzelaer van Oosterhout, 24 februari 1948

Foto: CC / Spaarnestad / www.historiek.net

Inhoudsopgave

1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Historiografie.....	7
1.2.1 Inleiding.....	7
1.2.2 Internationale Literatuur: Marshall hulp specifiek	8
1.2.3 Internationale Literatuur	10
1.2.4 Nederlandse Literatuur	13
1.2.5 Pierre van der Eng – De Marshall-hulp	18
1.2.6 Conclusies en Probleemstelling.....	20
1.3 Centrale vraag.....	22
1.4 Operationalisering	22
1.5 Overzicht van de inhoud.....	24
2. Context	25
2.1 Inleiding.....	25
2.2 Internationale Context	25
2.2.1 Inleiding.....	25
2.2.2 Oost tegen West, of andersom?	27
2.2.3 De Duitse Kwestie	29
2.2.4 Op Weg naar de Koude Oorlog	32
2.2.5 George Marshall	34
2.3 Politieke Context in Nederland	36
2.3.1 Inleiding.....	36
2.3.2 De Partijen	37
2.3.3 De Kabinetsformatie en het Buitenlandbeleid.....	38
2.3.4 Van Boetzelaer en zijn Ministerie van Buitenlandse Zaken.....	40
2.4 Conclusies	45
3. Archiefonderzoek.....	46
3.1 Inleiding.....	46
3.2 Enthousiasme en Vragen	47
3.3 Het Standpunt van de Sovjet-Unie	48
3.4 De Sovjet-Unie Zegt Nee	51

3.5 De Nederlandse Politiek – Tweede Kamer	55
3.6 De Nederlandse Politiek – Eerste Kamer	59
3.7 Conclusies	61
4. Naspel.....	64
4.1 Introductie	64
4.2 Context	64
4.2.1 Inleiding.....	64
4.2.2 Internationale Context	65
4.2.3 Nederlandse Context.....	66
4.3 Eerste Kamerdebatten.....	69
4.3 Tweede Kamerdebatten.....	72
4.3.1 Tweede Kamer: 18 en 19 maart.....	72
4.3.2 Tweede Kamer: 22 en 23 april	75
4.4 Conclusies	79
5. Conclusies	83
5.1 Algemene Conclusies.....	83
5.2 Problematisering Pierre van der Eng.....	86
5.3 Conclusies Naspel: Verklaring Achteraf.....	87
6. Bronnenlijst.....	89

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Op 25 april 1947 vloog Generaal George C. Marshall gedesillusioneerd terug vanuit Moskou naar de Verenigde Staten. De spanning tussen Oost en West was in de eerste twee jaar na de oorlog al flink opgelopen, maar de nieuwe Secretary of State had nog hoop gekoesterd op samenwerking met de Sovjet-Unie. Het was echter in Moskou gebleken dat er met Stalin geen consensus te bereiken viel. Zijn vertrouwen in een constructief overleg met de Sovjet-Unie over de toekomst van Duitsland was verdwenen. Ruim een maand later op 5 juni gaf Marshall aan de Harvard Universiteit zijn legendarische toespraak over het Europees Hulpprogramma, dat later bekend zou worden als de Marshall hulp. Deze hulp werd uiteindelijk van 1948 tot en met 1952 verstrekt door de Verenigde Staten aan zestien Europese staten. Het was bedoeld om West-Europa economisch uit het slop te trekken na de verwoestingen die de Tweede Wereldoorlog met zich mee had gebracht. In die periode leverden de Verenigde Staten geld en middelen om de industrieën en economieën weer op gang te helpen. De economische wederopbouw van deze landen was ook voor de Amerikaanse economie van belang, met name voor haar export.¹

Washington had echter dieperliggende plannen dan alleen de wederopbouw van de *friendly states*, die voor Nederland een grote impact bleken te hebben. Door het accepteren van de hulp kozen de Europese staten er vrijwillig voor om in West-Europees verband economisch samen te gaan werken, en politiek een richting te kiezen die bepalend zou zijn voor de toekomst van Europa. Zo zou de integratie van West-Europa in Amerikaanse visie veel economische voordelen hebben. Vrije handel, door een interne markt te realiseren, zou groeien. Dat zou weer bijdragen aan een sterke geliberaliseerde wereldeconomie. Het Amerikaanse idee achter de hulp was dat een economisch sterk West-Europa moeilijker ten prooi zou vallen aan het oprukkende communisme in het oosten van Europa, én aan communistische bewegingen binnen de West-Europese staten.² Bovendien zou een sterk West-Europa dat gelieerd was aan de Verenigde Staten een frontlinie vormen tegen de Sovjet-Unie.

Dit idee strookte niet met de aloude Nederlandse politiek van neutraliteit en de afkeur van blokvorming.³ Het vooroorlogse idee van neutraliteit ging uit van een Europees machtsevenwicht,

---

¹ Deze opvatting is niet onomstreden, zie verderop p. 16.

² Het gevaar van een oprukkend communisme is uitdrukkelijk een Westers idee van destijds. Zie hoofdstuk 2: Context voor verdere toelichting.

³ Blokvorming als buitenlandbeleid betekent hier de keuze voor een – al dan niet militaire – bondgenootschappelijke

waarin Nederland zich door zijn strategische positie veilig waande voor agressie. Geen van de grotere Europese machten zou immers toe kunnen staan dat een ander het strategisch zo belangrijke Nederland bezet zou houden.⁴ Nederland had in de decennia daarvoor nooit aan blokvorming gedaan, omdat het de sleutelpositie als handelsstaat zo breed mogelijk naar alle kanten toe wilde kunnen vertolken. De vorming van een blok zou namelijk negatieve gevolgen kunnen hebben voor de betrekkingen met de staten die buiten dat blok vielen. Daarbij zou door de keuze voor een blok de neutraliteit verloren gaan. De Nederlandse regering zag in de eerste naoorlogse jaren meer in brede mondiale samenwerking via de nieuw opgerichte Verenigde Naties (VN): het zogenoemde *one-world* concept. Via de VN zouden problemen in een multilateraal forum besproken kunnen worden en, belangrijker, zou via het collectieve veiligheidssysteem van de VN de veiligheid tegen een toekomstige agressor gewaarborgd kunnen worden.

Nederland had na de oorlog zowel in de binnenlandse als in de buitenlandse politiek te maken met veel ogenschijnlijk onoverkomelijke problemen. Binnenlandse zorgen waren dat de industrie door de oorlog verwoest was, men een tekort aan dollars had voor de import, er een voedselprobleem was en er te weinig investeringsgeld was om het land weer terug te brengen naar de vooroorlogse economische situatie – de zogenoemde *dollar gap*. De buitenlandproblematiek had vooral betrekking op Duitsland. Duitsland was traditioneel Nederlands belangrijkste handelspartner geweest. Nu stond dit buurland onder internationale bezetting en was de handel met de oosterbuur bijna stilgevallen. Een volgend hoofdpijndossier werd de onafhankelijkheidsstrijd die plaatsvond in Nederlands-Indië, wat niet alleen een economisch probleem was, maar tevens een prestigekwestie werd, waardoor Nederland internationaal onder druk kwam te staan. Acceptatie van de Marshall hulp zou in ieder geval een deel van de economische problemen oplossen. Daarnaast voelde Nederland zich in de internationale onderhandelingen niet gehoord en gemarginaliseerd. Het bleek internationaal maar weinig inspraak te hebben in zaken van belang. Door middel van multilateraal overleg over de Marshall hulpverdeling zou de Nederlandse regering ook haar wensen kunnen uiten over de andere problemen, bijvoorbeeld over Duitsland, en op die manier internationaal weer invloed uit kunnen oefenen.

Op het eerste gezicht moet het een simpele keuze zijn geweest om deze Amerikaanse geste te accepteren en dankbaar de hulp in ontvangst te nemen. De Nederlandse buitenlandse politiek zou dan echter na decennia van neutraliteitspolitiek een andere richting moeten kiezen. Het zou onomkeerbare gevolgen hebben voor Nederland en Europa in de toekomst. Nederland heeft in een

---

samenwerking binnen regionaal verband. Campen, *The Quest for Security*, p. 7.

⁴ Schaper, "Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950", *BMGN* 1981:96, p. 277.

ogenschijnlijk zeer korte periode de Marshall hulp geaccepteerd en de buitenlandse politiek van neutraliteit verlaten. In de navolgende jaren zou het een steeds sterkere keuze maken voor westerse binding, bijvoorbeeld met het Verdrag van Brussel en de NAVO. Aanleiding voor het schrijven van dit onderzoek is dan ook om een aantal vragen te beantwoorden die betrekking hebben op de acceptatie van de Marshall hulp en de rol die deze acceptatie speelde in de verandering van het buitenlandbeleid van Nederland. In het volgende hoofdstuk wordt de historiografie beschreven, om vervolgens de centrale vraag in te leiden.

1.2 Historiografie

1.2.1 Inleiding

Sinds het begin van het Marshall plan is er veel gepubliceerd over het hulpprogramma. Door de tijd heen hebben onderzoekers vanuit verschillende disciplines de oorsprong, effecten en redenen achter het plan proberen te doorgronden, soms met verschillende conclusies. Aangezien dit onderzoek zich primair zal richten op de invloed van de hulp op de Nederlandse buitenlandse politiek, zullen vooral geschiedkundige werken worden bekeken. Het onderwerp wordt in de historiografie vanuit vele zijden belicht. In de algemene geschiedenisboeken die onder meer de naoorlogse geschiedenis behandelen, wordt het plan praktisch altijd behandeld.⁵ Maar ook in specifieke literatuur, die zich bijvoorbeeld richt op trans-Atlantische betrekkingen of Europese integratie, wordt zonder uitzondering aandacht besteed aan het plan vanuit de betreffende relevantie tot het onderwerp.⁶ Daarnaast zijn er veel onderzoeken verricht naar de Marshall hulp zelf, en uit de hoeveelheid specifieke literatuur over de Marshall hulp blijkt wel dat er weinig zijden van het plan onderbelicht zijn gebleven.⁷ Relevant voor het huidig onderzoek is ook de Nederlandse historische literatuur die ofwel in een deel van hun werk de periode behandelt, ofwel als onderwerp de Marshall hulp zelf heeft.⁸ In deze werken ligt namelijk de focus op de Nederlandse politiek van destijds, en wordt uitgelegd wat de Marshall hulp voor Nederland heeft betekend. Wat betreft de selectie van secundaire bronnen probeert dit onderzoek de genoemde historische invalshoeken te behandelen, met een focus op veel geciteerde werken die bepalend zijn geweest in het begrijpen van het hulpprogramma.

---

⁵ Zie verderop Hobsbawm, *The Age of Extreme*, of Tony Judt, *Postwar*.

⁶ Zie verderop Geir Lundestad, *The United States and Western Europe since 1945*; Marc Trachtenberg, *The Making of European Settlement 1945-1963*; Desmond Dinan, *Europe Recast*, Mallinson, *From Neutrality to Commitment*.

⁷ Zie verderop Milward, *The Reconstruction of Western Europe*; Gimbel, *The Origins of the Marshall plan*; Behrman, *The Most Noble Adventure*.

⁸ Zie verderop Schulte Nordholt en Swieringa, *A Bilateral Bicentennial*, Pierre van der Eng, *De Marshall-hulp*. en Hirschfeld, *Road to Recovery*.

Ten eerste zal een uiteenzetting volgen van internationale onderzoeken die een focus hebben op met name de politieke relaties tussen de Verenigde Staten en Europa, en de Europese staten onderling. Om een goed begrip te krijgen van het Nederlandse beleid in deze periode is de internationale situatie van vitaal belang, vanwege de invloed hiervan op Nederland. Vervolgens zullen een aantal publicaties van Nederlandse historici de revue passeren, om af te sluiten met het uitgebreide werk van de Nederlandse historicus Pierre van der Eng en zijn boek *De Marshall-Hulp*. Vanuit de bevindingen in de historiografie zullen de conclusies die Van der Eng trekt over de Nederlandse acceptatie van de hulp en de gevolgen voor de buitenlandse politiek daarvan, geproblematiseerd worden. Een goed inzicht in de historiografie zal de basis vormen voor een bronnenonderzoek.

1.2.2 Internationale Literatuur: Marshall hulp specifiek

John Gimbel, Professor van Geschiedenis aan de Humboldt State University in Californië en auteur van het in 1976 geschreven boek *The Origins of the Marshall Plan*, tevens een veel geciteerd historicus in andere Marshall hulp literatuur, heeft een opvallende mening over het Marshall plan. Volgens hem hebben historici een Marshall plan ontdekt dat helemaal nooit bestaan heeft. Het plan had enkel als doel Duitsland economisch weer uit het slop te trekken, op een manier die acceptabel zou zijn voor de rest van de Europese staten. Er was geen sprake van langetermijnplanning, daar waren de bureaucraten en politici uit wiens koker het plan kwam veel te druk voor.⁹ Hij baseert zijn argumentatie op het feit dat, zoals ook Milward later onderschrijft, er helemaal geen plan was voordat Marshall zijn speech gaf op 5 juni 1947. Verwijzend naar citaten, memoranda en briefwisselingen, legt hij uit dat Marshall gefrustreerd was over de uitkomst van de Moskou-conferentie eerder in 1947. Hier zou hij erachter zijn gekomen dat Stalin het Europese herstel wilde vertragen, en er geen akkoord over het bezette Duitsland en Oostenrijk bereikt kon worden met de Sovjets. Marshall concludeerde dat Amerika óf Europa moest verlaten, óf de taak van Europees herstel compleet op zich moest nemen. Dit kwam, volgens Gimbel, neer op Duitsland rehabiliteren.¹⁰ Toen eenmaal besloten was dat het van vitaal belang was om Duitsland weer op de rit te krijgen, moest er alleen nog een manier gevonden worden om dit door het Amerikaanse Congres te krijgen en het aan het Amerikaanse publiek te verkopen. De Truman-administratie heeft toen alle zeilen bijgezet om er een mooi verkooppraatje van te maken, wat uiteindelijk het Marshall plan heeft doen klinken als een “*one-shot deal*”, waarmee alle, later door historici geassocieerde,

---

⁹ Gimbel, *The Origins*, p. 4.

¹⁰ idem, pp. 14-16.

diepere redenen achter het plan naar boven kwamen.¹¹

Een belangrijk onderzoek in de Marshall hulp literatuur is dat van Alan S. Milward, *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51*. Het in 1984 geschreven boek wordt in veel latere werken geciteerd. Milward was een gerenommeerd Brits econoom en historicus, en heeft met dit boek, via archiefonderzoek in Europa en de Verenigde Staten, proberen uit te leggen hoe de economische *boom* in Europa van de jaren 1950 en 1960 plaats heeft kunnen vinden. Hiervoor gaat hij terug naar de tweede helft van de jaren 1940. Het resultaat is een bijzonder gedetailleerd en samenvattend stuk over de politiek ten tijde van het Marshall plan. Relevant voor het huidige onderzoek is de periode in 1947 naar de aanloop van de Marshall hulp. Hij bekijkt deze periode met name vanuit Europees perspectief, en zet hierin uiteen hoe de Europese staten tot acceptatie van het plan kwamen.¹² De nadruk ligt in zijn boek op de Verenigde Staten, Frankrijk en Groot-Brittannië. Hoewel hij ook belangrijke politieke visies van de Benelux landen in het geheel verwerkt, wordt Nederland weinig individueel behandeld. Kenmerkend voor zijn visie op de periode is zijn these dat zowel de Europese staten onderling, als Europa en Amerika niet met elkaar op één lijn lagen, en wat betreft de hulp en de consequenties daarvan sterk van mening verschilden: van samenwerking was volgens Milward weinig sprake.¹³

Een derde auteur, de filosoof en politiek econoom Greg Behrman, Henry Kissinger Fellow voor het Aspen Institute, heeft voor zijn werk *The Most Noble Adventure: The Marshall plan and the Time When America Helped Save Europe* onder meer gebruik gemaakt van de zojuist beschreven boeken van Milward en Gimbel. Zijn boek dateert uit 2007 en leest weg als een roman, omdat Behrman ieder gesprek, memorandum of toespraak die hij heeft bestudeerd in geur en kleur weet te omschrijven, alsof hij er zelf getuige van was. Net als Milward concludeert Behrman dat de planners van de Marshall hulp twee grote doelen hadden geïdentificeerd; het belang van Duitsland voor de West-Europese economie, en het belang van West-Europese economische integratie. Gimbel suggereerde dat er geen anticommunistisch en imperialistisch idee achter de Marshall hulp zat toen zij werd gepresenteerd. Behrman bestrijdt dit niet; tijdens de voorbereidingen werd wel besproken dat de communisten de economisch instabiele situatie uitbuiten, maar de hulp moest primair gericht worden op economisch herstel in Europa, om orde terug te brengen. Dat door Europa te stabiliseren de Amerikaanse nationale veiligheid en ideaal van een open wereldeconomie werden gewonnen, werd wel degelijk beseft. Hij beschrijft hoe in de week na Marshall's speech alle West-Europese staten enthousiast waren over het plan. De Nederlanders waren volgens Behrman

---

¹¹ idem, pp. 277-279.

¹² Milward, *The Reconstruction*, p. 57.

¹³ idem, pp. 67-82; p. 464.

ook blij verrast, zoals blijkt uit een citaat van, later de Nederlandse Minister van Buitenlandse Zaken, Dirk Stikker: “*It is not a question of whether you were in favor of it, because it was absolutely a must – you couldn't do without it.*”¹⁴

Opvallend is zijn positieve kijk op het plan, de actoren, de samenwerking, en de uitwerkingen ervan. Behrman's enthousiasme lijkt ongeremd wanneer hij vertelt hoe de zestien Europese staten bij acceptatie van het plan hun toekomstdromen samenvoegden, verschillen wegnamen, en over hun eigen schaduw heen sprongen. Volgens de auteur, die compleet andere conclusies trekt dan Milward, was dit de eerste stap in de richting van Europese integratie, en de Europese Unie die later zou volgen.¹⁵ In zijn epiloog trekt Behrman andere conclusies dan Gimbel. Volgens hem was het namelijk Marshall die terugkeerde uit Moskou in april 1947 om vastberaden West-Europa tegen interne maar ook *externe* Sovjet dreiging te verdedigen. Behrman stelt dat het doel van het plan in 1951 was bereikt, toen het Marshall plan en de NAVO veilig hadden gesteld dat de Sovjets West-Europa niet hadden overgenomen.¹⁶

1.2.3 Internationale Literatuur

Een zeer relevant werk uit 1999 is dat van Marc Trachtenberg. In zijn *A Constructed Peace*, dat het resultaat is van een uitgebreid bronnenonderzoek, vertelt de geschiedenisprofessor hoe het Europa vergaan is tussen 1945 en 1963, met als centrale claim dat Duitsland en de verdeling ervan de sleutelrol zouden spelen in de toekomst van het continent. Hij stelt dat in 1946 de Koude Oorlog al was begonnen door het Duitsland-conflict tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. De Amerikanen hadden in 1946 hun tactiek ten opzichte van de Sovjet-Unie veranderd in een politiek van *containment*, omdat de enige taal die de Sovjets begrepen een militaire was. Dit zou betekenen dat de periferie rondom de Sovjet-invloedsfeer beschermd moest worden, en een sterk Duitsland zou hier een bepalende rol in spelen. Om deze politiek te verkopen hield de Amerikaanse president Harry S. Truman op 12 maart 1947 zijn speech: het Westen moest zijn vrijheden verdedigen tegen het expansionisme van de Sovjet-Unie. Dit zou ook de tactiek worden om het Marshall plan door het Amerikaanse Congres te loodsen. Het idee binnen de Amerikaanse politiek was dat West-Duitsland bij een sterk West-Europa moest gaan horen, aangezien Duitsland het spilfiguur vormde.

Net als de voorgaande auteurs verklaart Trachtenberg het Marshall plan aan hand van de ontwikkelingen in Moskou in april 1947. Voor deze bijeenkomst van Ministers van Buitenlandse Zaken was Marshall van mening dat er nog wel met Vjatsjeslav Molotov, de Sovjet Minister van

---

¹⁴ Behrman, *The Most Noble Adventure*, p. 56 -73.

¹⁵ idem, p. 112.

¹⁶ idem, pp. 340-341.

Buitenlandse Zaken, en Stalin over Duitsland gesproken kon worden, maar hij kwam gedesillusioneerd terug; dit was niet mogelijk. Het directe gevolg was de ontwikkeling van het Marshall plan. Het idee in de Amerikaanse politieke kringen was dat dit plan kon zorgen voor West-Europese integratie met inbegrip van West-Duitsland. Zo zou er een eenheid ontstaan, die zonder al teveel Amerikaanse bijdrage – zoals Milward eerder al betoogde – weerstand kon bieden tegen de Sovjet-Unie. Het werd snel duidelijk dat de Sovjets de hulp niet mochten accepteren. Het moest ze echter wel aangeboden worden, zodat bij afwijzing de vinger naar het oosten gewezen kon worden. Een samenwerking in Duitsland tussen de vier grootmachten werd niet meer als een mogelijkheid gezien. Een geïntegreerd West-Europa werd het nieuwe Amerikaanse doel.¹⁷ De tweedeling van Europa was nu compleet, zoals Trachtenberg concludeert: “*The Rubicon had now been crossed.*”¹⁸

Geir Lundestad, geschiedenisprofessor, schrijft zijn boek *The United States and Western Europe Since 1945*, net als Trachtenberg, vanuit de invalshoek van de trans-Atlantische betrekkingen. Het in 2003 gepubliceerde werk heeft als centrale claim dat Amerika's West-Europa een “*Empire by Invitation*” is. Hiermee wil hij zeggen dat West-Europa niet een onderdeel is van een Amerikaans imperium in de traditionele, dwingende vorm van het woord, maar dat de Europeanen de Amerikanen feitelijk keer op keer om inmenging en invloed hebben gevraagd.¹⁹ Net als Trachtenberg ziet deze auteur het Marshall plan als onderdeel van de *containment*²⁰ politiek en een duw in de rug van Europese integratie, waarin West-Duitsland bij het nieuw gecreëerde Europa moest worden betrokken. De Truman-administratie bleef volgens Lundestad teleurgesteld over de slechte samenwerking tussen de Europeanen met de verdeling van de Marshall hulp, en het trage integratieproces.²¹

Een ander internationaal werk is dat van Desmond Dinan, Jean Monnet Professor van Public Policy aan de George Mason Universiteit. *Europe Recast* werd door hem in 2004 geschreven. Het boek beschrijft de Europese integratie vanaf de Tweede Wereldoorlog tot in 2004 op gedetailleerde wijze. Dinan stelt dat Marshall van meet af aan een aantal doelen wilde bereiken met zijn plan: de Europese handel op gang brengen en de *dollar gap* verkleinen, om op lange termijn in Europa een zelfde soort markteconomie als in Amerika te realiseren. Dit moest via een interne markt. Daarnaast zou Marshall zijn hulpprogramma ook hebben gezien als een antwoord op de communistische dreiging, en de auteur noemt het plan dan ook de “*economic flip side*” van de Truman-doctrine.

---

¹⁷ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 34-65.

¹⁸ idem, p. 65.

¹⁹ Lundestad, *The United States and Western Europe*.

²⁰ Voor meer uitleg over de Truman-doctrine en de term *containment*, zie Hoofdstuk 2: Context

²¹ idem, pp. 38-39.

Waar Milward stelde dat dit plan een manier voor de Verenigde Staten was om op langere termijn Europa te verlaten, ziet Dinan het juist als een bevestiging van de Amerikaanse binding aan West-Europa.²² Het plan zou dan ook een begin van de Europese integratie hebben aangeduid.

Eric Hobsbawm, gerenommeerd historicus en publicist, geeft een wat breder beeld van de periode weer in zijn boek *The Age of Extremes, 1914-1991*. Vanuit zijn marxistische visie was het volgens hem in de naoorlogse jaren al duidelijk dat de Sovjet-Unie niet expansionistisch was. Zelfs George Kennan, planner voor het Amerikaanse State Department, die nota bene de *containment* politiek had bedacht, geloofde niet dat Rusland het communisme uit wilde breiden. Terwijl Washington zich zorgen maakte over een mogelijke Sovjet-wereldoverheersing in de toekomst, maakte Moskou zich druk over de huidige Amerikaanse hegemonie in alle delen ter wereld die nog niet door het Rode Leger bezet waren.²³ Volgens Hobsbawm werd de Europese Gemeenschap zowel door als tegen de Verenigde Staten gecreëerd. Het lukte Washington niet direct om een verenigd Europa te verwezenlijken, omdat de Fransen Duitsland klein wilden houden en de Britten zich niet wilden binden aan het vasteland. Voor de auteur is de NAVO dan ook een logisch complement van de Marshall hulp, omdat economische en militaire integratie hielpen in de vorming van een sterke alliantie tegen het Sovjetblok.²⁴

In een recent verschenen Brits onderzoekswerk van William Mallinson, getiteld *From Neutrality to Commitment*, doorgrondt de auteur de Nederlandse buitenlandse politiek in de naoorlogse periode door middel van bronnenonderzoek. Mallinson legt als eerste de Nederlandse politiek van neutraliteit en een wens van onafhankelijkheid uit, wat soms meer weg heeft van een droom dan van realiteit. De opmerkelijke politieke verschuiving naar blokvorming, die ook Mallinson benadrukt, is de Nederlandse aansluiting bij militaire allianties en regionale politieke verdragen. Zoals de titel van het boek al omschrijft, is dit een ommeezwaai van neutraliteit naar toewijding. Toen de Nederlanders in 1948 het Verdrag van Brussel²⁵ – een West-Europees militair pact - tekenden, zei de Britse Ambassadeur in Den Haag dan ook: “*The Dutch had abandoned 'once and for all' a policy of neutrality*”.²⁶ Alhoewel E.N. van Kleffens, Minister van Buitenlandse Zaken tijdens de Tweede Wereldoorlog, al in 1942 had gezegd dat de politiek van geen allianties aangaan voorbij moest zijn, zou pas in 1948 voor het eerst in honderd jaar weer een militaire alliantie aangegaan worden.²⁷ Volgens Mallinson was de nazi-invasie de katalysator, en was de Oost-West

---

²² Dinan, *Europe Recast*. P. 20-21.

²³ Hobsbawm, *The Age of Extremes*, pp. 232-234.

²⁴ idem, pp. 240-241.

²⁵ Zie hoofdstuk 4: Naspel voor verdere uitleg van het Brussel Pact.

²⁶ Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 5.

²⁷ idem, p. 8.

verdeling in Europa de uiteindelijke *trigger* voor deze ommezwaai.

Met betrekking tot de Marshall hulp refereert Mallinson aan Milward, en onderschrijft hij zijn visie dat het plan ook een politiek doel had.²⁸ Door het wegvallen van de handel met Duitsland, de onafhankelijkheidsstrijd in Nederlands-Indië die veel geld kostte, en de economie van Nederland die stagnerende was, werd het plan als van vitaal belang voor Nederland geacht. Hoewel de Nederlandse regering werd gezien als een verrassend coöperatieve partner in de uitwerking van het plan, volgde zij niet klakkeloos de wensen van de Verenigde Staten op. Zo was zij bijvoorbeeld tegen een douane-unie met Frankrijk en Italië (de 'Fritalux') en zag zij meer in samenwerking met in eerste instantie de Benelux. Haar blik op Europese samenwerking had drie kenmerken: ze wantrouwde Frankrijk, ze verlangde een economisch sterk Duitsland en vond dat Groot-Brittannië zich moest committeren aan het vasteland. Nederland zag zichzelf nog steeds niet als een typische Europese staat en wilde graag haar onafhankelijkheid behouden.²⁹ In het licht hiervan moeten de overwegingen om de Marshall hulp te accepteren voor Nederland bekeken worden. Met het tekenen van het Verdrag van Brussel (Brussel Pact) was de politiek van neutraliteit gestorven, maar waarom deden de Nederlanders dit?

Volgens Mallinson was het aangaan van deze West-Europese alliantie voor Nederland een manier om haar stem internationaal te laten gelden. Zo kon zij invloed krijgen op de toekomst van Duitsland. Angst voor Duitse agressie was er niet, omdat er een gigantische Amerikaanse troepenmacht in Duitsland gelegerd was. Angst voor Sovjet agressie was er ook niet, omdat Den Haag het communisme niet als expansionistisch inschatte. Het aangaan van het Brussel Pact was dus een politieke zet, en al was hij er wel, werd de ommezwaai in buitenlandse politiek volgens Mallinson nog niet gerealiseerd, omdat Nederland veel te druk was met Nederlands-Indië. De Marshall Hulp was een tweede factor. Mallinson stelt dat acceptatie van dit plan en tegelijkertijd neutraliteit nastreven inconsistent zou zijn: de vriendschap met Amerika was een prioriteit.³⁰

1.2.4 Nederlandse Literatuur

In het boek *A Bilateral Bicentennial: A History of Dutch-American Relations 1782-1982*, wijdt de Nederlander E.H. Van der Beugel, econoom en oud-staatssecretaris van Buitenlandse Zaken, die bovendien ook een belangrijke rol heeft vertolkt bij de uitvoering van het plan, een klein hoofdstuk aan het Marshall plan, getiteld *An Act Without Peer*. Ook dit werk wordt vaak geciteerd in latere literatuur over de Marshall hulp. Net als Dinan omschrijft deze auteur het Marshall plan als

---

²⁸ idem, p. 37.

²⁹ idem, pp. 38-44.

³⁰ idem, pp. 63-65.

het politiek-economische element van de Truman-doctrine. Het doel van het Marshall plan was economische wederopbouw van Europa en het aansturen van Europese samenwerking. Vooral relevant is Van der Beugels onderzoek naar de Amerika-Nederland relaties ten tijde van het plan. Volgens de auteur vond Amerika in Nederland een trouwe bondgenoot. Nederland was niet alleen ontvanger van hulp, maar ook een staat die het voortouw nam in Europese integratie en een oplossing zocht voor het Duitse probleem. In relatie tot het huidige onderwerp stelt Van der Beugel dat de politieke verschuiving die tussen 1945 en 1947 plaatsvond in Nederland - van een *one world* concept via de Verenigde Naties naar een verenigd West-Europa als oplossing van het Duitse probleem – ook in de Verenigde Staten merkbaar was. Voor zowel het Duitse probleem als voor Europese integratie bleken de Amerikanen en Nederlanders prima samen te kunnen werken. Grote eer wordt toegeschreven aan H.M. Hirschfeld en D.P. Spierenburg, die een belangrijke rol vertolkten in de hulpaanvraag.³¹ De lovende woorden die Van der Beugel over heeft voor de Verenigde Staten, het plan, en de relaties tussen Nederland en de Verenigde Staten, moeten echter wel in het licht van zijn carrière bekeken worden.

Van der Beugel schreef in 1966 zijn boek *From Marshall Aid to Atlantic Partnership*. In dit werk gaat hij dieper en uitgebreider in op de periode die hij in *An Act Without Peer* al had gedaan. Hij onderschrijft het falen van de Moskou conferentie en het probleem Duitsland hetzelfde als Trachtenberg: als de directe aanleiding voor het Marshall plan.³² Zijn meest relevante stuk voor dit onderzoek beschrijft de reacties binnen Europa. Na Marshalls speech moesten de Europeanen met een antwoord komen. Het directe enthousiaste en hoop in het plan schrijft hij toe aan de gigantische problemen die de *dollar gap* met zich mee brachten. Voor Nederland betekende dit dollartekort zelfs dat er of gestopt moest worden met wederopbouw, of gezocht moest worden naar hulp.³³ Volgens Van der Beugel wilden de Europese staten, inclusief Groot-Brittannië en Frankrijk, de Sovjet-Unie en met name de Oost-Europese staten bij de hulp betrekken, om zodoende Europa niet te splitsen. Het was uiteindelijk de Sovjet-Unie die zelfstandig het plan weigerde, ook voor de satellietstaten, en zo de Koude Oorlog zijn oorsprong gaf.³⁴

Milward is het hier niet mee eens. Volgens hem wilden de Fransen en Britten het voortouw nemen in deze ontwikkeling, om zo hun eigen politiek binnen Europa te kunnen behartigen. Hoofdrospelers waren de buitenlandse ministers van beide landen, respectievelijk Georges Bidault en Ernest Bevin. Geen van hen, noch Marshall, wilden eigenlijk dat de Sovjet-Unie zou participeren

---

³¹ Schulte Nordholt en Swieringa, *A Bilateral Bicentennial*, pp. 68-78.

³² Beugel, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership*, p. 35.

³³ idem, p. 57.

³⁴ idem, p. 59.

in de Amerikaanse hulp. Zij zagen dit vanwege de Amerikaanse eisen voor hulp, zoals een geïntegreerde economie, ook als zeer onwaarschijnlijk, al was de hulp Stalin wel aangeboden.³⁵ Dit is wellicht te verklaren door het tijdstip van schrijven. Volgens Griffiths veranderde het traditionele standpunt – dat de Sovjet-Unie de Koude Oorlog zou hebben gestart – na de Vietnamoorlog in het revisionistische standpunt, wat de schuld meer in de schoenen van de Verenigde Staten schuift.³⁶ Het is voor het huidige onderzoek jammer dat Van der Beugel weinig tot geen informatie over Nederland en de onderhandelingen geeft, op een sporadische referentie na.

Alfred van Staden, bijzonder hoogleraar in diplomatieke geschiedenis en oud-directeur van Instituut Clingendael, schrijft in *What Has Changed and Why?* een uiteenzetting over de verhoudingen tussen Amerika en Nederland vanaf 1945. Hij gebruikt hiervoor onder andere primaire bronnen en memoires. Als Nederlander blijft hij opmerkelijk realistisch (in tegenstelling tot oud-functionaris Van der Beugel) in de bilaterale verhoudingen tussen Nederland en Amerika. Zo stelt hij dat voor Nederland belangrijke zaken in Amerikaanse ogen waarschijnlijk van marginaal of insignificant belang zullen zijn. Volgens de auteur was er veel spanning in de bilaterale relaties tussen de twee staten. Ten eerste was er het probleem Nederlands-Indië. Dat de Amerikanen zich bemoeiden met Nederlandse ‘interne zaken’, leidde tot irritatie. Vanaf 1948 verslechterden de relaties op dit punt verder, omdat Washington zich openlijk ging bemoeien met de onrust in de Nederlandse kolonie. Door het Amerikaanse antikoloniale standpunt, haar angst voor het opwekken van Bolsjewistische bewegingen, en de politionele acties van de Nederlandse regering, liep dit bijna uit de hand.

Daarnaast was er volgens Van Staden ook een tweede reden voor de verslechterde bilaterale relatie. Van Kleffens had in 1942 al een Westers defensiesysteem gepropagandeerd, waarin Washington en Londen de belangrijkste rol zouden moeten vertolken. De Amerikanen hadden hier destijds wel oren naar, maar wilden zich nog niet formeel binden. Kleine staten als Nederland bleken weinig van belang in de verdere naoorlogse planning, wat wel bleek uit de verdeling van Duitsland tussen de vier mogendheden, en het opstellen van het Handvest van de VN, waar Nederland amper een rol in speelde. Volgens Van Staden was men in Den Haag na de oorlog nog steeds van mening dat er een Westers veiligheidssysteem moest komen. Het was Van Kleffens duidelijk dat Amerika met Europa geëngageerd moest blijven, maar de vraag was hoe. Enerzijds zou Nederlandse druk op dit onderwerp Amerika terug in haar isolationistische schulp kunnen duwen, anderzijds zou Nederlandse druk toch niet zoveel invloed hebben. De enige optie voor

---

³⁵ Milward, *The Reconstruction of Western Europe*, p. 64.

³⁶ Griffiths, *Het Marshall Plan in Hedendaags Perspectief*, p. 15; vgl. Nye, *Understanding International Conflicts*, p. 119, voor meer uitleg over de verschillende visies op het ontstaan van de Koude Oorlog

Nederland was dan ook om de veiligheidspolitiek te behartigen via de Verenigde Naties, het *one world* concept. Het gevolg hiervan was dat Van Kleffens de ontwikkelingen in Oost-Europa, waar de Sovjet-Unie steeds meer invloed leek te genieten, moest uitleggen. Hij vertelde in november 1945 aan het Nederlandse parlement dat Rusland er geen imperialistische idealen op nahield, maar enkel haar eigen veiligheid probeerde vast te stellen.³⁷ Daarbij maakte hij de risico's van blokvorming duidelijk, wat als gevolg zou hebben dat er internationale spanningen ten opzichte van de Sovjet-Unie zouden ontstaan.

Invloedrijke beleidsmedewerkers ten tijde van het Marshall plan hebben in 1954 in het boek *Road to Recovery*, uitgegeven door het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, hun terugblik op de periode geschreven. H.M. Hirschfeld legt hierin uit hoe enthousiast de Nederlanders met het plan aan de slag gingen. Toen de Parijs-conferentie van Europese staten de hulpaanvraag terugkoppelde aan Amerika, zou er geen duidelijke referentie worden gemaakt naar een plan voor Europese integratie. Hirschfeld is van mening dat de Nederlanders daar destijds juist wel op gehamerd hebben.³⁸ Hij benadrukt dat het een puur economisch plan was, maar dat wel duidelijk was dat economisch herstel West-Europa immuun zou maken voor het communistische gevaar. Pas later zouden de militaire kanten aan het plan worden toegevoegd.³⁹

In hetzelfde boek belicht A.H. Philipse de periode vanuit zijn werkzaamheden op de Nederlandse ambassade in Washington. Volgens hem was Marshalls plan bedoeld voor heel Europa, en werd het pas een anti-communistisch plan nadat Molotov de handreiking had geweigerd in Parijs. Philipse schuift de schuld hiervan volledig in de schoenen van de Russen.⁴⁰ Daarnaast benadrukt hij de vrijgevigheid van het Amerikaanse volk als reden voor het geven van steun aan Europa. Volgens hem was de Amerikaanse export naar Europa, op die van wat landbouwproducten na, helemaal niet zo belangrijk voor de Amerikanen. Pas toen de relaties met de Sovjet-Unie verslechterden, was er een belangrijk eigenbelang voor de Amerikanen om West-Europa uit de Stalinistische greep te houden.⁴¹

Een zeer relevant en tevens diepgaand en accuraat onderzoek van Nederlandse bodem is *Dutch Foreign Policy: The Role of the Netherlands in World Politics* van Duco Hellema, geschiedenisprofessor aan de Universiteit Utrecht. Volgens Hellema vond er tussen 1948 en 1952 een radicale verandering plaats in de Nederlandse buitenlandse politiek. Hij omschrijft deze periode

---

³⁷ Schulte Nordholt en Swieringa, *A Bilateral Bicentennial*, pp. 80-82; Dit punt wordt ook benadrukt in Schaper, "Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950", *BMGN* 1981:96, p. 281.

³⁸ Hirschfeld, *Road to Recovery*, p. 16.

³⁹ idem, p. 20.

⁴⁰ idem, p. 106.

⁴¹ idem, p. 107.

als een periode van onduidelijkheid. De Nederlandse regering accepteerde de rol van de Verenigde Staten als hegemonale macht, en richtte haar pijlen op Atlantische samenwerking. De grootste veranderingen zijn doorgevoerd onder het beleid van Dirk Stikker, Minister van Buitenlandse Zaken vanaf 1948, met als belangrijkste keerpunt de deelname aan de NAVO. Maar zijn voorganger, Baron Van Boetzelaer, gaf het startsignaal voor deze verandering, onder meer met de acceptatie van het Marshall plan. De Nederlandse regering stemde snel in met het plan. Het gaf haar een uitgelezen kans om West-Duitsland weer sterker bij de handel te betrekken.

Tijdens de Parijs conferentie, waar de Europese staten gezamenlijk aan een hulpaanvraag werkten, trad de Benelux gezamenlijk op om hun belangen te behartigen. Met effect: ze kregen meer hulp dan ze in eerste instantie verwacht hadden. De hulp bracht een einde aan de uitzichtloze Nederlandse politiek om via bilaterale samenwerking de monetaire en handelsproblemen op te lossen. In eerste instantie gebruikte Den Haag de hulp ook om de grip op Nederlands-Indië weer te versterken, totdat deze hulp later door Washington juist als dwangmiddel gebruikt zou worden om Nederland tot het tegenovergestelde te dwingen.⁴² Het werd met de Marshall hulp mogelijk om multilateraal tot een handelsovereenkomst te komen met de andere Europese staten, iets waar de Verenigde Staten graag haar steun aan verleenden.⁴³ Zoals Dinan al opmerkte dat de Benelux niet bedoeld was als een embryonale vorm van Europese samenwerking, maar eerder als een protectionistische douane unie, zo legt Hellema ook zijn vraagtekens bij haar succes. Nederland was niet enthousiast over het idee van het uitbreiden van de Benelux. Wat zij in ieder geval wel voor elkaar had gekregen, was een groot deel van de Marshall hulp binnenslepen.⁴⁴

Pierre van de Eng citerend, legt Hellema de acceptatie van het Marshall plan uit als een radicale verandering van de Nederlandse positie in de wereld. Tot eind 1947 wilde Van Boetzelaer nog niets weten van Westerse militaire samenwerking, maar begin 1948 begon de positie van de Nederlandse regering toch te keren. Een verdere verslechtering van de Oost-West relaties, de Duitse kwestie en de problemen in Nederlands-Indië hebben hier aan bijgedragen.⁴⁵ Later zou de Nederlandse overheid het toetreden tot de NAVO een 'logisch gevolg' noemen op de acceptatie van de Marshall hulp.⁴⁶ Concluderend schrijft Hellema een belangrijke rol toe aan Minister Stikker in zijn rol in de verandering van de Buitenlandse politiek in die periode. Hij wordt omschreven als *“not so much as a visionary or great political thinker but more as a pragmatic and flexible defender of Dutch economic interests.”* Stikker is eigenlijk het boegbeeld geweest van de

---

⁴² Hellema, *Dutch Foreign Policy*, pp. 121-129.

⁴³ idem, p. 140.

⁴⁴ Idem, pp. 140-141.

⁴⁵ idem, p. 129.

⁴⁶ idem, p. 133.

“modernization and Atlanticization that characterized Dutch foreign policy during these years.”⁴⁷

1.2.5 Pierre van der Eng – De Marshall-hulp

Als laatste wordt een vaak geciteerd Nederlands werk van Pierre van der Eng behandeld, getiteld *De Marshall-Hulp: Een Perspectief voor Nederland: 1947-1953* uit 1987. Omdat zijn boek één van de grootste geschiedkundige werken is over specifiek de Marshall hulp in de Nederlandse literatuur, wordt het in dit onderzoek uitvoerig bekeken. Het is een bewerking van twee scripties die Van der Eng voor zijn studie geschiedenis schreef op basis van bronnenonderzoek in meerdere Nederlandse archieven. Dat zijn onderzoek uitgebreid was blijkt wel uit de lijst van archieven, plus het feit dat hij het persoonlijk archief van de eerder genoemde E.H. van der Beugel heeft mogen raadplegen. Wat lastig is aan zijn boek, is dat hij geen gebruik maakt van verwijzende noten, noch van internationale literatuur, maar wel “ten alle tijde bereid [is zijn] vindplaatsen toe te lichten.”⁴⁸

In zijn eerste hoofdstuk zet hij in grote lijnen de weg naar de aanbidding van Amerikaanse hulp aan Europa uiteen. Het is een feitelijke opsomming van de gebeurtenissen die in lijn is met de eerder beschreven internationale literatuur. In het volgende hoofdstuk gaat Van der Eng in op de Nederlandse ontvangst van het plan. Hij stelt dat de acceptatie van de Marshall hulp moet worden gezien tegen de achtergrond van twee jaar economisch herstel in 1947, en de duidelijk geworden problemen van de buitenlandpolitiek.⁴⁹ Alhoewel Minister van Financiën Piet Lieftinck de inflatie in Nederland redelijk onder controle wist te houden met zijn beleid, waren de verwoesting van Rotterdam, de vloot, en het stilvallen van de handel met Duitsland desastreus voor de Nederlandse handel. Het kabinet Schemerhorn-Drees maakte in juni 1946 plaats voor het kabinet Beel, en dit kabinet werd in haar economische planning gesteund door het zojuist opgezette CPB. Het uitblijven van Duits herstel, het niet op gang komen van de Nederlandse economie in Indonesië, de moeilijkheid van het bilaterale handelsbetrekkingen systeem en de strenge winter van 1946-1947 maakten de situatie er voor Nederland niet rooskleuriger op. De financiële uitweg die de Marshall hulp kon bieden, werd dan ook graag geaccepteerd.⁵⁰

Nu de basis van het verhaal gelegd is, komt Van der Eng bij de buitenlandse politiek terecht. Hij stelt dat in 1940 de neutrale politiek van Nederland al verlaten werd na de schok van de nazi-invasie, om even na de oorlog terug te komen. Nederland was tegen blokvorming en wilde de veiligheid via de Verenigde Naties behartigd zien. Toen in 1946 duidelijk werd dat de VN de veiligheid niet kon garanderen, en de strijd tussen de twee grootmachten steeds groter werd, richtte

---

⁴⁷ idem, p.152.

⁴⁸ Eng, *De Marshall-Hulp*, p. 7.

⁴⁹ idem, p. 26.

⁵⁰ idem, pp. 29-30.

Nederland haar peilen op een veiligheidsbeleid gericht op de Verenigde Staten. Deze ommezwaai wordt door Hellema pas twee jaar later geplaatst. Toen op 9 juni 1947 Marshalls plan door Van Boetzelaer voorgelegd werd aan de Ministerraad ter acceptatie, bleek uit de bestudeerde communiqués dat de Nederlanders zich ervan bewust waren dat Amerika waarschijnlijk eerst Europese samenwerking wilde zien voordat zij hulp zouden geven. Het was dan ook duidelijk dat dit een ommezwaai in de buitenlandse politiek met zich mee zou brengen. Acht dagen later was Nederland het vierde land dat aan Amerika meedeelde dat het bereid was de Europese samenwerking via de Benelux aan te gaan. Van der Eng stelt dat ook in deze periode Nederland nog niets wilde weten van politieke blokvorming. Molotov had destijds ook de hulp nog niet afgewezen, en de Nederlanders hoopten op verbeterde handel met Oost-Europa. Mocht de Sovjet-Unie het plan afwijzen, dan zou er een focus moeten komen op West-Europa in samenwerking met West-Duitsland. Op dit punt benadrukt Van der Eng wederom dat het duidelijk was dat “de keuze voor het aanbod van Marshall een nieuwe lijn in de Nederlandse buitenlandse politiek zou markeren”.⁵¹

Op 7 juli 1947, twee dagen nadat de Sovjet-Unie berichtte dat het niet mee zou doen met de Marshall hulp, legde Van Boetzelaer aan de Ministerraad voor dat Nederland was uitgenodigd om mee te doen aan de conferentie in Parijs. Hier zouden de Europese staten een plan opstellen voor de Amerikaanse hulp. Van Boetzelaer en Henry Spaak wilden de vertegenwoordiging in Parijs vanuit de Benelux doen, en de Ministerraad ging akkoord.⁵² De volgende maanden zouden in het teken staan van overleg over de technische uitvoering en voorwaarden van de hulp. Dit waren vooral economische discussies; het was in de Ministerraad ook al duidelijk dat Nederland mee zou doen aan het plan. De financieel-economische zijde werd van veel groter belang geacht dan de gevolgen voor de buitenlandse politiek. “Impliciet ging men er dus in regeringskring al van uit dat Nederland aan het hulpprogramma deel zou nemen, wat ook verder de consequenties voor de Nederlandse plaats in de internationale politiek zouden zijn.”⁵³ Enige weerstand werd wel geboden vanuit de Tweede Kamer in november 1947, waar de regering nog niet met duidelijke woorden had uitgelegd wat zij met het Marshall plan wilden doen. De communistische partij (CPN) uitte haar kritiek op de imperialistische bedoelingen achter het plan. De regering ontkende dit en wees op de hulp die Amerika bood voor een sterke Europese economie.

Achter de schermen wist men wel beter, zoals blijkt uit meerdere communiqués tussen Hirschfeld, Van Kleffens en Van Boetzelaer, dat het plan toch wel degelijk een politiek wapen was

---

⁵¹ idem, pp. 31-37.

⁵² idem, p. 38.

⁵³ idem, p. 49.

verpakt in een economisch praatje.⁵⁴ De regering stelde zelfs dat het niet-deelnemen van de Oost-Europese staten niet de schuld van West-Europa was, en dat van een blokvorming door acceptatie nog geen sprake was. Van der Eng is van mening dat de regering dit allemaal wel degelijk inzag, maar dat zij een verandering van koers in de buitenlandse politiek geenszins als problematisch zagen.⁵⁵ Binnen de nieuw gevormde Partij van de Arbeid, die deel uitmaakte van de coalitieregering met de Katholieke Volkspartij (KVP), was er onduidelijkheid over het buitenlandse beleid dat gevolgd moest worden, en dit had dan ook zeker geen prioriteit. Zij ging er in de maanden juni en juli 1947 vanuit dat het Marshall plan geen politieke doelen nastreefde, maar enkel economische.⁵⁶

Het was in 1947 nog onzeker of het plan door het Amerikaanse Congres goedgekeurd zou worden. Het CPB publiceerde in november een berekening van wat de gevolgen voor de economie zouden zijn als er geen hulp zou komen. Uit hun analyse bleek dat dit desastreuze gevolgen voor de Nederlandse economie zou hebben. Daarbij vermeldden ze dat dit ook sociale gevolgen kon hebben “waaruit politieke verschuivingen zouden kunnen voortvloeien”. Deze laatste gevolgen maakten het volgens Van der Eng onmogelijk om deelname aan het programma te stoppen.⁵⁷

1.2.6 Conclusies en Probleemstelling

Alhoewel er binnen de historiografie getwist wordt over het moment waarop de anticommunistische beweegredenen binnen de Marshall hulp verschenen, lijkt er overeenstemming te bestaan dat met name in de maanden na Marshalls speech op 5 juni 1947 er in de Amerikaanse politiek een overtuiging begon te ontstaan dat een geïntegreerd West-Europa, met Duitsland als de motor van haar economie, een sterke eenheid zou creëren die gelieerd was aan Amerika. De ressentimenten tegen de communisten waren in de Truman-doctrine twee maanden eerder al uitgesproken, en er lijkt binnen de internationale literatuur (behalve bij Gimbel) ook overeenstemming te bestaan dat het Marshall plan vanaf het begin deze elementen bevatte. De achtergrond tegen welke de Nederlandse politiek met dit plan om zou moeten gaan, waren de verslechterde relatie tussen Oost en West, de verwoesting van Nederland en haar economische problemen, de Nederlandse wens om de handel met Duitsland weer te laten bloeien, en de problemen omtrent Nederlands-Indië. Dat acceptatie van dit plan een ommezwaai in de politiek van neutraliteit zou betekenen, werd snel gerealiseerd. De historiografie lijkt het er ook van Mallinson en Hellema tot Van der Eng over eens dat de Nederlandse buitenlandse politiek na de tweede oorlog

---

⁵⁴ idem, p. 52.

⁵⁵ idem, p. 58.

⁵⁶ idem, pp. 87-89.

⁵⁷ idem, pp. 49-54.

een beleid was van non-beleid, het was onduidelijk of het was er simpelweg niet.⁵⁸ De voltooiing van de ommezwaai vond plaats onder het beleid van Stikker met de toetreding tot de Noord Atlantische Verdragsorganisatie. Het lijkt erop dat deze nieuwe richting echter al eerder is ingeslagen onder het bewind van baron Van Boetzelaer in 1947 en 1948: de periode tussen de speech van Marshall en het aankomen van de eerste hulpschepen vanuit Amerika.

Wat onderbelicht is gebleven in de historiografie is waarom de Nederlandse regering de politiek van neutraliteit zo ogenschijnlijk snel over boord heeft gegooid. Volgens Van der Eng realiseerden zij zich van meet af aan wat de consequenties van de Marshall hulp voor de buitenlandse politiek zouden zijn. Toen zij de hulp accepteerden op 17 juni 1947 was nog niet duidelijk dat de Sovjet-Unie niet mee zou doen, maar al wel besproken wat zou gebeuren als dit het geval was. Bovendien werd tegen het einde van juni in het diplomatieke verkeer al sterk rekening gehouden met non-participatie van de Sovjet-Unie, en het idee dat dit een van tevoren afgesproken politiek spelletje was van Amerika, Frankrijk en Groot-Brittannië.⁵⁹ Toen duidelijk werd dat de Sovjet-Unie de hulp weigerde op 5 juli 1947, stemde de ministerraad twee dagen later toch direct in met Hirschfelds missie naar de Europese conferentie in Parijs om de Europese aanvraag rond te krijgen. Maanden later in november, toen de contouren van de hulp steeds duidelijker werden vastgelegd, verwierp de regering de kritiek vanuit het parlement over de politieke gevolgen. Voor het kabinet was klaarblijkelijk de financieel-economische dimensie van het plan van zo'n groot belang, dat er voor twijfel over eventuele politieke gevolgen weinig plek was.

Van der Eng stelt herhaaldelijk dat de Nederlandse regering de politieke bedoelingen van het Marshall plan wel door moeten hebben gehad, maar wijst geen bepalend moment aan. Het lijkt erop, als er wordt gekeken naar de opiniebladen van de politieke partijen, dat rond september/oktober 1947 de vraag welke gevolgen de hulp zou hebben het politieke debat ging beheersen. Internationale historici hebben de politieke lading achter het plan zeer vroeg gesignaleerd, maar wanneer vond die realisatie plaats in de Nederlandse regering? In hoeverre wist het kabinet dan dat ze een nieuwe buitenlandse politiek gingen voeren? Wat is er gebeurd in de periode 5 juni tot 7 juli 1947 en de daaropvolgende dagen,⁶⁰ dat de Nederlandse regering willens en wetens de hulp accepteerde, en een richting insloeg van een compleet nieuwe buitenland politiek?

---

⁵⁸ vgl. Schaper, "Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950", *BMGN* 1981:96, p. 282.

⁵⁹ Eng, *De Marshall-Hulp*, p. 62.

⁶⁰ Zie hoofdstuk 1.4

1.3 Centrale vraag

Uit de historiografie springt één aspect met betrekking tot het huidige onderwerp goed naar voren: de Nederlandse buitenlandse politiek heeft in de naoorlogse jaren een ommezwaai gemaakt van een politiek van neutraliteit naar een politiek van een sterk geïntegreerd (zowel economisch als militair) Westers blok. Er is geen datum aan te wijzen waarop deze ommezwaai exact begonnen of voltooid is. Sommige auteurs zien 1940 met de nazi invasie als startjaar, anderen zien de toetreding tot de NAVO in 1949 als belangrijkste moment. Wat zeker is, is dat de Marshall hulp aan deze ommezwaai heeft bijgedragen. Ook staat onomstotelijk vast dat de Nederlandse regering zich bewust was van deze invloed, maar dit benoemde zij niet. Desalniettemin heeft het in een ogenschijnlijk zeer korte periode de keuze gemaakt om de hulp te accepteren en zodoende het roer om te gooien. Officieel bleef de Nederlandse regering echter achter het *one-world* concept staan. De centrale vraag van dit onderzoek luidt:

Hoe was de Nederlandse reactie op het aanbod van de Marshall hulp, en realiseerde de regering en het parlement zich de gevolgen voor het buitenlandbeleid?

Deelvragen die binnen deze onderzoeksvraag beantwoord moeten worden luiden: wanneer vond de omslag plaats? Wat zijn de achterliggende redenen van de omslag? Waarom ontkende de regering een keuze in het oost-west conflict te maken? Is er ergens in het proces een bewuste en expliciete keuze gemaakt voor een bepaalde strategie ('willen wij dit eigenlijk wel, een dergelijke verandering')? Wat waren de afwegingen om te komen tot deze ommezwaai? Er wordt hierbij ook een onderscheid gemaakt tussen de regering en het parlement en haar individuele partijen; verschilden hun visies hierop? Zo ja, waarin?

1.4 Operationalisering

De periodes die onderzocht zullen worden zijn de maanden juni en juli van 1947. Tijdens deze maanden legde Marshall zijn speech af (5 juni), gaf Nederland te kennen dat zij voor het plan openstonden (9 juni), werd het duidelijk wat een mogelijke afwijzing van de Sovjet-Unie zou betekenen voor de internationale orde (tweede helft juni), wees de Sovjet-Unie de hulp af (2 juli) en begon de Parijse Conferentie (12 juli) om de Europese aanvraag voor de hulp rond te krijgen, waar Nederland aan mee zou doen. In dit onderzoek zal verder worden gekeken naar de internationale context in de twee jaar voorafgaand aan deze periode. Sleutelmomenten momenten die hierin belicht zullen worden zijn de Jalta conferentie, het einde van de Tweede Wereldoorlog, de Potsdam conferentie, de Truman-doctrine en de Duitse Kwestie in het algemeen. Zodoende zal een overzicht

worden gegeven van de steeds verslechterende Oost-West relatie.

Specifiek zal ook uitgebreid onderzocht worden hoe de Nederlandse politiek zich in die periode gevormd heeft, en wat het buitenlandbeleid vanuit Den Haag was. Hierbij zal de belangrijkste bewindspersoon, Minister van Buitenlandse Zaken Van Boetzelaer, nader bekeken worden om een inzicht te krijgen hoe zijn ministerie tot besluiten kwam. Om deze context te onderzoeken zal voornamelijk gebruik worden gemaakt van secundaire literatuur. Voor de internationale verhoudingen zal gekeken worden naar internationaal gerenommeerde auteurs die een duidelijk beeld van de periode in kwestie hebben gegeven. Onderzoek naar de Nederlandse politiek van destijds is schaarser, en er zal met name aan de hand van het boek van Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis van het Kabinet Beel I*, en het uitgebreide onderzoek van Mallinson, in *From Neutrality to Commitment*, een beeld worden gevormd van hoe de politieke verhoudingen destijds lagen. Verder wordt gebruik gemaakt van Hellema's onderzoek naar de Nederlandse buitenlandpolitiek, en enkele artikelen die zich richten op het Nederlandse veiligheidsbeleid in de naoorlogse jaren. Primaire bronnen die hierin gebruikt zullen worden zijn partijprogramma's en coalitieakkoorden.

Vervolgens moet deze context het archiefonderzoek inluiden; zo stond het er voor, en wat gebeurde er toen? Het archiefonderzoek richt zich op twee vragen: welke informatie was er destijds beschikbaar, en hoe speelde deze informatie mee in de besluitvorming? Om op deze eerste vraag een antwoord te geven, zullen de archieven van het Ministerie van Buitenlandse Zaken en het algemeen Rijksarchief, te vinden in het Nationaal Archief, onderzocht worden. Om de tweede vraag te kunnen beantwoorden zal worden gekeken naar de notulen van de Ministerraad, te vinden in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Daarnaast zullen de handelingen en kamerstukken van de Eerste en Tweede kamer bekeken worden, om zodoende het politiek debat omtrent de Marshall hulp te bekijken. Al deze documenten zijn te vinden op www.statengeneraal.nl.

Dit onderzoek concentreert zich primair op de verandering van de Nederlandse buitenlandpolitiek in de periode van onderzoek, en de rol die de Marshall hulp daar in het begin in gespeeld heeft. De context die beschreven wordt, zal dienen als een kader waarbinnen deze politiek begrepen dient te worden. Vanwege tijd en ruimte restricties zal dus niet uitgebreid worden ingegaan op andere zaken, zoals de ideeën die in Nederland golden voor de toekomst van een eventuele Europese integratie, en de specifieke bilaterale relaties die Nederland met de andere staten in Europa onderhield, tenzij van vitaal belang voor het begrip van de situatie. Ook zal de situatie in Nederlands-Indië, dat in die periode een grote aandacht vergde van Den Haag, alleen betrokken worden als het relevantie had voor de algemene buitenlandpolitiek en de besproken ommezwaai

hierin. Er wordt daarentegen niet gepleit dat de Marshall hulp en de acceptatie hiervan als enig belangrijk punt zijn aan te wijzen in de ommezwaai, en ook niet dat het als doorslaggevend moment moet worden bestempeld. Er wordt gerealiseerd dat het een factor was die in samenspel met vele andere factoren de ommezwaai van de Nederlandse buitenlandpolitiek heeft bepaald. Gezocht wordt dan ook naar een antwoord *hoe* belangrijk die factor was, en of er gerealiseerd werd dat het een belangrijke factor was.

In het laatste hoofdstuk zal gekeken worden naar het naspel van de genomen beslissingen in 1947. Omdat in de maanden na de acceptatie van de Marshall hulp het Oost-West conflict nog verder groeide, en de regering zich steeds meer begon te realiseren dat het een keuze moest gaan maken om de Nederlandse veiligheid te waarborgen, wordt er bekeken hoe het later gerationaliseerd werd. Waarom had de regering de neutraliteitspolitiek verlaten en heeft zij voor een nieuwe koers gekozen?

1.5 Overzicht van de inhoud

In dit eerste hoofdstuk is een inleiding gegeven, waarna de beschikbare Nederlandse en internationale literatuur over het onderwerp de revue passeerde, om te eindigen bij *De Marshall-Hulp* van Van der Eng. Het concludeerde met de formulering van de centrale vraag en problematisering van Van der Eng zijn boek. In de volgende hoofdstukken zal geprobeerd worden een antwoord op de gestelde vragen te vinden. Hoofdstuk twee zet eerst de context uiteen, tegen welke de gemaakte beslissingen in de periode van onderzoek (juni-juli 1947) gezien moeten worden. Hierbij wordt aandacht besteed aan zowel de internationale als de nationale politieke context. In het daaropvolgende hoofdstuk drie wordt er verslag gedaan van het primaire bronnenonderzoek. Er wordt hier bekeken welke informatie er beschikbaar was omtrent de situatie en het plan op het Ministerie en binnen de regering. Vervolgens wordt onderzocht hoe, en of, deze informatie is gedeeld binnen de Eerste en Tweede Kamer, en wat de mening was van de parlementariërs en senatoren daaromtrent. In het voorlaatste hoofdstuk wordt onderzocht hoe de Nederlandse regering de ommezwaai van de buitenlandse politiek verklaarde, en met welke redenen de bredere volksvertegenwoordiging hiermee instemde. Uiteindelijk zal in het laatste hoofdstuk een antwoord gegeven worden op de centrale vraag, waarmee het onderzoek wordt afgesloten.

2. Context

2.1 Inleiding

Een duidelijke uiteenzetting van de context is noodzakelijk voor een goed begrip van de periode van onderzoek. De maanden juni en juli van het jaar 1947 speelden zich ruim twee jaar af na het einde van de Tweede Wereldoorlog, die voor een hevige verandering in Europa en de wereld had gezorgd. Europa was niet alleen verwoest, ook waren de landsgrenzen verschoven en de machtsrelaties veranderd. Dit moment werd door de Duitsers niet zonder reden *stunde null* genoemd: een nieuw begin.⁶¹ De wereldleiders moesten hun nieuwe politieke koers gaan bepalen, en een manier vinden om hun land te herbouwen, of juist om hun verkregen positie te verstevigen. Dit hoofdstuk zet zowel de internationale als de nationale context uiteen. De internationale context is van belang om het begin van het Oost-West conflict te duiden. Dit is namelijk de achtergrond waartegen zich de Marshall hulp gevormd heeft. De groeiende rivaliteit tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie en de verdeling van Duitsland spelen hierin de belangrijkste rol. De nationale politieke context is van belang om de Nederlandse politiek van destijds te begrijpen. Er zal worden uiteengezet hoe de politieke verhoudingen destijds lagen. Wat was het Nederlandse idee van de te voeren buitenlandse politiek? Wie besloten daarover? En was men het met dit beleid eens, of juist niet?

2.2 Internationale Context

2.2.1 Inleiding

Op 8 mei 1945 was er een einde gekomen aan de Tweede Wereldoorlog met de capitulatie van Nazi-Duitsland. De geallieerden hadden de *wehrmacht* na vijf jaren van oorlog uiteindelijk verslagen, met het Rode Leger op het oost-, en de westerse geallieerden op het westfront. Zodoende ontstond ook direct de naoorlogse gespannen situatie in een verwoest Europa, waar het Rode Leger vrijwel in geheel Centraal- en Oost-Europa gelegerd was, tot halverwege Duitsland. Hoewel het op deze manier aan (geografische) invloed had gewonnen, had de Sovjet-Unie gedurende de oorlog gigantische verliezen geleden,⁶² en evenals Duitslands westerburen ook aanzienlijke materiële

---

⁶¹ Dinan, *Europe Recast*. p. 14.

⁶² Een geaccepteerde schatting ligt rond de 25-27 miljoen dodelijke slachtoffers aan de kant van de Sovjet-Unie, bijna de helft van het totale aantal slachtoffers dat de Tweede Wereldoorlog wereldwijd met zich heeft meegebracht. Stalin had zelf in maart 1946 nog een schatting van 6 miljoen doden gemaakt, waarschijnlijk om zijn eigen eer te redden en de Sovjet-Unie sterker te doen laten voorkomen. Ellman en Madsukov, "Soviet Deaths in the Great

schade in eigen land.⁶³ Frankrijk moest net als na de Eerste Wereldoorlog pijnlijk toegeven dat het de Duitse agressie niet het hoofd had kunnen bieden, en moest zodoende al wonden likkend haar positie en ambities in de wereld opnieuw bezien. Frankrijk was, al werd dit misschien niet toegegeven, definitief wereldmacht af. En Groot-Brittannië, dat vanwege haar gunstige ligging als eilandstaat nooit bezet was geweest, was door de strijd met de nazi's volledig uitgeput. De enige staat die sterker dan ooit uit de Tweede Wereldoorlog naar voren was gekomen, was de Verenigde Staten.⁶⁴ Het had ten opzichte van de andere strijdende krachten relatief weinig aan mankracht verloren, en had binnenlands geen noemenswaardige schade geleden. Terwijl Europa grotendeels in as en puin lag, bezette de Verenigde Staten Japan en een deel van Duitsland, en had het zowel economisch als militair een superieure positie.⁶⁵

Een probleem voor de Verenigde Staten was de desastreuze situatie van vernieling en honger waar Europa door de Tweede Wereldoorlog in was beland. Gecombineerd met het feit dat het eigenlijk de Sovjet-Unie was die de *wehrmacht* had verslagen, werd de communistische aantrekkingskracht gevreesd, en werd die zowel in Washington als in de Europese hoofdsteden, met name Parijs, als een reëel gevaar geacht.⁶⁶ Dit nam niet weg dat het Rode Leger ernstig verzwakt was, dat de Sovjet-Unie economisch in nood zat en dat het weinig expansionistische neigingen had. Alhoewel Stalin het communisme uiteindelijk zag gaan zegevieren over het kapitalisme, een ideologie die in zijn ogen op een dag moest vallen, was zijn tactiek meer defensief ten opzichte van het overduidelijk sterkere Amerika.⁶⁷

De ideologische strijd tussen het communisme en het kapitalisme, en deswege tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, was niet een geheel nieuwe situatie. Al vanaf de Russische Revolutie in 1917 en de Eerste Wereldoorlog, had Amerika zich zorgen gemaakt over de machtsbalans in Europa en het gevaar van totalitaire ideologieën.⁶⁸ De Sovjet-Unie had haar strepen in de ogen van Roosevelt verdiend door zich aan de zijde van de geallieerden tegen nazi-Duitsland te scharen. Deze visie zou echter snel veranderen. Na de Tweede Wereldoorlog begon de strategische machtspositie van beiden staten te gelden. Deze vond haar zwaartepunt in Europa, en met name Duitsland. De Amerikanen waren niet bevreesd voor expansionistische intenties vanuit

---

Patriotic War: A Note", *Europe-Asia Studies*, 46:4, p. 671.; 27 miljoen volgens Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 27.

⁶³ De Duitsers hadden een groot deel van West-Rusland grotendeels verwoest, na het breken van het Molotov-Ribbentrop pact, de inval en de belegering van Stalingrad en andere grote Russische steden. Dinan, *Europe Recast*, p. 15.

⁶⁴ idem, p. 15.

⁶⁵ Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 27.

⁶⁶ Hobsbawm, *Age of Extremes*, pp. 230-231.

⁶⁷ idem, pp. 232-233.

⁶⁸ Gaddis, "Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?", *Foreign Affairs* 1973-1974: 52, p. 387.

Moskou, maar wilden wel een rode lijn zetten: tot hier en niet verder.⁶⁹ Zij zagen liever een kapitalistisch West-Europa, die de Amerikaanse wereldeconomie-idealen zou kunnen helpen verstevigen. Zodoende kwam de Amerikaanse diplomaat George Kennan begin 1946 al met zijn politiek van ‘*containment*’; het indammen van de Sovjet-Unie en het communisme, in ieder geval buiten de Sovjet invloedssfeer, de kop in drukken.⁷⁰ De reactie van de Sovjet-Unie kan het best worden beschreven als politiek van non-coöperatie; zij weigerden op welke manier dan ook concessies te doen om op een dergelijke wijze haar positie vast te houden en de Amerikaanse hegemonie niet te verstevigen. Om haar positie te verzekeren, kon zij goed gebruik maken van de aanwezigheid van het Rode Leger in het grootste deel van Oost-Europa. Als deze staten de Sovjet-Unie goedgezind zouden zijn, en zij naar Moskou’s pijpen zouden dansen, dan had de Sovjet-Unie haar invloedssfeer ferm onder controle.⁷¹ Al begin 1946 vreesden velen dat een derde wereldoorlog onvermijdelijk zou kunnen zijn.⁷²

2.2.2 Oost tegen West, of andersom?

Nog voor het einde van de oorlog, toen het duidelijk werd dat Nazi-Duitsland verslagen zou worden, moesten staten gaan bepalen hoe zij zich zouden opstellen in de naoorlogse situatie.⁷³ Wat moest er worden van Europa, en welke politiek moest er binnenlands gevoerd worden? Belangrijker, echter, was het punt van het veiligheidsvraagstuk. Er heerste een alom wantrouwen jegens Duitsland, en de vraag rees hoe toekomstige Duitse agressie voorkomen zou kunnen worden. De bezetting van Duitsland en de besluiten daaromtrent zijn dan ook van kardinale invloed geweest op de geschiedenis van de navolgende jaren. Zo was volgens Roosevelt de goedkoopste manier om dit te doen Duitsland te verdelen en haar gebukt te laten gaan onder herstelbetalingen.⁷⁴ Het Morgenthau-plan, uit de koker van de gelijknamige Amerikaanse Minister van Financiën, stelde voor dat Duitsland gedeïndustrialiseerd zou worden, om zodoende haar potentie weg te nemen. De opdeling zou hier aan bijdragen.⁷⁵ Sommigen, zoals het Amerikaanse State Department en Winston Churchill, zagen dit anders. Duitsland te streng straffen zou Versailles-achtige taferelen kunnen opleveren, en bovendien stond Duitsland aan de basis van de gehele Europese economie. Het zou dus herbouwd moeten worden en er zou een sterk democratisch stelsel ingevoerd moeten worden. Stalin wilde op zijn beurt ook Duits revanchisme voorkomen, en zag mogelijkheden voor een

---

⁶⁹ Gaddis, “Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?”, *Foreign Affairs* 1973-1974: 52, p 387.

⁷⁰ Hobsbawm, *Age of Extremes*, p. 233.

⁷¹ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 22.

⁷² Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 3.

⁷³ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 10.

⁷⁴ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 16.

⁷⁵ Simms, *Europe*, p. 383.

communistisch Oost-Duitsland.⁷⁶

In februari 1945, drie maanden voor de Duitse capitulatie, hadden Churchill, Roosevelt en Stalin hier al over gesproken tijdens een conferentie in Jalta, Oekraïne.⁷⁷ Een belangrijk punt was dat Duitsland verdeeld zou worden in vier invloedsferen. Deze vier bezetters zouden dan samenwerken onder de Geallieerde Controleraad (*Vier Machte*).⁷⁸ Verder werd besloten dat Duitsland onder strikte controle van de geallieerde mogendheden zou komen te staan.⁷⁹ In de overige bevrijde gebieden zouden vrije verkiezingen gehouden worden op democratische wijze, zo werd afgesproken. Een twistpunt hierbij zou de toekomst van Polen worden.

Polen was voor de Sovjet-Unie van groot strategisch belang; niet alleen vormde het een buffer voor mogelijke Duitse agressie, het was ook een doorvoerroute voor het Rode Leger vanuit Rusland naar Oost-Duitsland. De Polen vertrouwden de Sovjet-Unie van geen kant, vanwege de afspraken over de opdeling van Polen die zij met de Duitsers voor de oorlog hadden gemaakt. Daarbij had de moord op Poolse officieren in het bos van Katyn door de Sovjets het wantrouwen – om niet te spreken van haat - alleen maar vergroot. Voor de Verenigde Staten en Groot-Brittannië was Polen ook van belang. Al had Roosevelt een deel van Zuidoost-Europa al feitelijk in de handen van de Sovjet-Unie gegeven met de “percentage overeenkomst” van oktober 1944, Polen hoorde hier niet bij. De Britten hadden in 1939 Nazi-Duitsland de oorlog verklaard om de onafhankelijkheid van Polen te beschermen, en de Polen vochten nog steeds mee met de Westerse geallieerden. Polen mocht dus niet zomaar worden opgegeven. De gemaakte afspraken van Jalta, waarin werd vastgelegd dat er democratisch gestemd zou worden over een nieuwe regering in Polen, werden dan ook aanvankelijk uitgelegd als een succes van de Amerikaanse delegatie.⁸⁰ Het bleek later echter een *farce* te zijn. Terwijl Roosevelt en Churchill verwacht hadden dat de Poolse regering die zich schuilhield in Londen geherinstalleerd zou worden in Warschau, installeerde

---

⁷⁶ idem, p. 384.

⁷⁷ De conferentie werd in Jalta gehouden omdat Stalin weigerde de Sovjet-Unie te verlaten. Het moet voor de zieke en oude Roosevelt een onaangename trip zijn geweest door het woeste Oekraïense landschap, dat bovendien nog vol met landmijnen lag. Twee maanden na de conferentie overleed Roosevelt, en verloor Churchill zijn positie als regeringsleider in Groot-Brittannië. Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 19.; Hier werd onder andere het idee overlegd, dat al eerder in Dumbarton Oaks was besproken, voor de creatie van een wereldwijde veiligheidsorganisatie, de Verenigde Naties. Een dergelijke organisatie zou veiligheid kunnen garanderen. De Britten deden maar wat graag mee met de Amerikaanse plannen, omdat Churchill inzag dat zij in de naoorlogse wereld weerloos zou staan tegenover de Sovjet-Unie. Hij wilde de Amerikanen te vriend houden, en hen er tegelijkertijd van overtuigen wat voor een gevaar de Sovjet-Unie vormde. Stalin ging akkoord met de plannen, en zo werd een vervolg gegeven aan het ontstaan van de Verenigde Naties en haar Veiligheidsraad met de vijf permanente veto-leden. idem, p. 27.

⁷⁸ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 17.

⁷⁹ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, pp. 22-23.

⁸⁰ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 5-11.

Stalin korte tijd later de communistische Lublin-regering.⁸¹ Stalin accepteerde wel dat er een paar van de in Londen verblijvende Poolse leden van de vorige regering terug zouden keren naar Warschau, om zo legitimiteit en erkenning te verzekeren. Deze actie leverde een eerste flinke deuk op in het vertrouwen van Amerikaanse zijde jegens de Sovjets.⁸²

Harry S. Truman, die na Roosevelt's dood president van de Verenigde Staten werd, wilde de lijn van Roosevelt volgen en de gemaakte afspraken met de Sovjet-Unie nakomen. Snel zou echter blijken dat de samenwerking met de Sovjet-Unie minder soepel liep dan gehoopt, en Truman koos voor een hardere opstelling dan zijn voorganger.⁸³ Hij nam de tekst van Jalta zoals hij was, en drong aan op Sovjet coöperatie in het samen de vrede bewaren in Europa. Truman vond dan ook dat de Sovjets hun afspraken niet nakwamen door een communistische regering in Warschau te installeren. Toen bleek dat zijn harde houding geen zoden aan de dijk zette, koos hij toch eieren voor zijn geld om de wankelende relaties met de Sovjet-Unie niet verder te verslechteren. Truman verzette zich niet meer, en gaf Polen uit handen.⁸⁴ Hij erkende op 5 juli 1945 de nieuwe, overwegend communistische, regering van Polen. Achteraf zou de Jalta conferentie dan ook worden gezien als de feitelijke acceptatie van Sovjet-dominantie in Oost-Europa.⁸⁵ Secretary of State James Byrnes, die de buitenlandse politiek van de Verenigde Staten sterk zou bepalen, volgde deze lijn van beslissingen de daaropvolgende maanden: de Verenigde Staten zouden communistische regeringen in Oost-Europa erkennen om zodoende de invloedssferen te accepteren en duidelijk te demarqueren. Als er niet met de Sovjets samen te werken viel, dan maar in gescheiden werelden leven. Op die manier zou in ieder geval de vrede gewaarborgd zijn.⁸⁶

2.2.3 De Duitse Kwesitie

Op 5 juni 1945 werd het Duitse grondgebied en het bestuur van de Duitse zones verdeeld over Frankrijk, Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie.⁸⁷ Een maand later in juli kwamen de regeringsleiders van de laatste drie staten weer bijeen in Potsdam, Duitsland, voor een

---

⁸¹ Art. 2, par. 3: “to form interim governmental authorities broadly representative of all democratic elements in the population and pledged to the earliest possible establishment through free elections of Governments responsive to the will of the people”. Agreement Relating to Prisoners of War and Civilians Liberated by Forces Operating Under Soviet Command and Forces Operating Under United States of America Command. 11 februari 1945.

⁸² vgl. Nye, *Understanding International Conflicts*, p. 123.

⁸³ Dinan, *Europe Recast*, p. 15.

⁸⁴ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 12-13.

⁸⁵ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, pp. 23-24.

⁸⁶ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 14.

⁸⁷ “The Governments of the United States of America, the Union of Soviet Socialist Republics and the United Kingdom, and the Provisional Government of the French Republic, hereby assume supreme authority with respect to Germany, including all the powers possessed by the German Government, the High Command and any state, municipal, or local government or authority. The assumption, for the purposes stated above, of the said authority and powers does not affect the annexation of Germany.” Declaration Regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority by Allied Powers. 5 juni 1945.

vervolg op Jalta. Het plan om Duitsland permanent te verdelen, wat eerder wel besproken was, was nog niet helemaal van tafel.⁸⁸ Eerst wilden Groot-Brittannië en de Verenigde Staten echter proberen om Duitsland als eenheid te behandelen, om zo haar economische kracht niet te ondermijnen. Hun redenatie was dat als Duitsland verder in verval mocht raken, er een machtsvacuüm in Centraal-Europa zou ontstaan dat door de Sovjets uitgebuit zou kunnen worden. Bovendien zou samenwerking met de Sovjets op dit punt de kansen voor Europa als geheel vergroten. De Sovjets zelf zagen dit als een mogelijkheid om de communisten in Berlijn Duitsland als een politieke eenheid te laten leiden, en gingen akkoord met het Brits/Amerikaanse plan.⁸⁹ Byrnes was tijdens de conferentie de eigenlijke vormer van de Amerikaanse buitenlandse politiek, en hij zou dezelfde lijn houden als daarvoor.⁹⁰ Het vertrouwen in goede samenwerking met de Sovjet-Unie was, erger nog dan bij Jalta en na het bedrog in Polen, weinig aanwezig bij de Amerikaanse onderhandelaars.⁹¹ Ook van Britse zijde was er weinig hoop op samenwerking meer over.⁹²

Groot-Brittannië, de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie besloten aldus dat Duitsland als een economische eenheid zou worden beschouwd, zodat de economie weer op gang gebracht kon worden en het land gedemocratiseerd kon worden. Echter, ze konden hun politiek van voorkeur op sociaal, juridisch, onderwijs- en overheidsgebied in de eigen bezettingsgebieden doorvoeren. Gezien de verschillende opvattingen tussen Oost en West over deze punten, was een conflict niet ondenkbaar.⁹³ Ook op economisch eenheidsgebied werden de afspraken amper nagekomen. Alle vier de bezetters regelden de handel, financiën en economische infrastructuur op eigen manier. De herstelbetalingen die Duitsland moest betalen, werden door de bezetters vanuit eigen bezettingsgebied geregeld. Het gevolg was dat de Sovjets hun oostelijke zone compleet leegroofden, en veel bruikbaar materiaal naar Rusland vervoerden. Ze ontmantelden hele fabrieken voor transport naar Rusland, waardoor de industrie in de oostelijke zone bijna geheel stil kwam te liggen.⁹⁴ Dit was tegen het zere been van de Britten en Amerikanen, die hun geld dat gebruikt werd voor de wederopbouw van Duitsland, zodoende geheel richting Moskou zagen vertrekken. Verder brachten de Sovjets Duitse communisten, die tijdens Hitlers regime naar Moskou waren gevlucht, terug naar Berlijn. Onder hen was Walter Ulbricht, die de Oost-Duitse staat tot 1971 zou leiden.⁹⁵

---

⁸⁸ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 21.

⁸⁹ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 5.

⁹⁰ Op 24 juli had Byrnes nog gezegd dat “*there is too much difference in the ideologies of the U.S. and Russia to work out a long term program of cooperation*”. Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 16.

⁹¹ idem, p. 19.

⁹² Na Potsdam vatte Churchill de onderhandelingstactiek van de Sovjet-Unie samen: “*‘Everything I have is mine’, says the Russian; ‘as for what you have, I demand a quarter.’ On that basis, nothing can be done*”. idem, p. 20.

⁹³ William I. Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 25.

⁹⁴ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 23.

⁹⁵ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 27.

De Westerse bezettingsmachten hielden er een leefbaardere politiek op na. Zij hadden geen interesse in het financieren van Duitsland als geheel, terwijl de Sovjets ondertussen van die financiën hun herstelbetalingen regelden (lees: Oost-Duitsland leeg roofden). Byrnes' vermoeden werd nogmaals bevestigd; het was niet mogelijk om samen te werken met de Sovjets.⁹⁶ Het gevolg voor Potsdam was een complexe overeenkomst over een gezamenlijke financiële controle, zonder subsidiëring vanuit het westen, met eigen controle voor elke bezettingsmacht.⁹⁷ In feite accepteerde de Verenigde Staten met deze Potsdam afspraken de verdeling van Europa in twee fronten en verstevigden zodoende de *status quo* en de invloedssferenpolitiek. De Sovjet-Unie accepteerde op haar beurt dezelfde situatie.⁹⁸ Men kan dus concluderen dat ze het eens waren geworden, dat ze het niet eens zouden worden. Wel maakten de Amerikanen onder leiding van Byrnes dusdanig veel concessies richting de Sovjets, dat het scheiden van beider wegen niet te vijandelijk zou verlopen.⁹⁹

Dit was niet de enige reden voor het humanere beleid van de Amerikanen in Duitsland. Na enkele maanden waren zij tot de conclusie gekomen dat West-Duitsland niet ten prooi mocht vallen aan de Sovjet-Unie. Zij begonnen met het herbouwen van West-Duitsland, om haar zodoende binnen een handelssysteem met haar buurlanden te brengen. Er zou een vrije markteconomie komen en een federale overheid gebaseerd op een democratisch stelsel. Al in 1946 werden lokale verkiezingen gehouden voor Duitse partijen, waarbij de CDU en SPD het grootste werden.¹⁰⁰ Door de verschillende opvattingen en doorgevoerd beleid in de vier zones, werd Duitsland het toneel van een ideologische en politieke machtsstrijd. Duitsland werd een soort *test-case* voor de tegenstrijdige ideologieën. Er ontstond een herhaling van Jalta: de Amerikanen – Byrnes' zorgvuldig uitgewerkte verdelingspolitiek verlatend¹⁰¹ - verweten de Sovjet-Unie van bedrog en non-coöperatie. De Sovjet-Unie zag deze ontwikkelingen als een versteviging van haar positie in Oost-Europa en bevestiging van haar controle over Oost-Duitsland.¹⁰²

In dezelfde periode speelden er nog meer kwesties die Oost en West verder uit elkaar zouden drijven. Zo legden de Russen in eind 1945 flinke druk op Iran om olieleveranties te garanderen, en maakten zij gebruik van de linkse bewegingen binnen Iran zelf om daar aan invloed

---

⁹⁶ Byrnes op 24 juli 1945: de twee machten lagen te ver uit elkaar “*to work out a long term program of cooperation*”. Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 27.

⁹⁷ idem, pp. 24-27.

⁹⁸ idem, p. 4.

⁹⁹ Zij accepteerden de verdeling van de Oost-Duitse grens met Polen over de Oder-Nase lijn, een wens van de Russen. Daarnaast accepteerden zij dat de Russen 10% extra herstelbetalingen vanuit de Westerse zone zouden krijgen, simpelweg omdat hier meer geld te halen en verdienen viel. De Sovjets hoefden hiervoor niets in ruil te geven. idem, pp. 28-29.

¹⁰⁰ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 35.

¹⁰¹ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 35.

¹⁰² Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 26; Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 32.

te winnen. Dit was tegen het zere been van de Britten, die met de Sovjets in 1941 afgesproken hadden dat ze beiden na het einde van de oorlog Iran met rust zouden laten. De Britten waren deze afspraak nagekomen, de Sovjets, zo bleek nu, niet.¹⁰³ Een soortgelijke pressie-kwestie deed zich voor in het tijdens de oorlog neutraal gebleven Turkije. De Russen wilden hier maritieme basissen opbouwen van de Zwarte Zee tot aan de Middellandse Zee. Toen de Turken, geruggesteund door de Amerikanen en Britten, dit weigerden, had Stalin in de lente van 1946 150,000 troepen in Bulgarije en Roemenië gelegerd. Een invasie was volgens westerse analytici ophanden. De Britse regering kreeg een telegram binnen van haar de Britse gezant in Moskou, Frank Roberts. Hij maakte hierin duidelijk dat de Sovjet-Unie expansionistisch was, en haar positie en invloed verstevigde ten koste van Groot-Brittannië. Door forse militaire druk vanuit de Verenigde Staten, die ook steeds meer de Sovjet-Unie van expansionisme begonnen te verwijten,¹⁰⁴ heeft Stalin uiteindelijk besloten zijn druk op Turkije en Iran af te bouwen.¹⁰⁵ Al was Stalin niet van plan geweest een directe confrontatie met het Westen aan te gaan,¹⁰⁶ toch waren de spanningen tussen Oost en West wederom opgelopen.¹⁰⁷

2.2.4 Op Weg naar de Koude Oorlog

De ontstane situatie in Turkije en Iran diende als een *wake up call* voor Groot-Brittannië. Ze zagen dat zij machteloos stonden zonder de Amerikanen. Zij moesten dus ook anders te werk gaan in Duitsland, waar de financiële situatie in de Britse zone steeds hopelozier werd. De Britten voerden in feite dezelfde politiek door in Duitsland als de Verenigde Staten. Groot-Brittannië had geen geld om voor de kosten van hun zone op te draaien, zoals de wederopbouw van de Duitse infrastructuur, en het voeden en kleden van de Duitse bevolking. Daarnaast zagen ook zij het communistische gevaar op de loer liggen in een vervallen Duitsland, waar vooral Ernst Bevin bang voor was. Als hoofd van het Foreign Office was hij fervent anticommunist en groot voorstander van een hersteld West-Duitsland. Hij drong er bij de Verenigde Staten op aan om beider zones samen te voegen, om het herstel te versnellen en de kosten te drukken. De Verenigde Staten begonnen in de loop van 1946 steeds meer voor dit idee te voelen. Haar opstelling tegenover de Sovjet-Unie was in die periode ook verhard, naar aanleiding van de ontwikkelingen in Oost-Duitsland en een brief van de invloedrijke diplomaat George Kennan. Hij omschreef de Sovjetpolitiek op zulk een anti-Amerikaans gericht gevecht, dat onder zijn invloed de houding van de Verenigde Staten ten

---

¹⁰³ Bezemer en Jansen, *Een Geschiedenis van Rusland*, p. 238.

¹⁰⁴ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 37.

¹⁰⁵ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, pp. 58-59.

¹⁰⁶ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 19.

¹⁰⁷ Vgl. Nye, *Understanding International Conflicts*, p. 124.

opzichte van de Russen in Oost-Duitsland zou verharden.¹⁰⁸

Verder zou Churchill een maand later zijn IJzeren Gordijn speech geven aan het Westminster College in Fulton, Missouri, die de retoriek van de beginnende Koude Oorlog enkel nog zou verharden en de Sovjet-Unie als totalitaire en expansionistische macht zou neerzetten.¹⁰⁹ Stalin reageerde hierop door Churchill een ‘oorloghitser’ te noemen.¹¹⁰ De houding van de Amerikanen was na de ontwikkelingen in Iran en Turkije ook sterk veranderd. Had Byrnes eerder nog geprobeerd om vredig van de Sovjet-Unie te scheiden, nu leek een conflict enkel vermijdbaar als de Sovjets niet meer zouden uitbreiden. Oost-Europa werd geaccepteerd als liggend binnen de Sovjet-invloedsfeer. Mocht de Sovjet-Unie daarbuiten ook haar invloed proberen te vergroten, dan sloot Amerika het gebruik van geweld niet meer uit. Kennans politiek van *containment* zou vanaf dan des te meer gelden.¹¹¹

De verharde opstelling van de Verenigde Staten had zodoende haar repercussies op de politiek die in Duitsland gevoerd werd. Zij verweten nu de Sovjet-Unie dat zij de Potsdam overeenkomsten niet na waren gekomen, omdat Duitsland door hen niet als een economisch geheel behandeld werd en zij de oostelijke zone helemaal leeg trokken. Nadat men bovendien ervaren had wat de Sovjet-Unie in Iran en Turkije deed, werd het ook als hoog tijd gezien om West-Duitsland te verdedigen tegen dit vermeende expansionisme.¹¹² De Verenigde Staten poogde aldus op 20 juli 1946 om de geallieerde zones van de vier bezetters economisch samen te voegen.¹¹³ Dit zou West-Duitsland economisch en militair verstevigen, om zodoende een vuist te maken tegen de Sovjetpolitiek in het oosten. Dit samenvoegen wilden de Fransen en Russen echter niet. De Fransen zagen de ontwikkelingen in Duitsland enkel in termen van veiligheid; hoe voorkomen we

---

¹⁰⁸ “*In summary, we have here a political force committed fanatically to the belief that with US there can be no permanent modus vivendi that it is desirable and necessary that the internal harmony of our society be disrupted, our traditional way of life be destroyed, the international authority of our state be broken, if Soviet power is to be secure.*” The George Washington University, “*The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*”. <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>

¹⁰⁹ “*From Stettin in the Baltic to Trieste in the Adriatic an iron curtain has descended across the Continent. Behind that line lie all the capitals of the ancient states of Central and Eastern Europe. Warsaw, Berlin, Prague, Vienna, Budapest, Belgrade, Bucharest and Sofia, all these famous cities and the populations around them lie in what I must call the Soviet sphere, and all are subject in one form or another, not only to Soviet influence but to a very high and, in some cases, increasing measure of control from Moscow. [...] The Russian-dominated Polish Government has been encouraged to make enormous and wrongful inroads upon Germany, and mass expulsions of millions of Germans on a scale grievous and undreamed of are now taking place. The Communist parties, which were very small in all these Eastern States of Europe, have been raised to pre-eminence and power far beyond their numbers and are seeking everywhere to obtain totalitarian control. Police governments are prevailing in nearly every case, and so far, except in Czechoslovakia, there is no true democracy.*” <http://www.historyguide.org/europe/churchill.html>

¹¹⁰ Bezemer en Jansen, *Een Geschiedenis van Rusland*, p. 238.

¹¹¹ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 41; vgl. Nye, *Understanding International Conflicts*, pp. 132-133.

¹¹² Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 46-51.

¹¹³ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, p. 37.

hernieuwde Duitse agressie. Zij waren dan ook niet uit op economisch herstel, maar wilden enkel de Duitse potentie, met name uit het Ruhrgebied, weghalen. De Britten en Amerikanen deelden de Franse zorgen wel, maar wilden de economische factor die Duitsland speelde niet teniet doen.¹¹⁴ Ook beloofde Byrnes in september van dat jaar aan de West-Duitsers dat de Amerikaanse legermacht het land niet zou verlaten, zolang het Rode Leger nog in Oost-Duitsland gelegerd was.¹¹⁵

Ondertussen werd de financiële positie van de Britten zo onhoudbaar, dat zij begin 1947 moesten toegeven dat zij geen militaire hulp meer konden geven aan Turkije en Griekenland.¹¹⁶ Gezien beiden belangrijk waren voor controle in het Middellandse Zeegebied en voor de Gemeenebest als geheel, hadden zij graag hun invloed hier behouden. Nu dat onbetaalbaar bleek, leken de communisten in Griekenland weer een groot gevaar voor de politieke stabiliteit aldaar te worden. Bevin vroeg daarom de Amerikanen om steun in Griekenland. Truman moest zich nu gaan beraden wat hij zou doen. Als hij openlijk steun zou gaan leveren, zouden er problemen met het Congres kunnen ontstaan omdat het Amerikaanse isolationisme dan voorgoed verlaten zou worden. Volgens Senator Arthur Vandenberg moest Truman de Amerikanen zo bang maken voor het communisme dat ze zijn beleid wel moesten accepteren.¹¹⁷ Het gevolg was de speech van President Truman.¹¹⁸ Hierin werd eigenlijk voor dezelfde politiek gepleit als de eerder genoemde *containment* strategie van Kennan: de Amerikanen zouden communisme de kop indrukken en de Britse invloedssferen verdedigen.¹¹⁹ Het was een felle anticommunistische speech die de Sovjetvorm van tirannie scherp afzette tegen de vrije wil van het volk: democratie. De speech zou later bekend worden als de Truman-doctrine speech. Achteraf zijn er veel stempels op deze doctrine gelegd. Sommigen wijzen dit als startpunt van de Koude Oorlog aan, het Amerikaanse verlaten van haar isolationisme, of de start van haar rol als wereldpolitieagent.¹²⁰

2.2.5 George Marshall

Begin 1947 leek de relatie tussen Oost en West steeds slechtere vormen aan te nemen; de grenzen tot waar de ander kon gaan werden duidelijk aangegeven, en de retoriek verhardde. In februari werd George Marshall Secretary of State. Hij nam een iets mildere positie in met betrekking tot de Sovjet-Unie en Duitsland. Al lagen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie met

---

¹¹⁴ Campen, *The Quest for Security*, p. 36.

¹¹⁵ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, p. 41.

¹¹⁶ Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 45.

¹¹⁷ Nye, *Understanding International Conflicts*, p. 124.

¹¹⁸ Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 45.

¹¹⁹ Hitchcock, *The Struggle for Europe*, pp. 60-61.

¹²⁰ Gaddis, "Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?", *Foreign Affairs* 1973-1974: 52, p. 386; vgl. Nye, *Understanding International Conflicts*, p. 126.

elkaar op ramkoers over de ontstane situatie in Duitsland, hij had nog de hoop dat ze misschien tot een vredige oplossing konden komen. Hij verafschuwde daarom ook de Truman-doctrine, en wilde proberen om op kleinere punten dan de splitsing van Duitsland met de Sovjets tot overeenstemming te komen. Als hij het voor elkaar kon krijgen dat de Sovjets Oost-Duitsland niet meer zouden leegroven, en zodoende de herstelbetalingen met hen kon overleggen, dat zouden de Sovjets kunnen accepteren Duitsland in samenwerking als eenheid te gaan besturen.

Er waren echter een paar problemen met dit plan verbonden. Ten eerste, waarom zou wat een jaar eerder in Potsdam al geprobeerd was, met de verslechterde relaties tussen Oost en West van nu, ditmaal wel lukken? Ten tweede, was het geloofwaardig na de gebeurtenissen in Polen dat Stalin zich zou houden aan afspraken voor een democratisch bestel in Duitsland? En ten derde, zelfs al zou dit lukken, was de wereld dan wel gebaat bij een verenigd Duitsland? Een verenigd Duitsland bracht het gevaar met zich mee dat het wederom een gevaarlijke machtspositie binnen Europa zou verkrijgen. Een zwak verenigd Duitsland zou gemakkelijk ten prooi vallen aan de Sovjet-Unie. Toch was er een redelijke mate van consensus dat een verdeeld Duitsland en een permanente Oost-West splitsing gevaarlijker was dan welke andere uitkomst dan ook. En met die lading vertrok Marshall in maart 1947 naar Moskou, waar de Sovjet-Unie, de Verenigde Staten en Groot-Brittannië de toekomst van Duitsland zouden overleggen.¹²¹

Marshall wilde in Moskou ontdekken in hoeverre er samen te werken viel met Stalin. Hij wilde in een persoonlijk gesprek er achter komen of er met hem te praten viel, en of er afspraken te maken waren. Daarom wilde hij van tevoren nog geen conclusies trekken. Tot zijn verbazing kwam hij er achter dat zowel op kleine als op grote punten er niet op medewerking van de Sovjetkant gerekend kon worden. Op vrijwel elk voorstel ontving hij nul op het rekest, en Marshall, ontdaan en verbitterd, verhardde in zijn opstelling. De reactie van Stalin moet niet als geheel ongegrond worden gezien, mede vanwege de Truman speech van een maand eerder. Marshall was klaar om verder te gaan met een Europa zonder Rusland. Rond deze periode ontstond dan ook het idee van een verenigd West-Europa, met een geïntegreerd West-Duitsland.¹²² Hier kon een rivaliserende houding van de Sovjet-Unie zelfs nog aan bijdragen; een dreiging in het oosten kon het westen dwingen tot hechtere samenwerking.¹²³

---

¹²¹ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 54-60.

¹²² Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 38.

¹²³ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 62-63.

2.3 Politieke Context in Nederland

2.3.1 Inleiding

Na terugkeer uit Engeland in juni 1945, moest de Nederlandse regering zich over drie zeer grote problemen buigen: de wederopbouw van een door oorlog verwoest land, het Nederlands-Indië-probleem, en het wegvallen van de handel met Duitsland.¹²⁴ Ook moest er een nieuw buitenlandbeleid bepaald worden, gezien de neutraliteitspolitiek de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog niet had kunnen voorkomen. Na de Eerste Wereldoorlog is deze politiek van neutraliteit,¹²⁵ die Nederland tot 1940 vrijwillig heeft gevolgd, ook wel een politiek van onafhankelijkheid genoemd.¹²⁶ Die neutraliteitspolitiek was een middel geweest van Nederland om zich buiten conflicten te houden, en de regering gebruikte het niet altijd vanuit een morele of ethische overweging, maar eerder als een middel voor zelfbehoud. Door de jaren 1945-1948 is een ommezwaai gemaakt van deze onafhankelijkheids- en neutraliteitspolitiek naar één van Westerse binding.¹²⁷ Dat er wat moest veranderen was wel duidelijk, maar hoe dat moest gebeuren niet. Van Kleffens, destijds minister van Buitenlandse Zaken, had in 1943 al duidelijk gemaakt dat hij een Westers defensiepact wel zag zitten,¹²⁸ maar toen bleek dat de Amerikanen hier niets van wilden weten, werd dit plan voorlopig in de ijskast gezet. Er moest dus een andere koers gevonden worden. Dit hoofdstuk richt zich op de vorming van de buitenlandse politiek in de aanloop naar de zomer van 1947. Uiteindelijk zal blijken dat de vorming van dit beleid slechts in mindere mate is gelukt – of men zou kunnen stellen, mislukt – en dat er weinig aandacht voor deze vorming bestond.

Het eerste naoorlogse kabinet Schemerhorn-Drees, dat in 1945 gevormd werd door het Staatshoofd naar een reconstructie van de verkiezingen van 1937, kon zowel vanuit de bredere politiek als de samenleving op weinig steun rekenen. Het zou een progressief kabinet moeten zijn van nationale aanpak, maar dit bleek zij niet waar te kunnen maken.¹²⁹ Nadruk dient in dit

---

¹²⁴ Campen, *The Quest for Security*, p. 1; Hellema, *Dutch Foreign Policy*, p. 108.

¹²⁵ Mallinson stelt echter dat Nederland altijd wel meer een voorkeur voor het westen heeft gehad, dan voor het oosten. Zo stemde de regering in 1934 tegen Sovjet-Unie lidmaatschap binnen de Volkenbond. Direct na de oorlog ontwikkelden de Nederlanders meer redenen om het communisme af te wijzen. Haar ervaring met overheersing door een totalitaire staat had dit beïnvloed, en toen de Sovjet-Unie haar grip over Oost-Europa versterkte, bewoog Nederland zich steeds meer naar het Westen. Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 8-11; p. 33; Ook Schaper benadrukt dat Nederland pas vanaf 1942 diplomatieke betrekkingen met de Sovjet-Unie heeft gehad, en ook voor de oorlog sterk anticommunistisch was. Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, p. 278.

¹²⁶ Campen, *The Quest for Security*, p. 7.

¹²⁷ Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, pp. 8-11.

¹²⁸ “*In this manner we would be dependent, it is true, on the Western powers; but these powers would, conversely, have a need of us. It is difficult to think of a stronger position for our country. This formidable bloc in the West would find its balance in Russia [...] In late 1943, speaking before a BBC microphone, he outlined the idea of a Western bloc with North America and the Dominions as the arsenal, Great Britain as the base, and Western Europe (France, Belgium, and the Netherlands) as bridgehead.*” Campen, *The Quest for Security*, pp. 13-14.

¹²⁹ Hellema, *Dutch Foreign Policy*, p. 105.

onderzoek gelegd te worden op de enorme schade die Nederland had geleden tijdens de oorlog, en de vernielde staat van haar economie en infrastructuur.¹³⁰ Er was onvrede over het economisch beleid waarmee het kabinet probeerde de welvaart in een periode van schaarste zo goed mogelijk te verdelen. Hoewel aanvankelijk de temporale duur van dit beleid werd benadrukt, leek het er toch steeds meer op dat dit beleid niet snel zou veranderen.¹³¹

2.3.2 De Partijen

Op 22 december 1946 werd de Katholieke Volkspartij (KVP) gevormd vanuit de Rooms Katholieke Staatspartij; het ging open staan voor niet-katholieken, maar haar beleid zou geleid worden vanuit Christelijke richtlijnen. Er moest vooral op het sociaaleconomisch gebied vooruitstrevende politiek gevoerd worden, om ook het niet-katholieke volksdeel aan te spreken; een doel dat nooit bereikt is.¹³² Een soortgelijke verbreding- en vernieuwingsbeweging vond plaats aan de linkervleugel van de politiek, waarbij de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) met twee kleinere partijen op 9 februari 1946 samengingen in de Partij van de Arbeid (PvdA). Het werd een brede sociaaldemocratische partij, die een vrije samenleving voor ogen had en nivellerende maatregelen voorstelde in de naoorlogse welvaartsverdeling. Aan de protestantse zijde van de politiek kwam er van de voorgestelde samenwerking tussen de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) en Christelijk-Historische Unie (CHU) en Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP) niet veel terecht. Zij bleven verder gaan als losse partijen. Voor de Communistische Partij Nederland (CPN) was er ideologisch weinig ruimte tot de vorming van een brede coalitie en ook zij ging zelfstandig verder.

De in 1946 gevormde wens van de KVP en PvdA om samen een coalitie te vormen die voor vernieuwing moest zorgen is uiteindelijk werkelijkheid geworden, waardoor de rooms-rode coalitie voor de twaalf jaar daarop het land zou leiden.¹³³ Alhoewel zij voor de verkiezingen van 17 mei 1946 nog geen samenwerkingsovereenkomst hadden kunnen sluiten, werden de KVP en PvdA door de uitslag aangemoedigd om samen te werken. De brede KVP had haar grote katholieke achterban vast kunnen houden en werd daarmee de grootste partij. Hoewel de 'doorbraak'-politiek van de PvdA op meer stemmen had gehoopt, kwam zij toch op slechts drie zetels minder uit dan de KVP.¹³⁴ De verloren stemmen waren zij voornamelijk kwijtgeraakt aan de CPN, tegen wie Van der Goes van Naters, Tweede Kamervoorzitter van de PvdA, een fors offensief zou beginnen. Toch leidde deze winst voor de CPN tot de realisatie dat de politiek de positie van het volk moest gaan

---

¹³⁰ Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, pp. 12-13.

¹³¹ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 2-6.

¹³² idem, pp. 11-12.

¹³³ idem, p. 22.

¹³⁴ KVP 32 zetels; PvdA 29; ARP 13; CHU 8; PvdV 6; SGP 2, CPN 10. idem, p. 36.

verbeteren.

2.3.3 De Kabinetsformatie en het Buitenlandbeleid

In de maanden daarop tot 5 juni 1946 werd gepoogd een regering te vormen tussen de KVP en de PvdA, die op veel punten nader tot elkaar moesten komen. Koningin Wilhelmina had de demissionaire minister van Binnenlandse Zaken Beel de opdracht gegeven om de vorming van een kabinet te leiden. Hij zou de KVP en PvdA nader tot elkaar moeten brengen. Zodoende publiceerde Beel op 31 mei 1946 zijn “Proeve van een regeringsprogram-1946”, waarin alle belangrijke beleidsonderwerpen naar voren kwamen.¹³⁵

De focus van dit onderzoek ligt primair bij het buitenlandbeleid dat de twee aankomende regeringspartijen voor ogen hadden, en daarom worden de overige (nationale) beleidsvlakken buiten beschouwing gelaten. Een aanzienlijke mate van aandacht ging hierin uit naar de problemen in Nederlands-Indië. Er werd uiteindelijk geen duidelijk beleid uitgestippeld, maar enkel wat hoofdlijnen om de tanende controle die Nederland in dit overzeese gebied had veilig te stellen. Typerend voor de Nederlandse politiek op dit gebied was: “men stelde eerst nationaal de prioriteiten vast om daarna pas van de internationale context kennis te nemen”. Dus alvorens experts op dit gebied in de vorm van Nederlandse diplomaten te horen, had Beel overeenstemming tussen de KVP en PvdA bereikt over de Proeve en het onderwerp Nederlands-Indië daarin. Van Kleffens, de Nederlandse vertegenwoordiger in de Veiligheidsraad (tijdelijke zetel), zei in dit overleg dat “de publieke opinie in de VS geen begrip had voor de Nederlandse overwegingen, dat Wall-Street volstrekt opportunistisch was en het State Department slechts bedacht was op het wereldspel tegen de Sovjet-Unie.” Nederland moest begrip voor de zaak creëren, benadrukken dat zij geen geweld wilde gebruiken, en steun proberen te zoeken vanuit Amerika en Engeland, daarbij aangevende dat een bestuursvacuüm in Nederlands-Indië een slecht scenario zou zijn, mede door de mogelijke Russische invloed die zou kunnen volgen. Het zou ongunstig zijn als de Verenigde Naties, zo waren alle betrokken partijen het er over eens, zich ermee zou gaan bemoeien, tenzij dit vanuit Nederlands initiatief zou gebeuren via de Verenigde Staten of Groot-Brittannië. Er was echter geen reserveplan voor wat er zou moeten gebeuren als één of meerdere landen de kwestie eerder zelf, of via de Verenigde Naties, zou gaan benaderen.¹³⁶

In de urgentieprogramma's die de KVP en PvdA hadden opgesteld, stond het buitenlandbeleid achteraan, omdat er weinig gevoel van prioriteit was voor dit beleidsterrein. De

---

¹³⁵ idem, pp. 66-76.

¹³⁶ idem, pp. 97-100.; Dit is uiteindelijk met het VN-ingrijpen wel gebeurd. Dit VN-ingrijpen zou het vertrouwen van Nederland in deze organisatie, en daarmee het *one world* concept, dan ook verminderen. Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 31.

KVP zag het buitenlandbeleid vooral in termen van nationaal belang, terwijl de PvdA juist de internationale rechtsorde en versterking van de Verenigde Naties voor ogen had. Volgens de KVP moest Nederland de zelfstandigheidspolitiek verlaten en als middelgrote mogendheid zich nauw betrekken bij de landen die het welzijn van Nederland konden waarborgen.¹³⁷ Ook de PvdA was bereid “tot het sluiten van regionale verdragen met landen die tot dezelfde cultuurkring behoren”.¹³⁸ Zij zagen de VN als belangrijkste organisatie, waarbinnen Nederland regionale verbanden aan kon gaan. Dit valt te vinden in het beginselprogramma van de PvdA van 1947. Hierin stond:

de Partij streeft naar een internationale gemeenschap der volken, mede tot vestiging van de wereldvrede. In deze toekomstige wereldorde zal iedere staat bereid moeten zijn, *een deel van de eigen soevereiniteit over te dragen aan hogere organen*. Zij zal een internationale rechtsorde moeten zijn en binnen haar algemeen kader ruimte moeten laten voor *regionale groeperingen*. [cursief door auteur]¹³⁹

De KVP verzette zich tegen Amerikaanse culturele dominantie. Zij stelde namelijk dat “vreemde invloeden, die niet stroken met de wezenlijke karaktertrek van de Nederlandse staat, met alle kracht [moeten] worden geweerd”.¹⁴⁰ De Proeve concludeerde dat de VN verstevigd moest worden, er regionale economische verbanden aangegaan moesten worden, en dat grenscorrecties met Duitsland verwezenlijkt moesten worden om zodoende het Nederlands grondgebied uit te breiden. Het streven had nog veel weg van het *one-world* concept, omdat de versteviging van een veilige internationale wereldorde voorop stonden.¹⁴¹ De VN werd gezien als een organisatie waarbinnen de grote problemen, zoals de Duitse Kwestie, opgelost konden worden. Het werd daarbij ook als waarborg van collectieve veiligheid gezien. Het zou zorgen voor internationale stabiliteit door te voorkomen dat er een situatie van anarchie zou ontstaan binnen de interstatelijke relaties.¹⁴² Bovendien zou Nederland niet als kleine mogendheid haar macht verliezen binnen een

---

¹³⁷ “De zelfstandigheidspolitiek, zoals deze voor den oorlog door Nederland werd gevoerd dient in verband met de gewijzigde omstandigheden te worden verlaten. Nederland streeft daarbij naar goede betrekkingen met de andere mogendheden, in het bijzonder met die landen, die door hun verleden, hun structuur, hun ligging, hun verdeling over de wereld, de beste waarborgen bieden voor een gemeenschappelijke behartiging van het geestelijk en materieel welzijn, zoowel van het Koninkrijk als van de geheele wereld. Bij de regeling van de internationale betrekkingen eische Nederland de volledige erkenning van zijn positie als middelgrote mogendheid, mede op grond van de belangrijke bijdrage, die het geleverd heeft tot het winnen van den oorlog.” KVP, “Programma KVP Tweede-Kamerverkiezingen 1946: Urgentieprogramma 1946.” Hoofdstuk VII.

<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/kvp1946/kvp46.pdf>

¹³⁸ PvdA “Programma PvdA Tweede-Kamerverkiezingen 1946: Urgentieprogramma”. Par. 12.

<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/pvda1946/pvda46.pdf>

¹³⁹ PvdA, “Beginselprogramma van de Partij van de Arbeid”, IX. Par 29 (‘Nederland in de volkerengemeenschap’). 26 april 1947. http://www.leiden.pvda.nl/bibliotheek/bibliotheek_item/t/beginselprogramma_pvda_1947/download/file

¹⁴⁰ KVP, “Programma KVP Tweede-Kamerverkiezingen 1946: Urgentieprogramma 1946”. Hoofdstuk VII, par. 6.

<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/kvp1946/kvp46.pdf>

¹⁴¹ Koningin Wilhelmina, “Troonrede 23 juli 1946”, par.8. <http://www.troonredes.nl/2010/troonrede-23-juli-1946/>

¹⁴² Nederland had tijdens de vorming van de Verenigde Naties en de ontwerpen van het VN Handvest wel op meerdere punten kritiek geuit, onder meer op de vetorechten van de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad. Hoewel dit

regionale organisatie waar de grotere staten de koers zouden bepalen.¹⁴³ De regionale verbanden die aangegaan moesten worden, hadden enkel betrekking op België en Luxemburg, vanwege de samenlopende internationale belangen.¹⁴⁴

Opvallend is de geringe aandacht die het buitenlandbeleid kreeg, zowel in de verkiezingsprogramma's als in de Proeve van Beel. Van de ruime beleidslijnen die in 1946 waren neergezet, was uiteindelijk in 1948 niet veel werkelijk geworden.¹⁴⁵ Er werd op meerdere terreinen ook steun voor de kabinetsplannen van de CPN verwacht, en gekregen. Behalve op het buitenlandterrein; daar vertolkte de CPN vaak fel de oppositierol. De kloof tussen de PvdA en de CPN is definitief gevormd door de uitbreiding van de militaire macht in Nederlands-Indië, de politionele actie aldaar in de zomer van 1947 en de gelijktijdige acceptatie van de Marshall hulp.¹⁴⁶

Deze geringe aandacht voor het buitenlandbeleid ziet men ook in de verdeling van de ministerposten. De laatste ministerposten die verdeeld moesten worden tijdens Beels formatieperiode waren die van Buitenlandse Zaken en die van Marine. Binnen KVP-kringen waren er in zijn opvatting weinig geschikte kandidaten. Nog een PvdA minister benoemen zou ofwel de verhoudingen krom trekken, ofwel een politiek zwaargewicht, zoals Van der Goes van Naters, uit de Tweede Kamer halen. Zodoende viel de keuze op beroepsdiplomaat mr. C.G.W.H baron van Boetzelaer van Oosterhout voor minister van het relatief kleine en ranke ministerie van Buitenlandse Zaken.¹⁴⁷ Hij was naar voren geschoven door demissionair minister van Buitenlandse Zaken Van Roijen en door mr. E.N. van Kleffens, Ministers Zonder Portefeuille gericht op Nederlands lidmaatschap in de VN Veiligheidsraad. Volgens historicus A.E. Kersten aanvaardde Boetzelaer deze positie eerder uit plichtsgevoel dan uit ambitie.¹⁴⁸

2.3.4 Van Boetzelaer en zijn Ministerie van Buitenlandse Zaken

Carel Godfried Willem Hendrik baron van Boetzelaer van Oosterhout, die in de zomer van 1946 de positie van partijloze Minister van Buitenlandse Zaken aannam, was een bijzonder zwijgzaam persoon.¹⁴⁹ Hij had rechten gestudeerd in Utrecht, en was vervolgens in diplomatieke dienst gegaan.

---

vetorecht is blijven bestaan, is Nederland uiteindelijk toch akkoord gegaan met het Handvest. Haar kritiek had weinig invloed gehad, maar zag liever een internationale afspraak wat betreft het gebruik van geweld, dan helemaal geen afspraak. Daarbij voorzag de Verenigde Naties als organisatie voor internationale samenwerking, iets wat Nederland graag zou zien.; Campen, *The Quest for Security*, p. 22.

¹⁴³ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 368.

¹⁴⁴ Koningin Wilhelmina, "Troonrede 23 juli 1946", par.10. <http://www.troonredes.nl/2010/troonrede-23-juli-1946/>

¹⁴⁵ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 157.

¹⁴⁶ idem, pp. 165-166.

¹⁴⁷ idem, p. 172.

¹⁴⁸ A.E. Kersten, "Boetzelaer Van Oosterhout, Carel Godfried Willem Hendrik baron van (1892-1987)", in *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Via <http://www.historici.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/boetzelaer>.

¹⁴⁹ idem, p. 265.; Oltmans, *Memoires 1957-1959*, p. 298,

Hier had hij onder andere als gezant gewerkt in Boekarest, Washington, Mexico, Brussel, Londen en Berlijn. Zijn diplomatieke gaven worden in de literatuur niet onderschat. Mede vanwege zijn politieke neutraliteit en de desinteresse die het Kabinet Beel in buitenlandse politiek had, was het voor Beel en de twee coalitiepartijen KVP en PvdA geen probleem om Van Boetzelaer naar voren te schuiven als minister. Destijds was zijn departement klein en zuinig. Er waren in 1947 slechts 78 ambtenaren in vaste dienst in Den Haag, en 282 in het buitenland. Dit leidde ertoe dat het vaak niet de dingen kon doen die het wilde, of dat Van Boetzelaer zelfs uit eigen portemonnee aangelegenheden van het departement moest betalen.¹⁵⁰ De werkzame ambtenaren werden evenmin goed betaald voor hun geleverde diensten.

Onder deze omstandigheden en met het weinige beleid dat het kabinet had uitgestippeld, moest Van Boetzelaer dus de Nederlandse buitenlandpolitiek vorm gaan geven. De internationale rechtsorde moest bevorderd worden via een bijdrage aan de VN en er moest een oplossing komen voor de Duitse Kwestie. Ook bleken de altijd sterke gevoelens van sympathie en een sterke internationale rechtsorde binnen het Ministerie nog aanwezig na de oorlog.¹⁵¹ De officiële regeringspolitiek gevestigd op de Verenigde Naties wees blokvorming op regionaal niveau dus af.¹⁵² Wanneer samenwerking met andere landen – België, Luxemburg¹⁵³ – niet botste met het dit doel, dan was dat natuurlijk wel wenselijk.¹⁵⁴ In Van Boetzelaers ogen was dit geen neutraliteitspolitiek, noch een vorm van blokvorming, maar een soort nieuwe wereldorde via de Verenigde Naties.¹⁵⁵ Bovendien was het doel van de Nederlandse politiek, verwoord door Van

---

http://www.dbnl.org/tekst/oltm003memo03_01/oltm003memo03_01_0010.php; Parlement en Politiek, “Mr. C.G.W.H. (Pim) Baron van Boetzelaer van Oosterhout

http://www.parlement.com/id/vg091lhjlsy0/c_g_w_h_pim_baron_van_boetzelaer_van/; Parlementair Documentatie Centrum, “Mr. C.G.W.H. Baron van Boetzelaer van Oosterhout”

<http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg091lhjlsy0>; NRC Handelsblad “Excellentes in Tijden van Vrede en Contestatie. <http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Buitenlandsezaken/ministers.html>.

¹⁵⁰ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 266-269.

¹⁵¹ Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, p. 286.

¹⁵² Boetzelaer: “Wat de geachte afgevaardigde ten slotte opgemerkt heeft over de bezwaren aan blokvorming verbonden, wordt door de regering geheel onderschreven. Inderdaad zou blokvorming een stap terug betekenen, en zij is zeker niet in de overeenstemming met de letter en den geest van het Handvest der Vereenigde naties. Bij die organisatie, die thans nog slechts voor een gedeelte is opgebouwd, berust de beste kans voor de wereld op een vreedzame toekomst. [...] De geachte afgevaardigde heer Bongersma heeft in het bijzonder hier gezegd, dat wij bepaaldelijk meer direct stelling zouden moeten nemen en een meer positieve politiek moeten volgen. Ik ben echter van meening, zoals uit het bovenstaande is gebleken, dat wij daarbij afhankelijk zijn van bepaalde beslissingen, die genomen moeten worden in Moskou en de Verenigde naties.” *Handelingen I* 1946/47. 36, p. 556. 20 maart 1947; Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 345.

¹⁵³ Op 20 maart zei Boetzelaer al: “De douane-unie zal eerlang een feit worden en het is de vurige wensch der Regering, dat het binnen niet te langen tijd tot een economische unie met België en Luxemburg zal mogen komen. Vóór het zover is, zullen vele moeilijkheden overwonnen moeten worden; doch niet slechts hier, maar ook in België en Luxemburg bestaat, naar ik meen te morgen zeggen, de vaste overtuiging, dat het in het belang van alle drie landen zal zijn deze moeilijkheden zoo snel mogelijk te overwinnen.” *Handelingen I* 1946/47. 36, p. 555. 20 maart 1947.

¹⁵⁴ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 351.

¹⁵⁵ idem, p. 356.

Boetzelaer tijdens de rijksbegroting 1947, om “Nederland buiten conflicten [te] houden”.¹⁵⁶ Het doel was dus als volgt: het Duitse probleem zou opgelost worden en de economische verhoudingen met Duitsland hersteld, Nederland zou haar veiligheid verzekeren door de collectieve veiligheid van de Verenigde Naties, en economische samenwerking in de regio was mogelijk, mits het geen defensieve samenwerking was, zodat blokvorming niet tot uiting zou komen.¹⁵⁷ Dat het uiteindelijk gevormde buitenlandbeleid eigenlijk een beleid van geen beleid was, wordt door meerdere historici benadrukt.¹⁵⁸

Vanwege het besef dat Nederland als kleine staat een marginale onderhandelingspositie had binnen de VN, kon Van Boetzelaer zijn aandacht richten op de belangrijkste taak: de kwestie-Duitsland. Dit kon men alleen doen door de Grote Mogendheden (de vier bezetters) proberen te beïnvloeden. De Nederlandse belangen dienden behartigd te worden aan de hand van de volgende doelstellingen: gunstige grenscorrecties, hogere herstelbetalingen en betere economische betrekkingen.¹⁵⁹ Volgens Van Boetzelaer, die vanuit zijn kennis omtrent de afwikkeling van de Eerste Wereldoorlog – Versailles – dacht, waren de annexaties niet haalbaar en wenselijk; het zou immers wrok bij de Oosterburen opleveren.¹⁶⁰ Omdat de meerderheid van het kabinet anders dacht, heeft Van Boetzelaer toch geprobeerd te doen wat hij kon.¹⁶¹ Hierbij kwam de realisatie dat Nederland in de buitenlandse politiek niet meer zijn eigen koers kon bepalen, maar dit samen met buur- of partnerlanden moest gaan doen.¹⁶²

De kwestie-Duitsland was een waar hoofdpijndossier voor het Ministerie van Buitenlandse Zaken. Enerzijds waren zij overgeleverd aan de keuze die de Vier Mogendheden met betrekking tot Duitsland maakten, anderzijds wilden zij actief voorkomen dat Duitsland opgesplitst zou worden. Dit zou negatieve gevolgen hebben voor de Nederlandse buitenlandse politiek, en haar economie. Economisch, want het zou de splitsing van Europa in de hand werken en de positie van Nederland als handels- en doorvoerland verslechteren. Politiek, omdat het een einde zou maken aan het *one*

---

¹⁵⁶ *Kamerstukken II* 1946/47. 14, H1 & H3, p. 28-29 (MvA II); Dit paste volgens Mallinson ook binnen het karakter van de Nederlandse politiek die gestoeld was op religie en gerechtigheid; zij vormden de basis voor de neutraliteit en de wens om geen oorlog te voeren. Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 34.

¹⁵⁷ Campen, *The Quest for Security*, pp. 30-31.

¹⁵⁸ Patijn, “Nederland en de Internationale verhoudingen”, *Wending*, II (1947), 361 via Jongbloed, “Nederlands-Sovjetrussische diplomatieke betrekkingen. De Moeizame Geschiedenis van het Akkoord van 10 Juli 1942”. *BMGN* 95: 3, p. 512.

¹⁵⁹ Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, pp. 16-20.

¹⁶⁰ idem, p. 19.

¹⁶¹ Toen hij eerder van de kabinetslijn af wilde wijken, door het Verdrag van Duinkerken – Een verdrag tussen Engeland en Frankrijk tegen het Duitse gevaar - te opperen op 4 maart 1947, werd hij ook door de Eerste Kamer teruggefloten, omdat dit teveel op een Europese alliantie ging lijken. Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 345.; vgl. Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 62.; Dat het Brussel Pact een jaar later wel getekend kon worden met brede draagkracht, geeft aan wat voor een ommezwaai er is geweest in de tussenliggende periode.

¹⁶² Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 271.

world-concept dat men voorzag binnen de Verenigde Naties. Van Boetzelaer wilde daarom ook, volgens Boogaarts, geen “partij kiezen in het groeiende Oost-West-conflict [...], zolang de Beneluxwensen inzake het Duitse probleem niet op de een of andere manier werden gehonoreerd”.¹⁶³ Dit wil niet zeggen dat er met een dergelijke Duitse splitsing geen rekening werd gehouden, met name na de afkondiging van de Truman-doctrine en de Marshall hulp. Toen de VN zich tegen Nederland keerde tijdens de eerste politionele actie in Nederlands-Indië in de zomer van 1947, brokkelde dit *one world*-concept nog verder af. Nederland bevond zich in een internationaal geïsoleerde positie, nu het financieel en voor militair materiaal afhankelijk was van respectievelijk de Verenigde Staten en Engeland. Omdat dit besef in het Kabinet Beel nog niet door was gedrongen, botste Van Boetzelaer tegen een muur van onbegrip in het kabinet en ondervond tegelijk de onmogelijkheid van het Nederlandse buitenlandbeleid.

De verdeling van Duitsland in vier zones was dan ook voor Nederland een groot probleem, en om die reden wilde zij ook graag participeren in de onderhandelingen daaromtrent met de Grote Vier.¹⁶⁴ Ze moest afspraken maken met vier verschillende bezetters voor wat betreft de handel met Duitsland.¹⁶⁵ Bovendien was de onderlinge handel tussen de vier zones zeer bemoeilijkt. Nederland wilde dus zo snel mogelijk een oplossing zien van de Duitse Kwestie, omdat (met name West-) Duitsland traditioneel één van haar belangrijkste handelspartners was geweest.¹⁶⁶ Daarbij speelde nog de lopende claim voor herstelbetaling die Nederland van Duitsland eiste voor geleden verliezen tijdens de Oorlog. Ook deze herstelbetalingen zouden door de bezettingsmachten geregeld moeten worden, wat uiteindelijk op zo’n manier gebeurde dat Nederland maar een fractie van het geld zou zien waar ze aanvankelijk op had gehoopt.¹⁶⁷ Hoewel met de Byrnes-Bevin overeenkomst van 4 december 1946 de handel tussen de samengevoegde Britse en Amerikaanse zones – de *bizone*¹⁶⁸ – er voor Nederland weer op vooruit ging, was Nederland eind 1946 absoluut nog niet tevreden.¹⁶⁹ Ook had Nederland inmiddels haar oorspronkelijk annexatieclaims bijgesteld, en vroeg zij eind 1946 enkel nog om enkele grenscorrecties van in totaal 1750 vierkante kilometer, die de economische situatie misschien iets zouden verbeteren.¹⁷⁰ Bovendien veranderde de focus richting economische compensatie, in plaats van territoriale compensatie. Van deze eisen kwam uiteindelijk echter weinig

---

¹⁶³ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 273.

¹⁶⁴ Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 18.

¹⁶⁵ Dit afspraken maken verliep alles behalve makkelijk, omdat de Nederlanders op veel onbegrip stuitten in hun onderhandelingen met de bezettingsmachten. Ze voelden zich genegeerd. idem, pp. 24-25.

¹⁶⁶ Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, pp. 16-17.

¹⁶⁷ Campen, *The Quest for Security*, pp. 24-29.

¹⁶⁸ Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 44.

¹⁶⁹ Campen, *The Quest for Security*, p. 36.

¹⁷⁰ *Kamerstukken II*, 1946/47, 352. 5 november 1946 (M); vgl. Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 17.

terecht.¹⁷¹

Begin 1947 werden de eisen aldus bijgesteld, op aandringen van Van Boetzelaer.¹⁷² Het doel moest zijn om Duitse agressie in de toekomst te voorkomen, en haar vrede in het Europese statenstelsel te laten bestaan. Nederland ging akkoord met een democratisering en militaire ontmanteling van Duitsland. De regering wilde echter wel industrieel herstel zien, en een verlaging van de handelstarieven.¹⁷³ Halverwege 1947 kwam er steeds meer druk vanuit de Kamers om Nederland juist meer te laten concentreren op het Europese ideaal. Het leek er op dat er geen andere weg zou zijn om Nederland in een financieel gunstige positie te plaatsen nu de kwestie-Duitsland onoplosbaar scheen en het Benelux-verband haar vruchten afwierp. Van Boetzelaer wilde echter nog niet zover gaan om het officiële regeringstandpunt in die richting te veranderen. De regering liet zich eerder leiden door de ontwikkelingen in Duitsland en de Oost-West verhoudingen in haar besluitvorming omtrent de Europese samenwerking, anders dan een proactieve houding aan te nemen. Het werd niet uitgesloten dat Nederland zich in de toekomst zou committeren aan economische en defensieve nauwere verbanden met Westerse mogendheden en binnen de Benelux, maar daar was de tijd nog niet rijp voor. Een dergelijk verband zou dan binnen het kader van de Verenigde Naties moeten passen. Om nu binnen West-Europa nauwere verbanden aan te gaan, zou een breuk binnen Europa betekenen. Pas als er geen oplossing gevonden zou worden voor de Duitse Kwestie, zou Nederland haar positie moeten herzien, en andere opties moeten overwegen.¹⁷⁴ Van Boetzelaer nam daarom een afwachtende houding aan.¹⁷⁵ Deze houding zou niet veranderen tot op zijn vroegst eind 1947, toen de regering stelde dat de oriëntatie op een ongesplitst Europa niet zou veranderen, tenzij Duitsland echt verdeeld bleek te worden.¹⁷⁶ Van Boetzelaer legde deze houding duidelijk uit aan de Tweede Kamer op 20 november 1947:

Ik blijf ook in dit opzicht een ver doorgevoerd samengaan met België en Luxemburg primair achten, doch ik besef, dat wij, indien de samenwerking op universele basis geen afdoende economische en politieke waarborgen mocht bieden, ons zullen moeten beraden over de fundamentele vraag of een samenwerking in regionaal verband niet geboden is. Het lijkt mij echter noodzakelijk in de eerste plaats af te wachten of de naaste toekomst niet een verduidelijking van de politieke toestand in Europa brengt.¹⁷⁷

---

¹⁷¹ Hellema, *Dutch Foreign Policy*, p. 105

¹⁷² Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 20.

¹⁷³ Hellema, *Dutch Foreign Policy*, pp. 112-113.

¹⁷⁴ Campen, *The Quest for Security*, p. 33.

¹⁷⁵ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 354-365; Schaper, "Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950", *BMGN* 1981:96, p. 282

¹⁷⁶ Campen, *The Quest for Security*, p. 41.

¹⁷⁷ *Kamerstukken II* 1947/48, 600, nr. 17, p. 439. 20 november 1947.

De afwachtende houding die Van Boetzelaer aannam in de buitenlandse politiek werd niet altijd goedgekeurd binnen het Parlement. Sterker, de parlementariërs waren dikwijls van mening dat er helemaal geen buitenlandbeleid aanwezig was.¹⁷⁸ Het Parlement was op vele punten veel progressiever dan de regering, en nam steeds vaker een sterkere stelling in.¹⁷⁹ Deze houding veranderde echter richting het einde van zijn termijn. Zijn vertrouwen in samenwerking tussen Oost en West was toen dusdanig afgenomen, dat een ommekeer van het *one world* concept richting één van Westerse binding onder zijn beleid begonnen is.¹⁸⁰ De stemming binnen de regering was pas echt rijp om dit beleidspunt officieel te veranderen nadat de Oost-West breuk begin 1948 voltooid bleek. Nu stond de deur open voor een nieuwe koers: al in maart sloot zij het Verdrag van Brussel. Daarover meer in hoofdstuk 4: Naspel.

2.4 Conclusies

Dit hoofdstuk beschreef de internationale en nationale context in de aanloop naar het aanbod van Marshall in juni 1947. Er kan geconcludeerd worden dat het begin van de Koude Oorlog ontstaan is uit een ideologische strijd, verwickeld met een machtspolitiek van invloedssferen. Waar aanvankelijk nog op samenwerking met de Sovjet-Unie werd gehoopt, leek deze hoop tegen het eind van 1946 praktisch verdwenen. Marshall heeft nog geprobeerd om samen tot een oplossing te komen, maar Stalin kon vanuit zijn positie geen handreiking geven. De aanloop naar de Koude Oorlog was duidelijk ontstaan, en misschien was hij al wel begonnen. Het toneel dat de geschiedenis hiervoor gekozen heeft is Europa, en dan vooral Duitsland. De Marshall hulp moet tegen deze achtergrond gezien worden: een verbitterde positie tussen Oost en West; de desillusie die Marshall had ervaren in Moskou; de *containment* van de Sovjet-Unie; een uitzichtloos vooruitzicht voor constructieve samenwerking in Duitsland; en de hoop om West-Duitsland ‘veilig’ binnen West-Europa te integreren.¹⁸¹ De koerswijziging in Nederland was dus noodgedwongen op handen. Een periode volgde van een ommezwaai in het buitenland beleid; van het *one world*-concept waarin blokvorming werd verafschuwde, naar diepere samenwerking in West-Europa via de Marshall hulp, de impasse die de kwestie-Duitsland eind 1947 had bereikt en het Brussel Pact van 1948. Aldus werd “de zelfstandigheidspolitiek van zoveel jaren [...] verruild voor een permanent bondgenootschappelijk optreden”.¹⁸²

---

¹⁷⁸ Campen, *The Quest for Security*, p. 44.

¹⁷⁹ Muns, “Met Frisse Tegenzin naar Europa”, *Historisch Nieuwsblad* 8 : 2011.

¹⁸⁰ Hellema, *Dutch Foreign Policy*, p. 107.

¹⁸¹ Lundestad, *The United States and Western Europe*, p. 38.

¹⁸² Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 273.

3. Archiefonderzoek

3.1 Inleiding

Vanuit het archiefonderzoek zal getracht worden een antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek te vinden. In het secundaire bronnenonderzoek werd geconcludeerd dat de Nederlandse buitenlandse politiek tussen 1945 en 1950 een ommezwaai heeft gemaakt; een kentering van een neutraal beleid naar één van binding met het Westen. Er wordt in dit onderzoek bepleit dat de Marshall hulp daar een invloedrijke rol in heeft gespeeld en dat het zwaartepunt van kentering in de zomer van 1947 lag.¹⁸³ Tot dat moment had het kabinet-Beel de nadruk nog gelegd op neutraliteit: collectieve veiligheid waarbinnen de Verenigde Naties en de Sovjet-Unie een belangrijke rol moesten spelen.¹⁸⁴ Het archiefonderzoek is op de volgende manier ingericht: eerst wordt gekeken naar welke informatie er op het Ministerie van Buitenlandse Zaken beschikbaar was over de Marshall hulp. Enkele belangrijke punten die hierbij een rol spelen zijn: wat het plan precies moest inhouden; wat de andere internationale spelers van het plan dachten; en wat hiervan de mogelijke gevolgen zouden kunnen zijn voor de internationale verhoudingen (Hoofdstukken 3.2 tot 3.4). Vervolgens zal worden gekeken naar wat de Nederlandse politiek met deze informatie deed. Belangrijke vragen hierbij zijn of de regering zich realiseerde wat er gaande was; zag zij dat er een langdurige breuk tussen Oost en West zat aan te komen; zag zij wat de acceptatie van deze hulp voor de Nederlandse buitenlandse politiek zou kunnen betekenen; en is er een realisatiemoment geweest waar deze kentering bewust in geaccepteerd werd (Hoofdstukken 3.5 en 3.6)?

Hierbij dient waakzaamheid betracht te worden voor *post facto* rationalisatie. Ten tijde van de acceptatie van de Marshall hulp, was de Koude Oorlog nog in een beginfase, of nog niet eens begonnen.¹⁸⁵ Al had Truman zijn doctrine in de maand maart van het jaar 1947 al gelanceerd, er was nog geen Brussel Pact of NAVO, de Korea-oorlog was nog niet begonnen, geen Berlijn-blokkade, geen communistische staatsgreep in Praag, er bestond nog een (afbrokkelende) hoop dat de grote mogendheden tot een compromis over Duitsland zouden komen. Bovendien was het nog onzeker of de Marshall plannen wel door het Amerikaanse Congres goedgekeurd zouden worden. Om die reden is eerst de context van de periode uiteengezet in Hoofdstuk 2, en dient dit onderzoek er primair voor om te onderzoeken welke informatie er was, wat er verwacht werd, en wat er

---

¹⁸³ Schaper, "Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950", *BMGN* 1981:96; Roberts, "Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology, and the Onset of the Cold War, 1947", *Europe-Asia Studies*, 46:8, 1371-1386, p. 1371.

¹⁸⁴ Schaper, "Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950", *BMGN* 1981:96, 287; Van Boetzelaer bleef dit standpunt volhouden tot begin 1948, zoals te lezen is in Hoofdstuk 4: Naspel van dit onderzoek.

¹⁸⁵ Afhankelijk van de visie die verschillende auteurs erop nahouden, zoals uiteengezet in Hoofdstuk 1.2: Historiografie, en Hoofdstuk 2: Context.

vervolgens met die informatie, binnen de context van de periode, besproken en besloten is.

3.2 Enthousiasme en Vragen

Op de Nederlandse ministeries en binnen de regering stonden de dagen na Marshalls toespraak op 5 juni 1947 vooral in het teken van enthousiasme¹⁸⁶ en onduidelijkheid. Enerzijds was er enthousiasme vanwege het uitzicht dat Nederland zich door deze plannen uit de naoorlogse periode van economische malaise kon werken. Anderzijds was er onduidelijkheid over de vraag voor wie het geld precies beschikbaar zou worden gesteld; was dit alleen voor West-Europa, of ook voor Oost-Europa en misschien zelfs de Sovjet-Unie; wat waren de voorwaarden voor deze hulp; wat moest er precies achter dit plan gezocht worden; was het uit generositeit, eigenbelang, of een poging om West van Oost te splitsen; en hoe kon Nederland hier zo goed mogelijk uit komen?

Al een dag na Marshalls toespraak was door de Nederlandse Ambassadeur in de Verenigde Staten aan het Ministerie van Buitenlandse Zaken te kennen gegeven dat een gezamenlijk instemmend antwoord op Marshalls rede van België, Luxemburg en Nederland zeer op prijs zou worden gesteld.¹⁸⁷ Dit werd dan ook direct op 9 juni door Van Boetzelaer in de Ministerraad naar voren gebracht, waarbij hij ook vermeldde dat het initiatief voor het herstelplan bij Europa zelf zou moeten liggen.¹⁸⁸ Hoewel de reactie van de overige ministers overwegend positief was, te meer vanwege de hulpbehoevende situatie waarin Nederland zich bevond,¹⁸⁹ kwamen de eerste vragen naar voren die in de daaropvolgende dagen nog niet duidelijk beantwoord zouden worden. Eén van de belangrijkste vragen, die hier al door Minister Hein Vos van Openbare Werken en Wederopbouw werd gesteld, was: “Heeft Marshall zich alleen tot West-Europa gericht?”. Concretiserend vroeg Minister van Financiën Piet Lieftinck zich af of hierin een poging gezien moest worden “om de vorming van een economisch blok in West-Europa te bevorderen”, en of het geld dan wel vóór of na het slagen van deze poging zou komen. Minister Eelco van Kleffens stelde dat Marshall eerst een verbeterde samenwerking binnen Europa zou willen zien, en maande tot spoed om samen met de Benelux tot een voorstel te komen richting de Amerikanen, om zodoende

---

¹⁸⁶ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 290; Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, p. 290.

¹⁸⁷ NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982. 6 juni 1947.

¹⁸⁸ Dit was in een brief van 4 juni 1947 al duidelijk geworden, waarin Marshall aan Vandenberg stelt dat het plan moet worden uitgewerkt door de mensen van Europa zelf.

¹⁸⁹ Zo merkte Lieftinck op dat “de hulp van Amerika volstrekt noodzakelijk moet worden geacht voor de economische gezondmaking van Europa. In ons antwoord behoort daarop het accent te vallen”. NL-HaNA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 389. 9 juni 1947.

Groot-Brittannië voor te zijn in het aannemen van een leidende rol.¹⁹⁰

Deze vragen kwamen ook via de Nederlandse Ambassade te Brussel binnen, waarbij de Belgische diplomaat Hervé de Gruben zich afvroeg of Nederland en België in reactie op het plan hun behoeften wel wilden “*poolen*” met minder kredietwaardige landen. En, “[t]ot hoever ging Europa? Tot achter het ‘ijzeren gordijn’? Dat was praktisch onmogelijk. Dan tot het ijzeren gordijn? Maar dan ging men de splitsing van Europa in twee zones nog eens extra accentueren. En hoe zou de reactie van Rusland daarop zijn?”¹⁹¹ Ook de Belgische Minister van Buitenlandse Zaken, Paul-Henri Spaak, zette vraagtekens bij de serieusheid van Marshalls rede.¹⁹² Daarbij wilde hij wel samen met Van Boetzelaer een mondelinge reactie vanuit de twee landen richting Marshall geven, dus onofficieel: “mede in verband met het feit dat het geen officiële rede van Marshall was en ook omdat de inhoud ervan niet volkomen duidelijk is, namelijk wat hij onder Europa verstaat”.¹⁹³ Aan een deel van deze onduidelijkheid kwam een eind toen Marshall mededeelde dat de hulp ook aan Oost-Europa en de Sovjet-Unie aangeboden zou worden.¹⁹⁴ Een dag later zou vanuit de Nederlandse Ambassade in Engeland het nieuws binnenkomen dat ook Groot-Brittannië welwillend tegenover het plan stond. De Britten zouden samen met Frankrijk en andere West-Europese landen de leiding op zich nemen en waren verheugd over de mededeling dat “het geenszins de bedoeling was Rusland uit te sluiten en een Westeuropees blok te vormen”.¹⁹⁵

3.3 Het Standpunt van de Sovjet-Unie

Op 16 juni doet Van Boetzelaer dan ook verslag aan de Ministerraad waarin hij aangaf dat, nu de vragen rondom de betekenis van “Europa” beantwoord waren, de Belgen en de Britten ook aan boord waren, en dat er vanuit de Benelux samengewerkt zou gaan worden.¹⁹⁶ Nu er duidelijkheid bestond over wat Marshall met Europa had bedoeld, en dat de Benelux gezamenlijk zou optreden om samen met de Europese staten onder leiding van Frankrijk en Duitsland tot een collectief plan te komen, restte nog de vraag wat het antwoord van de Sovjet-Unie zou zijn. Een verslag van de Heer Smit, die Nederland vertegenwoordigde in de E.C.E.,¹⁹⁷ op 16 juni gaf de

---

¹⁹⁰ NL-HaNA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 389. 9 juni 1947.

¹⁹¹ NL-HaNA, Gezantschap België, 2.05.43, inv.nr. 1266. 10 juni 1947.

¹⁹² NL-HaNA, Gezantschap België, 2.05.43, inv.nr. 1266. 11 juni 1947.

¹⁹³ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 354. 11 juni 1947.

¹⁹⁴ Beston, “European Self-Aid Will Be Explored By Marshall Aide”. New York Times, 12 juni 1947.

¹⁹⁵ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 354. 13 juni 1947.

¹⁹⁶ NL-HaNA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 389. 16 juni 1947.

¹⁹⁷ The United Nations Economic Commission for Europe, een organisatie opgericht in 1947 om economische

problematiek weer. Namelijk, als Rusland dit plan zou zien als een Amerikaanse poging tot het domineren van Europa, dan zou West-Europa een eigen oplossing moeten zoeken voor haar economische problemen.¹⁹⁸ Op 17 juni¹⁹⁹ kwam de officiële reactie vanuit Nederland waarin het Amerikaanse State Department duidelijk maakte graag als Benelux²⁰⁰ het voortouw te nemen in de acceptatie van de hulp. Het stelde hierbij overigens niet de vragen die naar voren waren gekomen in de Ministerraad en in het diplomatieke contact met België. Boetzelaer deelde echter wel mee dat “de Nederlandse Regering terstond na publicatie van deze hare boodschap aan alle Europese Regeringen, dus met inbegrip van de Sovjet-Regering, mededeling zou doen”.²⁰¹

Op 17 en 18 juni beginnen Ernest Bevin en Georges Bidault, Ministers van Buitenlandse Zaken voor respectievelijk Groot-Brittannië en Frankrijk, de onderhandelingen voor de hulpaanvraag in Parijs. Op 19 juni vroegen zij de Sovjet-Unie om mee te praten over de eventuele acceptatie van de hulp.²⁰² Vanuit de Nederlandse Ambassade te Londen kwamen op 18 juni meer inzichten binnen. Alhoewel Bevin blij verrast was geweest dat de Sovjet-Unie ook door Amerika inbegrepen was, zeker over hun deelname was hij niet.²⁰³ Bevin scheen de Russen te willen waarschuwen dit plan niet zomaar te weigeren. Alhoewel Stalin eerder kenbaar had gemaakt open te staan voor Amerikaanse financiële hulp, had zijn land zich niet vertegenwoordigd willen zien in internationale economische instituties.²⁰⁴ Als de Sovjet-Unie al meedeed in dergelijke organisaties, zoals in de E.C.E., dan wilden zij enkel snelle liquidatie, iets wat niet binnen dit plan paste, omdat het van de Amerikanen een collectieve aanvraag zou moeten zijn vanuit alle deelnemende staten, waarin samenwerking en participatie voorop stonden. Dat de Russen uiteindelijk mee zouden doen, leek de gezant die het codetelegram schreef onwaarschijnlijk, gezien zij de Amerikanen betichtten

---

samenwerking te stimuleren tussen de 56 lidstaten.

¹⁹⁸ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 356. 16 juni 1947.

¹⁹⁹ De brief was echter al op 14 juni door Boetzelaer geschreven en naar Washington gestuurd, op 17 juni kwam de vertaling aan bij het Amerikaans Staatsdepartement. NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 354. 14 juni 1947; NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982, “Geheim Cijfer telegram van Den Haag”. 17 juni 1947.

²⁰⁰ Boetzelaer schreef dezelfde dag ook een geheim cijfertelegram aan de Nederlandse Ambassade in de Verenigde Staten, waarbij hij de Ambassadeur verzocht om de “Amerikaanse Regering te herinneren aan het feit dat Nederland er tezamen met België en Luxemburg sinds geruime tijd naar streeft in Europa economische verhoudingen te scheppen die zich aanpassen aan moderne economische verhoudingen en omstandigheden, welke streven deze landen blijkens hun tolonie in daden pogen om te zetten.” NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982, “Geheim Cijfer telegram van Den Haag”. 14 juni 1947.

²⁰¹ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 354. 14 juni 1947.

²⁰² Roberts, “Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology, and the Onset of the Cold War, 1947”, *Europe-Asia Studies*, 46:8, 1371-1386, p. 1372.

²⁰³ “when the United States throws a bridge to link east and west it would be disastrous for ideological or other reasons to frustrate the United States in that great endeavour”. NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 356. 18 juni 1947.

²⁰⁴ De Bretton Woods instellingen, F.A.O en I.T.O.

van “dollar diplomatie”.²⁰⁵ Alhoewel de hoop op Russische deelname nog niet werd opgegeven, werd er wel gespeculeerd over de mogelijke gevolgen. Zo zou het de “economische fragmentatie van het continent en de politieke verdeling van Europa in invloedssferen accentueren en wellicht de beslissende hinderpaal vormen voor een vreedzame regeling omtrent Duitsland”.²⁰⁶

Op 23 juni kreeg het Ministerie van Buitenlandse Zaken te horen van haar Ambassade in Moskou dat de kans klein was dat de Sovjet-Unie zou participeren. Volgens dit schrift zagen de Sovjets alleen wat in samenwerking met andere communistische staten, en werden alle pogingen – zelfs die van de Benelux tolnie – gezien als “blokvorming met de meest sinistere bijbedoelingen”. Moskou trachtte dus “tijd te winnen, in de hoop dat een economische crisis in Amerika en een uitgeput Europa een compromis met een ontredderde wereld overbodig maken”.²⁰⁷ Ook Hirschfeld achtte het vanuit Parijs mogelijk dat Molotov zou “tracht[en] roet in het eten te gooien”. Thans, en mede door de Duitse kwestie, hield hij de mogelijkheid open dat de Fransen en Britten zelf met de Amerikanen zouden gaan samenwerken.²⁰⁸ Dit vooruitzicht werd versterkt door een codetelegram vanuit de Ambassade in London, waaruit bleek dat West-Europa zich volgens Bevin ook aan eigen zijde van het IJzeren Gordijn kon laten rehabiliteren.²⁰⁹ Vanuit de Ambassade te Washington ontving het Ministerie de boodschap dat de Amerikanen nog steeds hoopten op Sovjet-participatie. Al werd van hen een “saboterende” houding verwacht, de Amerikanen en Britten zouden harde taal blijven voeren om ze te waarschuwen het plan niet zomaar af te wijzen, juist waar de Fransen zouden proberen de bruggenbouwers tussen Oost en West te zijn.²¹⁰ Vanwege de lastige houding die de Sovjet-Unie aannam in Parijs, bleek Marshall gematigd optimistisch over de vorderingen aldaar.²¹¹ De Britten bleken volgens Hirschfeld ook geen idee te hebben welke kant het op zou gaan met de besprekingen en of de Russen mee zouden doen of niet.²¹²

---

²⁰⁵ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 356. 18 juni 1947.

²⁰⁶ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 356. 20 juni 1947.

²⁰⁷ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10432, Ambassade Moskou aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, 23 juni 1947.

²⁰⁸ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 14488, 24 juni 1947.

²⁰⁹ “Mr. Bevin, aldus [de Daily Mail], heeft de vorige week met zovele woorden gezegd, dat indien Rusland het Amerikaanse aanbod afslaat, West-Europa zijn eigen weg zal gaan. Een dergelijke ontwikkeling zou heel goed mogelijk zijn. Europa zou, ofschoon het door Russische intransigente zou worden beknot en verdeeld, aan deze zijde van het IJzeren Gordijn niettemin door Westerse hersens en energie, geholpen door dollars, gerehabiliteerd kunnen worden. Dit zou niet passen in de Russische communistische politiek.” NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 356. 24 juni 1947.

²¹⁰ NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982, NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.25 juni 1947.

²¹¹ NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982, NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.26 juni 1947.

²¹² NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van

Richting het einde van de maand juni leek het steeds onwaarschijnlijker te worden dat de Sovjet-Unie mee zou gaan doen. Vanuit de Ambassade in Moskou kwam de analyse binnen dat tijdwinst de enige reden was dat Molotov toch naar de Parijse conferentie kwam: “[te] verwachten zal veeleer een vasthouden aan het Moskouse standpunt [zijn], met taai verzet tegen alles wat volgens de Russen naar blokvorming riekt.” Ze zouden de plannen als een Frans-Brits onderonsje zien, te meer omdat Bevin had toegegeven indien noodzakelijk niet afkerig te zijn van de vorming van een Westers blok.²¹³ Op 1 juli kwam op het Ministerie ook een rede van Marshall binnen van dezelfde datum, waarin hij ontkende dat Amerika imperialistische neigingen heeft met de gelden, en daarbij de Sovjet-Unie, zonder ze direct te noemen, een flinke sneer gaf.²¹⁴ Diezelfde dag gaf Hirschfeld via een codetelegram te kennen dat Rusland een standpunt innam van “*no interference with national sovereignty*”, waardoor de voorlopige verwachtingen van slagen niet hoog moesten zijn. Mocht de Sovjet-Unie uiteindelijk inderdaad besluiten niet mee te doen, dan moest er volgens Hirschfeld “rekening gehouden [...] worden dat er een definitieve verandering zal intreden in de economische en sociale structuur van Europa”.²¹⁵

3.4 De Sovjet-Unie Zegt Nee

Op 2 juli verliet Molotov de besprekingen in Parijs en weigerde de Sovjet-Unie mee te doen met het Marshall plan.²¹⁶ Op 3 juli kwam een verslag van de Ambassade te Parijs binnen van het overleg aldaar op het Ministerie in Den Haag, waarin uitgelegd werd dat de Sovjet-Unie zich vooral zorgen

---

Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 359. 26 juni 1947.

²¹³ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10432, Ambassade Moskou aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, 27 juni 1947.

²¹⁴ “*Propaganda of misrepresentation. But this, unfortunately, is not the case where a free press is suppressed. There has also been much of misunderstanding abroad of the degree and purpose of American economic assistance to other countries and of the conditions under which it has been extended. Much of this has been due to purposeful misrepresentation. Those responsible for this misrepresentation are doing a grave disservice to the suffering peoples whose future depends directly on the success of international cooperation in the economic field*”. NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr. 2982, 1 juni 1947.

²¹⁵ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10437, Codearchief Ministerie van Buitenlandse Zaken 1945-1954, omslag 358. 1 juli 1947.

²¹⁶ Laatste mededeling van Molotov op 2 juli 1947: “*The question of American economic aid [...] has [...] served as a pretext for the British and French governments to insist on the creation of a new organization, standing above the European countries and intervening in the internal affairs of the countries of Europe, even to the extent of determining the direction in which the main branches of industry in these countries are to develop [...] There are two roads of international cooperation. One road is based on the development of political and economic relations between states with equal rights [...] There is another road of international cooperation which is based on the dominating position of one or several strong Powers in relation to other countries, which thereby fall into the Position of some kind of subordinated states, deprived of independence [...] What will the fulfillment of the Franco-British proposal [...] lead to? It will lead to nothing. It will lead Britain, France and the group of countries that follow them separating from the rest of Europe, which will split Europe into two groups of states.*” Roberts, “Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology, and the Onset of the Cold War, 1947”, *Europe-Asia Studies*, 46:8, 1371-1386, 1372.

maakte over de inbreuk die de plannen zouden maken op de soevereiniteit van haar satellietstaten. Ook werden hierin de Franse zorgen uiteengezet, namelijk dat “Duitschland weer een aanzienlijke plaats zou gaan innemen en het vooruitzicht, dat, naar mate een West-Europeesche combinatie hechter werd, de tegenstelling tot Oost-Europa scherpere vormen zou krijgen”.²¹⁷ Direct blijkt dat Bevin en Bidault wel door willen na de weigering van de Sovjet-Unie, en dat het waarschijnlijk is dat de satellietstaten van de Sovjet-Unie ook van deelname zouden worden uitgesloten vanuit Moskou.²¹⁸ Vooral de afwezigheid van Polen en Tsjecho-Slowakije zou worden betreurd.²¹⁹ Vanuit de Ambassade te Athene werd meegedeeld dat deze “openlijke breuk tussen Oost en West” en het mislukken van “deze laatste poging om blokvorming te voorkomen” als teleurstellend werd ervaren in Griekenland.²²⁰ Drie dagen nadat de Sovjet-Unie de besprekingen had verlaten, kreeg Den Haag een officieel bericht van de Sovjetregering waarin zij uitlegden dat ze vanwege de inbreuk die het plan op de soevereiniteit van de Europese staten zou maken niet mee konden doen.²²¹ Diezelfde dag vernam het Ministerie ook vanuit Moskou dat de Sovjet-Unie mogelijk met een eigen investeringsplan zou komen voor zijn satellietstaten. Daarnaast zouden neutrale waarnemers aldaar zien “dat de breuk tussen de sovjet-unie, de verenigde staten en engeland [sic] thans groter was dan op enig ogenblik voor de oorlog. zij voorspelden, dat deze breuk, indien frankrijk en engeland [sic] verder gaan met de formulering van een afzonderlijk plan, zich tot een kloof zou kunnen verwijderen”.²²²

Opvallend genoeg werd binnen de eerst daaropvolgende Ministerraad van 7 juli weinig over het vertrek van de Sovjet-Unie gesproken, en deelde Van Boetzelaer slechts de stand van zaken mee. Frankrijk en Engeland zouden het voortouw gaan nemen in de Parijse conferentie die op 12 juli zou gaan beginnen, waarin Van Boetzelaer vond dat de Benelux als één stem zou moeten optreden. Een beslissing waar de Raad mee instemde.²²³ Diezelfde dag werd Nederland ook officieel uitgenodigd om deel te nemen,²²⁴ en offerde Van Boetzelaer het idee om Paul-Henri

---

²¹⁷ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10488. 3 juli 1947.

²¹⁸ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10487, omslag 413. 3 juli 1947.

²¹⁹ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10487, omslag 413. 4 juli 1947.

²²⁰ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10488. 4 juli 1947.

²²¹ “*The delegation of the USSR discerned in this pretensions the desire to interfere in internal affairs of European countries, attach them their program, make difficult in saling [sic] their surpluses to where they like and so that to put the economic of these countries in depending on the USA’s interest. Naturally that delegation of the USSR could not agree with this. [...] Bear in mind such serious divergences between Anglo-French position and Soviet position the agreement was found to be impossible. The Soviet Government considers it necessary to give you this information. Bear in mind by the way that the English and French as reports, call the Conference of the European countries on July 12th, where evidently will discuss the same question which were considering on the conference of the Three Ministers in Paris.*” NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10432, Ambassade Moskou aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, 5 juli 1947.

²²² NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10488. 5 juli 1947.

²²³ NL-HaNA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 389. 7 juli 1947.

²²⁴ “*His Majesty’s Government and the French Government have invited the Government of the Netherlands to take*

Spaak voorzitter en Hirschfeld plaatsvervangend voorzitter van de Benelux-delegatie te maken.²²⁵ In het diplomatiek verkeer werd er juist veel informatie uitgewisseld over de verschillende reacties op het vertrek van de Sovjet-Unie. Op 10 juli kwam er bericht vanuit Moskou dat de Sovjets hun retoriek steeds scherper deden klinken, en zich nu volledig afzetten tegen deze vorming van een Westers blok.²²⁶ Vanuit de Ambassade te Washington werd verslag uitgebracht van de reacties op het vertrekken van Molotov op 2 juli een week eerder:

[...] de mislukking van de conferentie te Parijs tussen de vertegenwoordigers van de drie Grote Europese Mogendheden [is] hier te lande geenszins als een verrassing [...] gekomen. Dat wil echter niet zeggen, dat hier niet de ernst van deze mislukking niet wordt begrepen: algemeen wordt het uiteengaan zonder enige resultaat van de heren Bevin, Bidault en Molotov als een historisch keerpunt in de na-oorlogse verhoudingen beschouwd. [...] In de eerste plaats is het nu wel voor de grootste idealist duidelijk geworden, dat de conceptie van de 'one world' op het ogenblik in duigen ligt. Het is duidelijk, dat er op het ogenblik minstens twee werelden bestaan, twee systemen van diametraal tegenover elkaar staande ideologieën en geloofsbelijdenis. [...] De Heer Molotov heeft [hen die samenwerking nastreefden] op de meest duidelijke wijze de troeven uit de handen geslagen.²²⁷

Ook de Ambassade in Moskou gaf aan dat de mislukking "voor de Amerikaanse Regering niet als een verassing is gekomen". Zij hadden van Molotov een vertragende en bemoeilijkende werking verwacht, maar "[n]iets van dit alles is geschied, daar de heer Molotov zonder enige camouflage op bijkans brutale wijze iedere samenwerking zijn medewerking heeft ontzegd". Van vertraging was geen sprake, hij wees de voorstellen resoluut af. Hier maakte men uit op dat de "Russische Regering iedere Amerikaanse invloed in Europa wenst te keren". Ze zouden Europa liever in chaos zien verkeren, dan een welvarend West-Europa zien, dat een aantrekkingskracht voor de Oost-Europese staten zou creëren. Het leek erop te wijzen dat geen enkel Oost-Europees land toestemming zou krijgen om mee te doen aan de Marshall hulp, en de Sovjet-Unie zodoende de kloof zou wensen te vergroten.²²⁸ Hier bleek geen woord van gelogen, toen Den Haag van haar

---

part in the administration of the machinery which they desire to set up". NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982. 7 juli 1947.

²²⁵ NL-HaNA, Gezantschap België, 2.05.43, inv.nr. 1266. 7 juli 1947.

²²⁶ "Steeds duidelijker laten de Russen tot uiting komen, dat de stichting van een Westers bloc slechts ten doen heeft de Sovjet-staat te belangen. Den volke wordt voorgehouden dat de geschiedenis van de laatste tien jaren zich herhaalt." NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10432, Ambassade Moskou aan Ministerie van Buitenlandse Zaken. 10 juni 1947.

²²⁷ NL-HaNA, Gezantschap Verenigde Staten, 2.05.75, inv.nr.2982. 10 juli 1947.

²²⁸ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10432, Ambassade Moskou aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, 12 juli 1947.

Ambassades in Polen²²⁹ en Tsjecho-Slowakije op respectievelijk 14 en 15 juli inderdaad het bericht kreeg dat beide landen vermoedelijk – maar niet openlijk – gezwicht waren voor Russische druk, en de uitnodiging voor de Parijse Conferentie afsloegen. Tsjecho-Slowakije had eerder vermeld wel te komen, maar:

[h]et staat nu vast dat het eerdere besluit om deel te nemen getroffen is zonder vooraf Rusland te raadplegen. Zelfs zijn er aanwijzingen dat het besluit met grote haast genomen is, alsof men Moskou voor een voldongen feit heeft willen stellen. [Dit was het] neerdalen van het ijzeren scherm ook voor de grenzen van Tsjechoslowakije.²³⁰

Het vermoeden dat Tsjecho-Slowakije onder Russische druk was bezweken, werd vervolgens op 17 juli bevestigd door een telegram van de Ambassade te Moskou.²³¹

Tegelijkertijd was de Conferentie te Parijs begonnen, en deelde Hirschfeld meerdere keren per week zijn ervaringen en analyses met Van Boetzelaer. Hierin uitte hij vaak zijn ongenoegen over de gang van zaken en de houding van met name de grote staten. Hij pree de samenwerking binnen de Benelux.²³² Vanaf de start van de Parijse Conferentie werd weinig aandacht meer besteed aan de niet-deelnemende landen. Praktisch al het diplomatieke verkeer omtrent de besprekingen in Parijs gingen over het Duitse vraagstuk, het betalingsprobleem en de praktische uitvoering van het Marshall plan, zoals de verdeling van de gelden en de samenwerking binnen de Europese staten. Echter, nadat de Franse President van de Ministerraad, Paul Ramadier, een betoog had gehouden waarin hij de handhaving van warme banden met Rusland aanmoedigde, had de Amerikaanse Ambassadeur te Parijs aan zijn Nederlandse Ambtgenoot, Tjarda van Starckenbourgh, laten

---

²²⁹ De Ambassadeur aan Polen zei dat het zonder deze druk ook had gekund dat de Poolse regering exact dezelfde keuze had gemaakt. “Deze zou geheel bij het Poolse karakter passen, bij het sterk ontwikkelde nationalisme en gebrek aan werkelijkheidszin. In hoeverre zij enige kans op slagen zou hebben, kan slechts de toekomst leren.” NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10430, Ambassade Warschau aan Den Haag, 14 juli 1947.

²³⁰ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10435, 15 juli 1947.

²³¹ NL-HaNA, Buitenlandse Zaken / Code-Archief 45-54, 2.05.117, inv.nr. 10432, Ambassade Moskou aan Ministerie van Buitenlandse Zaken, 17 juli 1947.

²³² “In de derde plaats omdat naar mijn overtuiging bij verschillende landen in het geheel niet voorziet de gedachte om tot een Europeesche samenwerking te komen, doch alleen en uitsluitend, hoe kom ik aan zooveel mogelijk dollars of hoe kan ik mijn eigen plannen doorzetten, zonder door anderen gehinderd te worden (Monnet). Ten slotte speelt nog een rol, dat op de conferentie het aantal economische geschoolde deelnemers, ontstellend klein is. Naar buiten heeft men zooveel mogelijk de schijn opgehouden, doch er kan niet gezegd worden, dat de conferentie op een wijze begonnen is, die veel vertrouwen schenkt. [...] uit het bovenstaande blijkt, dat wij onze essentiele wenschen hebben kunnen doorzetten, doch alleen nadat veel tegenstand wordt overwonnen. Het overleg met België bleef volledig in tact en was van groot nut. De Scandinaviërs en Zwitsers staan wel vrij dicht bij ons, doch spreken zich weinig krachtig uit. De Italianen houden zich politiek aan de groote mogendheden. Volledige samenwerking met de Scandinaviërs zal niet gemakkelijk zijn, omdat zij vinden dat plannen voor Economische samenwerking in de E.C.E. thuis hooren en niet te Parys.”; NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 901, 1947 juli – dec., 20 juli 1947.

weten dat “[i]n Amerika, waar men er niet aan zou denken, gezien de eigen propaganda tegen het Communisme, om eenigen steun te geven aan een organisatie, waarin ook Rusland zat, [...] deze rede een pijnlijke indruk [had] gemaakt”.²³³ Vanuit Brussel werd bericht gedaan dat de media in België zich druk begonnen te maken dat “de verwezenlijking van het Plan-Marshall tot een vervroegde splitsing in twee vijandelijke groepen zou kunnen leiden.” Volgens de bladen was een economische conferentie verworpen tot een politieke strijd, waarin ondanks de “open deur” die de organisatie zou hebben toch de vorming van een Westers blok schuilde.²³⁴

3.5 De Nederlandse Politiek – Tweede Kamer

Wat direct opvalt in de notulen van de Ministerraad en de vergaderingen van de Eerste en Tweede Kamer in de onderzochte periode, is de relatief weinige aandacht die aan de Marshall hulp werd besteed. Dit is met name in de Ministerraad duidelijk, waar er in maar twee bijeenkomsten sprake is van hoor en wederhoor over het onderwerp.²³⁵ Zelfs in deze bijeenkomsten was er weinig sprake van politiek debat. Enkel wat technische vragen over de hulp passeerden de revue. Bij vrijwel elke andere vergadering was er slechts sprake van een korte mededeling van Van Boetzelaer over de stand van zaken aangaande de Parijse Conferentie.²³⁶ Op veel andere bijeenkomsten was de Minister afwezig, en werd het onderwerp ‘Buitenland’ niet besproken. In andere gevallen beriep Van Boetzelaer zich op geheimhouding.²³⁷ Dit gebrek is mede te verklaren door de uitgebreide aandacht die aan het Nederlands-Indië conflict werd geschonken binnen de Ministerraad in de maanden juni en juli 1947, met name in de aanloop naar de eerste politieke actie van 21 juli tot 5 augustus. Een andere verklaring is te vinden in de manier waarop Van Boetzelaer zijn portefeuille behandelde en zijn departement leidde: met weinig mededelingen aan de kamers en inmenging van de politiek.²³⁸ In de Eerste en Tweede kamer zijn er maar enkele vergaderingen te vinden in welke de hulp besproken werd.²³⁹ Ook hier was Van Boetzelaer maar eenmaal kort aan het woord toen het onderwerp aan bod kwam.²⁴⁰

---

²³³ NL-HaNA, Kabinet Minister-President, 2.03.01, inv.nr. 901, 1947 juli – dec., 23 juli 1947.

²³⁴ NL-HaNA, Gezantschap België, 2.05.43, inv.nr.– 1266. 25 juli 1947.

²³⁵ 9 juni en 7 juli.

²³⁶ 21 en 28 juli.

²³⁷ “De behandeling van het schrijven van de Minister van Buitenlandse Zaken d.d. 2 Augustus 1947, nr. 69889/5073 G.S., geheim wordt aangehouden. Minister van Boetzelaer verlaat tijdelijk de vergadering. (Bui.Z.)” NL-HaNA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 389. 11 augustus 1947.

²³⁸ zie hoofdstuk 2.3.4.

²³⁹ 1 en 2 juli voor de Tweede Kamer, 29 en 30 juli voor de Eerste Kamer.

²⁴⁰ *Handelingen II* 1946/47, 63, pp. 1871-1872. 2 juli 1947.

De eerste verwijzing die naar het plan werd gemaakt in de Tweede Kamer was pas op 1 juli 1947, waarin er gesproken werd over de uitbreiding van de Benelux-tolunie. In dit debat waarschuwde de heer Chris Smeenk, parlementslid van de Anti-Revolutionaire Partij, voor het gevaar van blokvorming dat in het Marshall plan en een eventuele uitbreiding van de tolunie school: “[met] uitbreiding van de economische samenwerking [willen wij] geen politieke tegenstellingen oproepen of versterken. [...] Dat heeft nooit in de lijn gelegen van de Nederlandse Staatkunde en kan ook thans niet door ons beoogd worden”.²⁴¹ Van der Goes van Naters, fractievoorzitter van de Partij van de Arbeid, ging volledig tegen de woorden van Smeenk in. De welvaart mocht niet afhankelijk zijn van een “ongemotiveerde vrees voor blokvorming”. Hij meende namelijk, dat “die angst een restant is van onze neutraliteitspolitiek, dat wij zo gauw mogelijk moeten kwijtraken”.²⁴² De fractievoorzitter van de Katholieke Volkspartij, Wim de Kort, was evenals van der Goes van Naters enthousiast over de uitbreiding van de tolunie en de “uitgesproken overeenstemming van deze tolunie-gedachte met de wezenlijke inhoud der voorwaarden van het Marshall-plan”.²⁴³ Henk Hofstra, woordvoerder financiën van de PvdA, viel hen bij. Het was volgens hem goed de weg in te slaan van samenwerking en hierin een voorbeeld te zijn voor de wereld: “de wereld groeit naar grotere verbanden en het is m.i. goed, wanneer de kleine landen beginnen op dit gebied een voorbeeld te geven.”²⁴⁴ Henk Korthals, bestuurslid van de Partij van de Vrijheid, gaf op deze eerste juli de steun van zijn partij voor de tolunie-plannen: “[h]et slechten van tariefmuren en het vormen van een krachtiger economisch geheel heeft de volle sympathie van de leden mijner fractie, mede om de gevolgen van onderling beter begrip en verstandhouding en naar elkaar toegroeien”.²⁴⁵

Op 2 juli 1947 werd de vergadering over de uitbreiding van de tolunie vervolgd. De eerste die op deze dag een emotioneel betoog tegen de plannen zou doen was Jan Haken, lid van de partijraad van de Communistische Partij van Nederland. Hij reageerde op een Memorie van Antwoord²⁴⁶ gegeven door de regering of de uitbreiding van de douane-unie zou leiden tot een “politiek blok”, waarin zij stelden dat de samenwerking in overweging wordt genomen, “mits deze

---

²⁴¹ *Handelingen II* 1946/47, 62, p. 1844. 1 juli 1947.

²⁴² *idem*, p. 1845.

²⁴³ *idem*, p. 1846.

²⁴⁴ *idem*, p. 1848.

²⁴⁵ *idem*, p. 1851.

²⁴⁶ “In antwoord op de vragen van die leden, die gaarne zouden vernemen, of er plannen bestaan, om de samenwerking, als voorzien in de douane-overeenkomst, uit te breiden tot andere landen, zoals b.v. Frankrijk, Engeland en West-Duitsland, delen de ondergetekenden mede, dat zodanige plannen bij de Regering voor het ogenblik niet bestaan. Dat neemt niet weg, dat de Regering een open oog heeft voor de mogelijkheden tot samenwerking met andere landen dan België en Luxemburg. Bedoelde samenwerking kan echter slechts tot stand komen als alle daarbij betrokken partijen deze wensen, waarbij aangetekend wordt dat de Regering gaarne bereid zou zijn concrete plannen tot uitbreiding van de Nederlands-Belgisch-Luxemburgse samenwerking op economisch gebied tot West-Europa in overweging te nemen, mits deze niet gericht worden tegen een of meer landen of groepen van landen”.
Kamerstukken II 1946/48, 433, p. 7 (MvA).

niet gericht worden tegen een of meer landen of groepen van landen”. Haken kon zich geheel in deze woorden vinden, en stelde zich een economische samenwerking zonder blokvorming voor. Refererend aan de woorden van Van der Goes van Naters van de dag ervoor, legde hij uit dat er sinds de Tweede Wereldoorlog steeds meer pogingen waren die neigden naar Westerse blokvorming: “iedere poging om Nederland te betrekken in een blok, gericht tegen andere landen of een reeks van andere landen, [moet] van de hand worden gewezen.” Dat zijn mede-socialist, de heer van der Goes van Naters, het Marshall plan omarmde, stelde Haken duidelijk teleur:

Ik geloof, dat wij als socialisten ons juist in de eerste plaats moeten realiseren, dat wij van de kapitalisten geen humaniteit kunnen verwachten en dat de Amerikaanse imperialisten geen andere bedoelingen hebben dan te trachten de wereld in twee kampen te scheiden. [...] Mijnheer de Voorzitter! Wij zouden hiertegen toch wel sterk willen waarschuwen en tegen de heer van der Goes van Naters en anderen willen zeggen: bedenk nog eens goed, voordat gij u zonder enige reserve vóór de aanvaarding van het plan verklaart, dat de praktijk nog moet bewijzen wat er uit de aanvaarding van dit plan kan voortvloeien.²⁴⁷

Maan Sassen, vicevoorzitter van de KVP, reageerde hard op de “zo roerend gesproken” woorden van Haken. Hij stelde dat Europa uit welk blok dan ook kon blijven indien het samen zou gaan werken.²⁴⁸ Het standpunt van Haken noemde hij dan ook “reactionair”, “communistisch”, “egoïstisch” en zag hij als een belemmering van de welvaart. Hij sloot af met een betoog voor samenwerking binnen Europa, want “wie alleen aan eigen soevereiniteit en eigen voordeel of macht denkt, vergeet het algemenere belang van het noodzakelijke, grotere geheel en maak juist van de kleine man een vergeten man, die ten slotte voor schoonklinkende leuzen niets koopt bij de bakker”.²⁴⁹ Fred Schoonenberg viel zijn CPN partijgenoot Haken bij, en pleitte voor economische samenwerking richting alle kanten. Hij wilde niets weten van een Europese hegemonie, waardoor de wereld in drieën zou worden gesplitst. De vorming van politieke blokken moest in Schoonenberg zijn ogen dus koste wat kost voorkomen worden, en er moest uit worden gegaan van “economische samenwerking naar alle kanten, in het bijzonder naar de stabiele Oost-Europese wereld”.²⁵⁰

Gerard Nederhorst, Tweede Kamer fractielid voor de PvdA, was de eerste die het

---

²⁴⁷ *Handelingen II* 1946/47, 63, pp. 1859-1860. 2 juli 1947.

²⁴⁸ “Dit betekent niet, dat Europa daardoor afhankelijk zou moeten worden van de een of andere hegemonist in of buiten dit werelddeel. Neen, het kan integendeel betekenen, dat Europa daardoor weer sterk en zelfstandig kan worden tegenover welke poging tot hegemonie ook; het kan betekenen, dat het zowel buiten een Oostelijk als buiten een Westelijk blok zal kunnen blijven.” *Handelingen II* 1946/47, 63, pp. 1861-1862. 2 juli 1947.

²⁴⁹ *Handelingen II* 1946/47, 63, pp. 1861-1862. 2 juli 1947.

²⁵⁰ *Handelingen II* 1946/47, 63, pp. 1862-1864. 2 juli 1947.

afwijzen van het Marshall plan door de Sovjet-Unie van diezelfde dag ter sprake bracht. Verwijzend naar de angst voor blokvorming die de twee sprekers van de CPN voor hem bleken te hebben, betoogde hij dat deze angst “verdacht” was, sinds het juist de eigen keuze is geweest van Rusland om het Marshall plan af te wijzen. Volgens hem was dit een plan van “samenwerking naar alle kanten”.²⁵¹ Terugkoppelend naar Haken, die de Amerikanen in zijn emotionele betoog als “imperialisten” had bestempeld, stelde hij dat “het belang van Amerika in dit verband ook ons belang is”. De CPN-sprekers Haken en Schoonenberg kregen nog een sneer van Nederhorst te verduren: “[i]k acht het een betreurenswaardig feit, dat er leden zijn van deze Kamer, die dit Russische autarkische imperialisme kennelijk niet wensen te onderkennen en zich hier als woordvoerder voor dit Russische imperialisme doen gelden.”²⁵² Nederhorsts partijgenoot, Piet Lieftinck, Minister van Financiën, liet geen zware woorden vallen, maar bepleitte dat economische en zelfs politieke integratie de enige manier waren voor Europa om uit haar gewelddadige verleden te stappen.²⁵³ Als laatste deed Minister Van Boetzelaer, geheel volgens eigen stijl, kort een mededeling. In reactie op Jan Haken gaf hij aan de angst voor blokvorming weg te willen nemen. Het tolunie plan zou namelijk niet het opschrift moeten dragen: “Naar blokvorming, en zeker niet: Naar blokvorming tegen anderen landen”.²⁵⁴ Vervolgens deelde hij nog mee wat de stand van zaken omtrent het Marshall plan was, maar hield praktisch alle informatie die op zijn departement beschikbaar was – zoals uiteengezet in hoofdstuk 3.1 tot 3.3. – voor zich, en kon slechts vermelden dat de

---

²⁵¹ "Ik vind deze angst voor blokvorming van communistische zijde wel enigszins verdacht, omdat er dezer dagen juist een prachtgelegenheid geweest is om van Russische zijde duidelijk te demonstreren, dat men niet alleen het Russische nationale belang in de internationale politiek voor ogen heeft, maar ook Europees, ja ook internationaal weet te denken. Ik denk aan de wijze, waarop het communistische Rusland het plan-Marshall, waarin inderdaad sprake was van „de samenwerking naar alle kanten”, welke door de heer Schoonenberg zo bepleit is, heeft ontvangen. Welnu, dit gebaar van samenwerking naar alle kanten, waarover de heer Schoonenberg sprak, is gemaakt. Aan alle Europese landen is gevraagd of zij aan die samenwerking hun medewerking zouden willen verlenen en het land, dat iedereen verdenkt, het land, dat er slechts op uit is anderen van blokvorming te betichten, dat land wenst op het ogenblik weer niet aan deze waarlijk internationale samenwerking mede te werken." idem, pp. 1864-1865.

²⁵² idem, p. 1865.

²⁵³ "Nog in een derde opzicht kan hier gesproken worden van een mijlpaal, nl. in de geschiedenis van Europa, dat door oorlogen en economische rampspoeden meest geteisterde werelddeel, dat, door innerlijke verdeeldheid verscheurd, zijn plaats in de wereld zo ernstig in gevaar heeft gebracht, en dat in het aangezicht van de opkomst van nieuwe economische en politieke grootmachten slechts heil kan verwachten van een economische en wellicht ook politieke integratie, een integratie, waarvan het samengaan van Nederland, België en Luxemburg op de weg, die met de conventie van Ouchy begon en via douane-unie en tolunie op een volledige economische unie zal uitlopen, een der meest hoopgevende voorbeelden is. [...] De gemeenschappelijke nood, waarin Europa verkeert, het appel, dat van de overzijde van de Oceaan op de volken van dit werelddeel is gedaan om zich te verenigen op een plan, dat constructieve samenwerking en efficiënte hulpverlening mogelijk maakt, en het groeiend inzicht in de noodzaak van de een of andere vorm van internationale economische ordening daaraan zeer bevorderlijk zijn." idem, p. 1866.

²⁵⁴ idem, p. 1870. 2 juli 1947.

Nederlandse regering hoopte een bijdrage aan deze plannen te kunnen leveren.²⁵⁵

3.6 De Nederlandse Politiek – Eerste Kamer

Op 21 juli 1947 publiceerde de Commissie van Rapporteurs een uiteenzetting van de standpunten binnen de Eerste Kamer over de tolunie plannen. De stukken die binnen de Eerste Kamer besproken werden hadden niet direct betrekking op de Marshall hulp, omdat zij wetsvoorstellen keurt, en er voorsnog alleen een wetsontwerp klaar lag over de tolunie. Echter, voor veel leden hadden de beide plannen wel raakvlakken, en valt in de besprekingen over dit wetsontwerp dan ook hun standpunt met betrekking tot de Marshall hulp op te maken. Uit het rapport van 21 juli bleek dat de meeste leden zeer positief gestemd waren ten opzichte van de tolunie plannen, en ook dat vele leden de plannen “in het algemeen uitstekend [vinden] passen in het kader van het Plan-Marshall”.²⁵⁶ Ook waren er leden in de Eerste Kamer die “met bevreemding en niet zonder verontrusting kennis [...] hebben genomen van de betogen, in de Tweede kamer [...] ten gunste van het leggen van een verband tussen de thans aanhangige plannen en die tot Europese blokvorming. Zij zagen daarin een gevaar voor internationale desintegratie, op zowel economisch als politiek gebied.”²⁵⁷ Deze leden pleitten eerder voor een internationale handelssamenwerking naar alle kanten, waar Nederland immers haar “sleutelpositie” aan te danken had gehad. In relatie tot het Marshall plan maanden zij dan ook tot voorzichtigheid, omdat de gevolgen nog niet geheel duidelijk waren, en omdat de soevereiniteit van de kleine staten in het geding zou komen.²⁵⁸

Op 26 juli publiceerde deze Commissie van Rapporteurs haar eindverslag in een Memorie van Antwoord van de betrokken Ministers.²⁵⁹ Zij stelden voldaan te zijn met de instemming van de

---

²⁵⁵ "Ik kom thans tot een ander punt, dat, hoewel enigmate buiten dit verdrag staande, toch door enige leden is besproken. Ik bedoel in het bijzonder het z.g. plan-Marshall. De geachte afgevaardigde de heer van der Goes van Naters heeft dit punt speciaal genoemd. Hieromtrent staat mij niets positiefs of concreets ter beschikking dan de rede van de Secretary of State Marshall, terwijl ik voorts weet, dat er sinds jl. vrijdag in Parijs besprekingen worden gevoerd met gesloten deuren tussen de Ministers van Buitenlandse Zaken van Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland. De Regering heeft met vreugde en voldoening van deze feiten kennis genomen, maar zij is, zoals de Kamer zeker begrijpen zal, niet stil blijven zitten bij het enkel kennis nemen van deze twee feiten, maar waar dat past en langs de daartoe aangewezen wegen is getracht inlichtingen in te winnen omtrent de plannen tot uitwerking van dat z.g. plan-Marshall, terwijl er daarbij ten overvloede nog op is gewezen dat van de met het plan samenhangende vraagstukken door de Nederlandse Regeringsinstanties reeds een uitvoerige studie is gemaakt en dat Nederland op dit punt waarschijnlijk een belangrijke bijdrage zal kunnen leveren." *Handelingen II* 1946/47, 63, p. 1872. 2 juli 1947.

²⁵⁶ *Kamerstukken I* 1946/47, 433, VV Commissie van Rapporteurs, p. 1. 21 juli 1947.

²⁵⁷ idem, p. 1.

²⁵⁸ idem, pp. 1-2.

²⁵⁹ Financiën (Lieftinck), Buitenlandse Zaken (Van Boetzelaer), Economische Zaken (Huysmans), Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening (Mansholt), en Overzeese Gebiedsdelen (Jonkman).

vele leden die voorstander van de tolunie plannen bleken te zijn.²⁶⁰ In reactie op de leden die blijk hadden gegeven van hun hoop op economische samenwerking naar alle kanten in het Voorlopige Verslag van de Commissie van Rapporteurs, wilden de Ministers benadrukken dat zij hier ook voorstander van waren. Daarbij vermeldden zij dat de tolunie plannen los gezien moesten worden van het Marshall plan, hoewel ze “wel is waar zou kunnen passen in een samenwerking op grotere schaal in Europa”. Zij beperkten zich verder tot een reactie op de tolunie plannen, en wilden hierbij niet vooruitlopen op de reactie die de regering nog moest vormen ten aanzien van het Marshall plan, “een houding, die overigens genoegzaam bekend is”. Wat betreft de tolunie plannen, konden zij “in deze economische samenwerking met onze zuidelijke buurlanden [...] geen politieke blokvorming zien, welke tegen enige land zou zijn gericht. In hun antwoord aan de Tweede Kamer hebben zij zulk een blokvorming reeds uitdrukkelijk afgewezen”.²⁶¹

Op 29 juli vergaderde de Eerste Kamer over het wetsontwerp betreffende de tolunie. Anthonie Molenaar, Eerste Kamerlid voor de PvdA, stelde dat degenen die in de tolunie plannen een poging tot blokvorming vreesden, “spoke[n] zie[n]”.²⁶² Ook Johannes Rijers, Eerste Kamerlid voor de Christelijk-Historische Unie, was positief gesteld over het idee. Hij hoopte dat dit idee van integratie wortel zou schieten door heel West-Europa, om zo uiteindelijk een bredere Europese economische samenwerking te vormen. Hij was van mening dat “een hechte economische samenwerking tussen de West-Europese Staten noch offensief, noch defensief is of gericht kan zijn tegen het Oosten.” Hij zag de tolunie dan ook perfect binnen het kader van het Marshall plan passen en was verblijd dat de “Minister er een open oog voor heeft”.²⁶³

Joop van Santen, Eerste Kamerlid voor de CPN, stemde op economische gronden in met het plan, maar had op politiek vlak veel bezwaar. Hij kon zich geheel in de woorden van Van Boetzelaer op 2 juli in de Tweede Kamer – “Naar blokvorming, en zeker niet: Naar blokvorming tegen anderen landen” – vinden. Als hij echter de plannen van de Benelux beschouwde om als één stem zich op de Parijse Conferentie te vertegenwoordigen, dan geloofde hij er weinig meer van: “[n]u moge de Minister van Buitenlandse Zaken zeggen: geen blokvorming! Maar vóór wij het weten, zitten wij er midden in”. Hij bepleitte dat Nederland de schakel tussen Oost en West moest blijven, en binnen de plannen van de Verenigde Staten de banden met de Sovjet-Unie moest uitbreiden.²⁶⁴ Joris in ’t Veld, Eerste Kamerlid voor de PvdA, is het in principe met Van Santen eens dat de blik naar het Oosten open gehouden moest worden, maar hij vroeg zich daarbij wel af of het Oosten zelf

---

²⁶⁰ *Kamerstukken I 1946/47*, 433, EV Commissie van Rapporteurs, p. 3. 26 juli 1947.

²⁶¹ *Kamerstukken I 1946/47*, 433, EV Commissie van Rapporteurs, pp. 3-4. 26 juli 1947.

²⁶² *Handelingen I 1946/47*, 55, p. 897. 29 juli 1947.

²⁶³ *idem*, p. 898.

²⁶⁴ *idem*, p. 890-900.

bereid was om met het Westen samen te werken. Daarbij was hij van mening dat deze economische mogelijkheid niet opgegeven mocht worden vanwege de angst voor blokvorming.²⁶⁵ Van Boetzelaer reageerde de volgende vergaderdag in de Eerste Kamer zeer summier op de uitlatingen van Van Santen de vorige dag. Hij herhaalde nogmaals zijn standpunt dat hij eerder al in de Tweede Kamer had aangegeven, en zei daarbij dat de angst voor wat er in de toekomst zou gebeuren niet leidend mag zijn voor de besluiten in het heden.²⁶⁶

3.7 Conclusies

De conclusies die uit het archiefonderzoek getrokken kunnen worden, zijn allereerst dat de onderzochte periode vooral in het teken stond van onbeantwoorde vragen en onzekerheid over de toekomst. Al snel na Marshalls toespraak van 5 juni 1947, werd duidelijk dat de uitnodiging voor hulp ook aan Oost-Europa en de Sovjet-Unie geboden zou worden. Vervolgens bleef het gissen naar hoe de Sovjet-Unie op dit aanbod zou reageren. Op het Ministerie van Buitenlandse Zaken moet vanuit alle informatie die zij binnen kregen vanaf half juni duidelijk zijn geweest dat er een grote kans was dat de Sovjet-Unie de hulp zou weigeren, maar wel bij de besprekingen aanwezig zou zijn om zodoende ofwel roet in het eten te gooien, ofwel onredelijke eisen op tafel te leggen. Het moet van meet af aan duidelijk zijn geweest dat de Sovjet-Unie weinig oor had naar een dergelijke samenwerking in multilateraal verband en inzicht geven in haar economische situatie, of erger nog, deze belangen te “*poolen*”. Ze moesten niets weten van de vermeende Amerikaanse dollar-diplomatie, en ze zagen dit als een voorbedachte manier om een Westers blok tegen de Sovjet-Unie op te zetten. Al voor de weigering van de Sovjet-Unie was het op het Ministerie duidelijk dat de eventuele gevolgen een definitieve splitsing zouden kunnen betekenen tussen Oost en West.

Snel werd in begin juli dan ook de analyse gemaakt dat dit wel eens voor een onoverbrugbare kloof zou kunnen zorgen binnen Europa. Vooral uit de reacties die het Ministerie vanuit haar Ambassades in Washington en Moskou binnen kreeg over de standpunten van de Staten waar zij gevestigd waren, was duidelijk dat dit niet zomaar een scheiding was, maar één die diepere sporen in de internationale politiek zou achterlaten en een einde zou betekenen aan het *one world* concept. Toch werd er zonder enig debat voor gekozen om mee te doen aan de Parijse conferentie vanuit een Benelux-delegatie. Toen deze Conferentie eenmaal begonnen was, was het Ministerie eigenlijk enkel nog geïnteresseerd in hoe het zijn positie binnen West-Europa en de te ontvangen gelden zo goed mogelijk kon verdedigen. Er leek weinig aandacht meer te bestaan voor de splitsing

---

²⁶⁵ idem, p. 905. 29 juli 1947.

²⁶⁶ *Handelingen I 1946/47*, 55, p. 912. 30 juli 1947.

die schijnbaar al als een voldongen feit werd gezien.

Ook in de Kamers en de Ministerraad werd er destijds verbazingwekkend weinig aandacht aan deze – toch voor de geschiedenis zo tekenende – ontwikkeling gegeven.²⁶⁷ In de debatten lag de focus voornamelijk op economische, tarief- en handelsbeslissingen.²⁶⁸ Bovendien werd de Marshall hulp enkel aangehaald binnen de context van de tolunie debatten van de Benelux. De keren dat deze hulp aan bod kwam, waren het óf leden van de Communistische Partij (CPN) en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) die moord en brand schreeuwden over blokvorming, óf leden van de andere partijen die hier tegenin gingen door te zeggen dat dit een ongefundeerde angst was, wat geen reden zou mogen zijn om deze ogenschijnlijke economische buitenkans mee te pikken. Een enkele maal werd zelfs openlijk gezegd dat Nederland maar eens af moest van de verouderde neutraliteitspolitiek, en dat het tijd was om een nieuwe koers te gaan varen.²⁶⁹ De argumenten van de CPN werden maar al te graag afgedaan als bangmakerij. Sterker, het werd door Van Boetzelaer stelselmatig ontken: blokvorming was niet het plan, noch de bedoeling, en wat de toekomst zou brengen wist niemand.

De kritiek vanuit communistische zijde werd door de regering dus stelselmatig als onwaar beschreven²⁷⁰ of weggewuifd, terwijl er vanuit sprekers van de andere partijen juist hard tegenin werd gegaan. Hierin kan men zien dat de Nederlandse regering er destijds, met de kennis van toen, moedwillig mee heeft ingestemd dat er wel degelijk een koerswisseling in de buitenlandse politiek zou plaatsvinden, en zo ruim baan gaf voor de ontwikkelingen in de jaren daarop, zoals het Brussel Pact, de NAVO, en uiteindelijk de EEG. Het is niet in te schatten of zij de gevolgen, zoals de

---

²⁶⁷ Deze relatieve weinig aandacht voor het buitenlandbeleid, ook wat betreft andere onderwerpen, valt te verklaren uit een gebrek aan “duidelijke opvattingen [...] bij de bevolking of de politieke partijen”, en aan de ontwikkelingen in Indonesië. Bovendien bleek “[u]it de programma’s van de politieke partijen voor de eerste na-oorlogse verkiezingen die in mei 1946 plaatsvonden, [...] hoe weinig de kernproblemen van de buitenlandse politiek in de belangstelling stonden. Deze programma’s beperkten zich over het algemeen tot enkele vage zinsneden over de wenselijkheid van een actief buitenlands beleid. Over de inhoud van zo’n politiek lieten zij zich niet of nauwelijks uit, zeker niet over de problematiek van de veiligheid.” Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, pp. 282-284.

²⁶⁸ “Voorts moet worden geconstateerd dat de Kamers, hoewel pas vrij laat door het Europese vuur aangestoken, door de internationale ontwikkelingen in meerderheid overtuigd zijn geraakt van de noodzaak van een Europese oriëntatie als zwaartepunt voor het Nederlandse buitenlandse beleid. De Kamers zijn overigens weinig concreet geweest bij het aangeven van *dat nieuwe Europese beleid als alternatief voor het nog geen jaar tevoren algemeen aanvaarde geloof in de V.N. als plechtanker voor datzelfde beleid.*” Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, 285.

²⁶⁹ De KVP en PvdA hadden vergaande Europese integratie voor ogen, met het doel om veiligheid te garanderen. Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, pp. 284-285.

²⁷⁰ Dit gebeurde ook nog in november 1947, in een Memorie van Antwoord van de Regering over de Rijksbegroting voor 1948: “Aan alle landen in Europa zijn voor deze onderwerpen [Marshall hulp, Benelux tolunie] uitnodigingen voor besprekingen verzonden, in overeenstemming met het standpunt der Regering, *dat niet blokvorming wordt beoogd*, doch slechts een ernstige poging om de welvaart van Europa te verhogen c.q. te herwinnen en de reconstructie der door de oorlog getroffen landen te bevorderen. Hieruit volgt, dat van Nederlandse zijde alles wordt gedaan om samenwerking tussen het grootst mogelijke aantal landen te verkrijgen”. *Kamerstukken I* 1947/48. MvA I, 600, nr. 15. Bijlage A, p. 20. 6 november 1947.

geschiedenis die achteraf geleerd heeft, volledig heeft ingeschat; maar dat de splitsing van Europa – of de wereld – met de acceptatie van het plan werd getekend, moet voor de bestuurders op dat moment als aannemelijk zijn ervaren en geaccepteerd. Er zijn geen aanwijzingen om aan te nemen dat deze mogelijke gevolgen ook maar voor een moment als reden zijn gezien om misschien wel niet mee te doen met de Marshall hulp, of om deze koerswijziging te bestrijden.

4. Naspel

4.1 *Introductie*

In de voorgaande hoofdstukken is beschreven hoe de situatie er zowel internationaal als in Nederland uitzag vóór en tijdens de zomer van 1947. Tegen deze achtergrond is het archiefonderzoek verricht, en bleek dat de Nederlandse regering de Marshall hulp heeft geaccepteerd, wetende dat dit zeer waarschijnlijk een koerswijziging naar blokvorming zou moeten gaan betekenen, zo niet dat deze koerswijziging op dat moment genomen werd. Onder het beleid van Baron van Boetzelaer is deze keuze destijds gemaakt. De regering heeft tot begin 1948 ontkend dat dit een poging tot blokvorming was, en niet toegegeven dat de neutraliteitspolitiek verlaten was. De kritiek, voornamelijk vanuit het communistische kamp in de Tweede Kamer, werd van de hand gewezen. Terwijl de Tweede Kamerleden van de PvdA en KVP het regeringsbeleid fel verdedigden en de communisten openlijk aanvielen, ontkende de regering een kant te kiezen in het groeiende Oost-West conflict. Begin 1948 begon dit officiële standpunt toch te veranderen,²⁷¹ met name toen het Verdrag van Brussel getekend werd. De regering kon nu niet meer ontkennen dat het zich bond aan een naar het Westen toe gericht blok. Dit hoofdstuk dient ertoe inzicht te verschaffen in hoe de regering deze ommezwaai in de Eerste en Tweede Kamer verantwoordde, en wat de oppositie hierover te zeggen had. Waarom had zij voor deze nieuwe koers gekozen? Allereerst volgt een kort overzicht van wat er zich in de tweede helft van 1947 had afgespeeld, om vervolgens een aantal debatten in de volksvertegenwoordiging te analyseren.

4.2 *Context*

4.2.1 *Inleiding*

In de maanden na de zomer van 1947 werd de kloof tussen Oost en West voortdurend groter. De Parijse Conferentie tussen de zestien Europese staten die de Marshall hulp hadden geaccepteerd had de aanvraag afgerond en wachtte op goedkeuring van het plan in het Amerikaanse Congres. Tegelijkertijd konden de Grote Vier het steeds minder eens worden over het probleem Duitsland, en leek na het falen van de Londen Conferentie eind 1947, dat tussen de Vier belegd werd om tot een oplossing te komen, de opdeling van Duitsland definitief te zijn. Voor Nederland bleek het gezamenlijke Benelux-optreden bij de Parijse Conferentie de invloed in internationale

---

²⁷¹ Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, p. 291.

onderhandelingen te vergroten. Zij traden daarom steeds meer gezamenlijk op in internationale aangelegenheden. Toen Bevin in januari 1948 een plan lanceerde voor wat later de West-Europese Unie zou worden, waren het ook de drie Benelux-landen die gezamenlijk hun eisen op tafel legden. Eind januari spraken zij af om een gezamenlijke politiek te voeren.²⁷² Begin maart werd West-Duitsland tot het tweede overleg over de hulpaanvraag toegelaten, had de Amerikaanse senaat de Marshall hulp goedgekeurd en had Truman het Congres gevraagd om een versnelling van de hulp en meer militaire steun aan Europa. Op 17 maart 1947 tekende Van Boetzelaer namens de Nederlandse Regering het Brussel Pact en kon van neutraliteit geen sprake meer zijn.²⁷³

4.2.2 Internationale Context

Wat de laatste hoop op mogelijke verzoening tussen Oost en West definitief wegnam, was de Londen Conferentie van december 1947. De spanningen waren door de Parijse Conferentie over de Marshall hulpaanvraag en de gelijktijdige oprichting van de Cominform aan Sovjetzijde in september opgelopen. Deze Cominform, een internationaal communistisch forum geleid door de Sovjet-Unie, was door Stalin in september 1947 oorspronkelijk gecreëerd als een reactie op de Marshall hulp. Haar doel was om de communistische regeringen in Oost-Europa eenvormig te maken. In Westerse ogen werd met de oprichting van deze Cominform de Sovjet-invloedsfeer in Oost-Europa geconsolideerd. Pas na de oprichting van deze organisatie wezen de Communistische partijen in West-Europa, en dus ook de CPN, de Marshall hulp af, waar zij deze in de zomer van 1947 nog wel graag hadden willen accepteren.²⁷⁴ De tactiek van de Verenigde Staten, en Marshall, op de Londen Conferentie was niet om tot een oplossing te komen, maar om de schuld van de Oost-West splitsing in de schoenen van de Sovjet-Unie te schuiven. Ook Molotov hield hier een verharde lijn aan, waardoor alle hoop op een constructief overleg over Duitsland verloren ging.²⁷⁵

Het werd nu voor de Westerse mogendheden belangrijker om West-Duitsland in een West-Europees geheel te laten integreren. Hoewel dit oorspronkelijk een Amerikaans plan was, moesten de Fransen en Britten omwille van de broodnodige Amerikaanse financiële en militaire steun deze koers wel volgen. Dit deden zij echter niet met tegenzin. De Britten waren onder Bevin steeds meer gaan voelen voor een onafhankelijk West-Duitsland gebonden aan West-Europa. Ze konden zich daarom vinden in de nieuwe lijn die Marshall had gekozen. De Fransen waren met name bezorgd over de machtige positie van de Sovjets in Oost-Europa. Zij zagen, net als de Britten, gevaar in een

---

²⁷² Campen, *The Quest for Security*, p. 59.

²⁷³ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 414-415; Politiek Compendium, “De Oprichting van de Verenigde Naties en de Nederlandse Oriëntatie op de VS”.

²⁷⁴ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 390-391.

²⁷⁵ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 63-65.

verenigd Duitsland dat ten prooi zou kunnen vallen aan het communisme.²⁷⁶ Pas toen de communisten in mei 1947 uit de Franse regering waren gezet, en Bidault zeker wist dat de Franse situatie onder controle was, durfde hij openlijk de Amerikaanse kant te kiezen.²⁷⁷

Eind 1947 begonnen de Amerikanen en Britten zich te realiseren dat als er een sterk West-Europa opgebouwd diende te worden, dit niet alleen betekende dat het politiek en economisch sterk moest zijn, maar ook militair. Hier was een wederopbouw van het West-Duitse leger voor nodig. Het idee van een gemilitariseerd Duitsland sprak de Fransen, gelet op haar geschiedenis en geografische ligging, niet aan. Langzamerhand begonnen zij toch in te zien dat deze eenwording haar vruchten af zou kunnen werpen: de Fransen zouden door Westerse samenwerking weer wat te zeggen hebben over het Ruhrgebied. Zouden zij niet mee doen dan zouden de Amerikanen en Britten hun plan toch voortzetten en stond Frankrijk buitenspel. Bovendien zou een verdeeld Duitsland in samenspel met een Oost-West conflict Duitsland nooit de mogelijkheid geven om als machtige speler naar voren te komen.²⁷⁸

Door een vlucht naar voren te nemen en West-Duitsland in een West-Europa te omarmen, kon Frankrijk het voortouw in deze samenwerking nemen en zodoende haar invloed en macht vergroten. Hierbij begon ook het idee van een 'Europa' als eenheid op te komen, waardoor nationalisme geen kans zou krijgen omdat het grote 'Europa-project' van al de volkeren Europeanen zou maken. Dit nieuwe Franse ideaal sloot naadloos aan bij wat de Amerikanen al ruim een jaar probeerden te bewerkstelligen. West-Duitse rehabilitatie had voor de Fransen echter één belangrijke voorwaarde: de Amerikaanse troepen moesten blijven. Alleen door hun aanwezigheid kon veiligheid gegarandeerd blijven. Hier waren de overige West-Europese overheden het ook mee eens. De Amerikanen hadden de Londen Conferentie over Duitsland afgebroken, dus het waren ook de Amerikanen die West-Europa tegen de Sovjet-Unie mochten helpen verdedigen.²⁷⁹ Dat er flink wat druk op de ketel stond, werd duidelijk met de communistische staatsgreep in Praag, Tsjecho-Slowakije, in februari 1948.²⁸⁰ Nu West-Europa steeds hechter werd, werden ten oosten van het IJzeren Gordijn de gelederen ook gesloten.

4.2.3 Nederlandse Context

Het falen van de Londen Conferentie eind 1947 was de directe aanleiding voor Bevin om

---

²⁷⁶ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 67-70.

²⁷⁷ Al in 1946 had Bidault aan de Amerikanen duidelijk gemaakt dat zij hun kant kozen, maar legde uit dat zij dit vanwege interne politiek niet officieel konden doen. idem, p. 72.

²⁷⁸ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 70-75; vgl. Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 392.

²⁷⁹ Trachtenberg, *A Constructed Peace*, pp. 77-85.

²⁸⁰ Overigens kwamen er aan deze staatsgreep geen Sovjettroepen te pas. De dreiging die de Sovjettroepen aan de Hongaarse grens vormden in het geval er geen communistische regering in Praag zou komen, was genoeg.

een maand later op 22 januari zijn plan voor een West-Europees defensiepact te openbaren.²⁸¹ Allereerst dacht hij aan een alliantie met Frankrijk, maar ook met de Benelux, en mogelijk zou de alliantie ook uitstrekken tot zuidelijker in Europa en in de Gemenebest. Via economische samenwerking in deze gebieden, zou er een unie gecreëerd kunnen worden die het communistische gevaar het hoofd zou kunnen bieden. Nu de Sovjet-Unie haar invloedssfeer in het Oosten consolideerde, werd het tijd voor het Westen om hetzelfde te doen.²⁸² Van Boetzelaer stond niet direct welwillend tegenover het plan. Hij vond het onduidelijk wat Bevin met Duitsland wilde, en hoe er om zou worden gegaan met de wensen van de Benelux inzake West-Duitsland. Bovendien wilde hij nog altijd niet van het *one-world* concept afstappen. Deelname aan dit pact zou betekenen dat de neutraliteit verloren was. Niettemin ging de Ministerraad op 26 januari onder leiding van Beel akkoord met een positieve opstelling ten opzichte van het plan, om in overleg met de andere staten te bezien of er een pact te sluiten viel. Meerdere geschiedschrijvers schrijven aan dit overleg dan ook de officiële koerswijziging van het Nederlandse buitenlandbeleid toe.²⁸³ Op 13 februari zei Van Boetzelaer dat het plan in serieuze overweging genomen moest worden. Blijkbaar had het falen van de Londen Conferentie ook in de Nederlandse regering veel teweeg gebracht, aangezien zij in november van 1947 nog had aangegeven geen Westers pact aan te willen gaan.²⁸⁴ Ook in de Eerste Kamer had zij in december nog aangegeven geen keuze te willen maken in het Oost-West conflict.²⁸⁵ Het moment was gekomen waar Van Boetzelaer in het Tweede Kamerdebat van 20 november op had gewezen: het moment om de politiek in Europa te heroverwegen.²⁸⁶

Het prestige van Nederland had door haar verminderde inspraak in Nederlands-Indië onder internationale druk een klap opgelopen, en haar financiële positie was nog steeds erg penibel. Het groeiende Oost-West conflict en de realisatie dat via het *one-world* concept de veiligheid niet gegarandeerd kon worden nu de Londen Conferentie gefaald had, leidde tot de conclusie dat West-Europese integratie veel voordelen voor Nederland op zou kunnen leveren. Men moest zich gaan

---

²⁸¹ “... I believe that the time is ripe for the consolidation of Western Europe. First in this context we think of the people of France. The time has come to find ways and means of developing our relations with the Benelux countries. I mean to begin talks with those countries in close accord with our French allies. Yesterday our representatives in Brussels, the Hague and Luxemburg were instructed to propose such talks in concert with their French colleagues. I hope treaties will be signed with our near neighbours, the Benelux countries, making, with our treaty with France an important nucleus in Western Europe. We have then to go beyond the circle of our immediate neighbours; we shall have to consider the question of associating other historic members of European civilization, including the new Italy, in this great conception.” via Campen, *The Quest for Security*, p. 57.

²⁸² Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 393-394.

²⁸³ NL-HaNA, Ministerraad, 2.02.05.02, inv.nr. 390. 26 januari 1948; Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 396; Campen, *The Quest for Security*, p. 41; Lipgens, *Documents on the History of European Integration*, p. 351; Mallinson, *From Neutrality to Commitment*, p. 60.

²⁸⁴ Campen, *The Quest for Security*, p. 58.

²⁸⁵ Schaper, “Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950”, *BMGN* 1981:96, p. 291.

²⁸⁶ Zie hoofdstuk 2.3.4. van dit onderzoek. *Handelingen II* 1946/47, 17, p. 439. 20 november 1947.

oriënteren op een nieuwe koers. Met de Marshall hulp, het belang van West-Duitsland voor Nederland en de groeiende veiligheidsproblematiek, was Nederland steeds meer op het Westen geweest. Blokvorming werd niet langer als een groot doemscenario gezien, maar als een logische stap in de nieuwe oriëntatie van de buitenlandpolitiek.²⁸⁷ Voor Van Boetzelaer was er nog wel één bittere pil om te slikken: accepteren dat deze *one world* politiek gefaald had en officieel toe moeten geven dat er toch richting West-Europese integratie gewerkt zou gaan worden. Hij koos er daarom voor om eerst te zorgen dat de Benelux-wensen inzake economische integratie een eis zouden worden in de Bevin-plannen, alvorens verdere defensiesamenwerking goed te keuren.²⁸⁸

De Benelux was in eerste plaats enthousiast over Bevin's plan: er moest een verenigd West-Europa komen. Maar de Benelux-landen wilden geen vernieuwing of verbreding van het bilaterale Verdrag van Duinkerken dat Engeland en Frankrijk en jaar eerder tegen Duitse agressie hadden gesloten. Bovendien wilden zij geen selectie van bilaterale verdragen, maar een multilateraal verdrag dat binnen het VN-kader zou passen.²⁸⁹ Bilaterale verdragen gericht tegen Duitse agressie zouden hypocriet zijn, terwijl regionale verdragen niet gericht hoefden te zijn tegen een bepaalde macht. Zo zouden zij met het nieuwe verdrag de Sovjet-Unie niet teveel tegen zich in het harnas jagen, en zou West-Duitsland economisch bij het Pact betrokken kunnen worden.²⁹⁰

Voor de Benelux, en met name Nederland, lag de nadruk op een regionale economische overeenkomst, waar Duitsland juist deel van uit zou moeten maken. De kleine mogendheden zouden op gelijke voet met Frankrijk en Engeland moeten staan in de besluitvorming omtrent West-Duitsland. Zonder toezeggingen op dit punt, zouden zij niet meedoen met een dergelijk verdrag. De Fransen en Britten waren het niet direct eens met dit plan, want dit zou veel verdergaand zijn dan wat Bevin oorspronkelijk had voorgesteld. Echter, onder druk van de Benelux en de communistische staatsgreep in Praag op 25 februari 1948 die samenviel met de onderhandelingen, neigden de Britten en Fransen toch steeds verder naar het Benelux voorstel. Uiteindelijk werd het verdrag op 17 maart 1948 door Van Boetzelaer getekend. Dat dit een ommekeer in de Nederlandse buitenlandpolitiek betekende, gaf Van Boetzelaer in zijn speech op diezelfde dag nog toe: "*la gravité de cette décision, qui, sous certains aspects, marque un tournant dans la politique traditionnelle de mon pays*".²⁹¹

---

²⁸⁷ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 394-395.

²⁸⁸ idem, p. 396.

²⁸⁹ Het VN-verdrag beschikt in arts. 52-54 (Hoofdstuk VIII: Regionale Overeenkomsten) over de mogelijkheid tot het sluiten van regionale verdragen binnen de VN structuur.

²⁹⁰ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, pp. 400-401.

²⁹¹ *Kamerstukken II 1947/48*, 774, nr. 5. p. 1 (MvT). 17 maart 1948.

4.3 Eerste Kamerdebatten

Ruim een maand eerder had Van Boetzelaer nog stellig ontkend een keuze te willen maken tussen de twee machtsblokken. Na kritiek vanuit de Eerste Kamer op zijn buitenlandbeleid tijdens de begroting van Buitenlandse Zaken in januari 1948, liet hij de Eerste Kamer in zijn Memorie van Antwoord op 13 februari weten dat voorbarige keuzes en stellingname alleen maar schadelijk konden zijn:

Ondergetekende [Boetzelaer] toch meent, dat Nederland zich niet in gebreke is gebleven zijn standpunt te bepalen ten opzichte van de grote internationale vraagstukken, voor zover deze ook Nederland rechtstreeks raken. [...] De omstandigheid, dat de Regering in bepaalde gevallen meent een afwachtende houding te moeten aannemen, schijnt ten onrechte te worden geïnterpreteerd als bewijs van een gemis aan visie of van vaste lijn. [...] Het internationale prestige van Nederland wordt door zodanige politiek zeker niet geschaad, doch wel door voorbarige oordeelvellingen, die later zouden moeten worden herzien. [...] Ondergetekende heeft in de Tweede Kamer verklaard, dat het onder de huidige omstandigheden zeer moeilijk is om een vaste lijn voor de buitenlandse politiek uit te stippelen; hij meende, dat dit duidelijker zou zijn, aangezien zelfs de Grote Mogendheden hiertoe veelal geen kans zien. [...] De Regering [houdt] het oog gevestigd [...] op een groot algemeen ideaal, veelal uitgedrukt door de term “one world”. [...] De stelling, dat bij het bepalen van Nederlands buitenlandse politiek zonder voorbehoud en onomwonden de zijde moet worden gekozen van al die landen, die op het Christendom gebaseerde Westerse beschaving verdedigen tegen het communisme, zou ondergetekende in deze vorm niet willen onderschrijven. [...] De politiek van de Regering wordt niet gekenmerkt [...] door een steeds heftiger anti-communisme. De Regering heeft herhaaldelijk doen blijken, dat zij de “one world”-gedachte aanhangt en alles doet wat in haar vermogen is om die te bevorderen.²⁹²

En met betrekking tot het Bevin-plan:

Ondergetekende geeft zich echter ten volle er van rekenschap, dat het ogenblik kan komen, waarop tot een nauw aaneensluiting van geheel West-Europa dient te worden overgegaan. De voorstellen van deze strekking als gedaan door Minister Bevin moeten dan ook zeer ernstig onder de ogen worden gezien en aan een uitgebreide studie onderworpen. Met name de kwestie Duitsland verdient aandacht bij de beoordeling van een nauwere samenwerking. [...] Dat met de Angelsaksische landen een nauwe samenwerking voor de West-Europese Staten wenselijk is, is een mening, die ondergetekende deelt.²⁹³

Dit toonde volgens Boogaarts aan dat “aarzeling en vaagheid ... door de Minister [werden]

²⁹² *Kamerstukken I 1947/48*, 600, nr. 3. p. 5 (EV I).

²⁹³ *Kamerstukken I 1947/48*, 600, nr. 3. p. 5 (EV I).

verheven tot hoogste normen”.²⁹⁴ Toen bleek dat de Minister welwillend tegenover het plan van Bevin stond in de dagen die volgden, reageerden de Eerste Kamerleden enthousiast. Vooral de KVP en PvdA maanden tot meer vooruitstrevendheid, en waren van mening dat de Minister van Buitenlandse zaken meer werk moest gaan maken in de vestiging van Europa. Volgens hen was een West-Europees blok niet alleen voordelig maar ook onvermijdelijk, het *one world* concept duidelijk achterhaald, en moest Nederland pogen het voortouw in deze nieuwe ontwikkelingen te gaan nemen. Ook de CHU en VVD deelden deze visie, met name nu het communistische bewind in het Oosten ook steeds sterker grip begon te krijgen. Enkel de CPN was tegen het plan-Bevin en het Westerse imperialisme.²⁹⁵

De mondelinge toelichting van Van Boetzelaer op 24 februari twee weken na zijn Memorie van Antwoord, gaf een ommekeer aan. Twee dagen eerder had de staatsgreep in Praag plaatsgevonden, en nu leek de Minister welwillender tegenover een Westers blok te staan. Hij benadrukte hierin het belang van de West-Duitse economie, want zonder haar economische potentie kunnen de West-Europese “slachtoffers van het Hitleriaanse bewind” niet voor economische wederopbouw en gezondheid zorgen.²⁹⁶ Van Boetzelaer ontkende stellig dat met dit plan een blok gevormd werd tegen de Sovjet-Unie, omdat dit in strijd zou zijn met het Handvest van de Verenigde Naties. Wel kon hij de Eerste Kamer meedelen dat Nederland met de Benelux gezamenlijk zou optreden om de eisen wat betreft Duitse betrokkenheid bij West-Europa te bewerkstelligen.²⁹⁷ Reagerend op de kritiek dat hij vooruitstrevender zou moeten handelen, gaf Van Boetzelaer een reden op die hem op het lijf geschreven was: “in het nemen van initiatief op zich zelf [steekt] geen verdienste; verdienstelijk is een initiatief alleen, wanneer dit te juister tijd wordt genomen en een nuttige strekking heeft”.²⁹⁸

Tegen de politici die federalisme – aaneensluiting in groter verband binnen West-Europa – toejuichten, wilde Van Boetzelaer zeggen dat ze hier mee op moesten passen. In federalisme schulde volgens hem uitsluiting, en dit moest voorkomen worden. Enkel wanneer zulk een regionale samenwerking “ten volle verantwoord is op grond van politieke, economische, culturele en idealistische overwegingen”, zou dit overwogen moeten worden. Ook hierin nam de Minister een

---

²⁹⁴ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 403.

²⁹⁵ idem, p. 405.

²⁹⁶ *Handelingen I* 1947/48, 20, p. 182. 24 februari 1948.

²⁹⁷ “Aan deze besprekingen zullen de Benelux-landen als één groep deelnemen. [...] De agenda bevat de algemene politiek ten aanzien van Duitsland, zoals ik reeds heb gezegd, terwijl de administratieve aangelegenheden, de zones betreffende, hier buiten staan. De Engelsen hebben ons gezegd, dat dit informele besprekingen zullen zijn. Zonder vooruit te lopen op de resultaten, wil ik zeggen, dat dit enigermate hoopvol stemt.” Van Boetzelaer doelt hiermee op de Zeslandenconferentie die gehouden zou worden op 25 februari, ten aanzien van de Duitse kwestie. idem, p. 183.

²⁹⁸ idem, p. 183.

wachtende houding aan, maar wees het niet ten principale af: “[w]anneer ik hier nu critiek naar voren heb gebracht tegen het federalisme, dan wil dat allerm minst zeggen dat ik dat stelsel zonder meer verwerp, en evenmin, dat ik alleen heil verwacht van “one-world”-gedachte”. Echter, Nederland maakte deel uit van de VN, dus enkel en wanneer samenwerking in groter verband binnen het kader van de VN kon, wilde de Minister de stappen richting federalisme overwegen.²⁹⁹ Hij wilde duidelijk maken dat de Nederlandse regering haar Ridderzaal ter beschikking had gesteld voor de conferentie voor Europese federalisten in mei 1948 en daarmee benadrukte hij dat hij niet beticht kon worden van een algehele afwijzende houding tegenover de plannen. Dat hij welwillend tegenover het West-Europese pact stond, had volgens hem niets te maken met federalisme.³⁰⁰

Concluderend kan gesteld worden dat Van Boetzelaer zich nog wachtende opstelde, maar dat er wel tekenen aan de wand van de officiële wending van de buitenlandpolitiek verschenen. De grote meerderheid van de leden der Staten Generaal hadden liever een vooruitstrevendere houding van de Minister gezien. Ze maanden hem het voortouw te nemen in West-Europese samenwerking. Geruggesteund door deze meerderheid had de Minister voorlopig de steun om verder te gaan met het Brussel Pact en de buitenlandpolitiek officieel te verleggen. Op 1 maart 1948 verklaarde de Ministerraad zich eenstemmig akkoord met de Brussel Pact plannen en drong Drees er op aan om deze militaire alliantie te verstevigen om het communisme, vooral na Praag, een halt toe te roepen.³⁰¹ Zodoende werd door Van Boetzelaer op 17 maart het Verdrag getekend. De Benelux had hierin graag nog een permanente organisatie voor economische samenwerking willen vestigen, maar de Britten weigerden dit vanwege de OEEC-plannen die in het kader van de Marshall hulp al op tafel lagen.³⁰² De Benelux had echter haar meeste wensen wel gerealiseerd zien worden en het uiteindelijke verdrag had meer weg van een afspraak voor economische samenwerking en eensgezindheid, dan van een militair defensief pact.³⁰³

---

²⁹⁹ *Handelingen I 1947/48*, 20, p. 184. 24 februari 1948

³⁰⁰ “Hij neemt aan, dat ik als gevolg van mijn gereserveerde houding tegenover het federalisme ook afzijdig zou staan ten aanzien van plannen om te komen tot een aaneensluiting van een aantal West-Europese Staten, zoals ontwikkeld in de rede van de heer Bevin. Dit is nu een misverstand, zoals de heer Brongersma zal blijken uit hetgeen ik reeds zeide over mijn standpunt tegenover een West-Europees pact. Dit misverstand is daaraan toe te schrijven, dat ik een dusdanige aaneensluiting van enige West-Europese Staten niet beschouw als een uiting van federalisme. Federalisme toch werd tot dusverre steeds opgevat als aaneensluiting van Staten in veel groter verband, waarbij met in het bijzonder aan continentaal verband heeft te denken”. idem, p. 184.

³⁰¹ Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 408.

³⁰² Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 413.

³⁰³ Art. 1 voorzag in economische samenwerking; Art. 2 voorzag in sociaaleconomische samenwerking; Art. 3 voorzag in culturele samenwerking; Art. 4 was het echte defensieve artikel, een gewapende aanval op één der verdragstaten (in Europa, zodat niet alle dominions en overzeese gebieden erbij zouden horen) zou betekenen dat de andere verdragstaten militaire bijstand zouden leveren, en dit zou via de zelfverdedigingsregels van Art. 51 uit het VN-verdrag werken. Art. 5 bevestigde alle bestaande verplichtingen t.o.v. het VN Handvest; Art. 6 voorzag in de opbouw van een Consultatieve Raad; en Art. 9 voorzag in de mogelijkheid voor andere staten om zich bij het pact aan te sluiten.

4.3 Tweede Kamerdebatten

De Tweede Kamerdebatten die onderzocht zullen worden zijn het debat van 18 en 19 maart 1948, waarin de Tweede Kamer reageerde op het ondertekenen van het Verdrag van Brussel een dag eerder, en die van 22 en 23 april 1948, waarin de Tweede Kamer debatteerde over het door de regering ingediende wetsontwerp tot goedkeuring van het verdrag. In beide debatten komen duidelijk de visies van de verschillende partijen naar voren op defensiesamenwerking in West-Europa, de houding die Nederland in moest nemen tegen de Sovjet-Unie, en wat er van verdere integratie binnen Europa zou moeten worden.

4.3.1 Tweede Kamer: 18 en 19 maart

Dat er ook steun voor een progressiever Europa- en integratiebeleid bestond in de bredere volksvertegenwoordiging, de Tweede Kamer, bleek wel uit het feit dat vijf vooraanstaande leden van de twee regeringspartijen³⁰⁴ de motie van Van der Goes van Naters-Serrarens (PvdA-KVP) steunden.³⁰⁵ In deze motie, die op 18 maart 1948, één dag na ondertekening van het Brussel Pact, werd ingediend, pleitten de schrijvers ervoor dat deze samenwerking moest leiden tot “boven-nationale eenheden” en voor deelname “van Nederland aan een werkelijke rechtsgemeenschap van democratische Staten in federaal verband, waarbij gezag dient te worden opgedragen aan één of meer boven-nationale organen, in het bijzonder op monetair en economisch gebied en op dat der defensie”.³⁰⁶ Het doel van de PvdA-KVP motie was om een federaal Europa van democratische staten te stichten dat zich sterk af moest zetten tegen het “goddeloze, het onrechtvaardige, het haatzaaiende en moordende communisme”.³⁰⁷ Van der Goes van Naters hield een fel anti-communistisch betoog;³⁰⁸ dat de CPN in de zomer van 1947 nog geen bezwaar had tegen de Marshall hulp, en hem nu pertinent wilde weigeren, gaf aan dat ze door vreemde mogelijkheden gestuurd werden en geen eigen keuze hadden. Hij maande de minister tot spoed in het bewerkstelligen van defensieve samenwerking vanuit de Benelux, een gedemocratiseerd West-Duitsland, en federalisering in breder West-Europees verband.³⁰⁹ Hij was er zeker van dat Amerika zich aan West-Europa zou blijven binden, waardoor de “Marshall organisatie [...] een Europese

---

³⁰⁴ Van der Goes (PvdA), Serrarens (KVP), Ruygers (PvdA), Sassen (KVP), Tendeloo (PvdA) en Romme (KVP)

³⁰⁵ Deze motie was gestoeld op een soortgelijke motie die in het Britse Lagerhuis was ingediend, en navolging vond in meerdere andere West-Europese parlementen. Boogaarts, *Parlementaire Geschiedenis*, p. 417.

³⁰⁶ *Handelingen II* 1947/48, 57, p. 1565. 18 maart 1948.

³⁰⁷ idem, p. 1565; Heerikhuizen, “Pioniers van een Verenigd Europa” (Dissertatie UvA, 1998), p. 106.

³⁰⁸ Zo anti-communistisch zelfs, dat hij een Motie indiende ter goedkeuring van de Kamer, waarin stond dat er geen Partijlid van de CPN plaats meer mocht hebben binnen de Commissie voor Buitenlandse Zaken. *Handelingen II* 1947/48, 57, p. 1561. 18 maart 1948.

³⁰⁹ *Handelingen II* 1947/48, 57, pp. 1558-1562. 18 maart 1948.

organisatie” was.³¹⁰ De link met de Marshall hulp en het Brussel Pact is immers groot: “in de besprekingen over het Marshall-plan is dit uitdrukkelijk verklaard. Het gaat thans voor Amerika om één ding [...], het ijzeren gordijn mag niet de kust van de Oceaan bereiken!” Binnen deze Westerse Unie voorzag hij nog geen Parlement, maar wel een West-Europese Raad, waarbij overdracht op politiek en financieel-economisch gebied moest plaatsvinden, “hic et nunc!”.³¹¹

Van Boetzelaer zijn directe reactie op Van der Goes van Naters kan als vaag en ontwijkend worden omschreven. Bijna al de door het Kamerlid aangesneden onderwerpen waren volgens de Minister nog in behandeling. Hij kon er daarom weinig over zeggen. Wel kon hij stellen dat de Nederlandse regering zich inzette voor sterkere economische samenwerking, ook binnen de Brussel Pact landen. Hij nam de Benelux als voorbeeld, dat “in de wereld diepe indruk heeft gemaakt en ongetwijfeld een stimulerende invloed [heeft] uitgeoefend op de gedachtevorming van economische samenwerking in de rest van de wereld.”³¹² Ook op defensief vlak was de Benelux aan het samenwerken en de Nederlandse regering wilde dit bevorderen. Van der Goes nam geen genoegen met de antwoorden van de minister, en wilde graag concretere richtlijnen die de Nederlandse regering aanhield in het buitenlandbeleid. Daarom diende hij ook zijn eerdergenoemde motie voor federalisering in.³¹³

KVP-Kamerlid Serrarens deed er nog een flinke anticommunistische schep bovenop. Reagerend op Wagenaars’ (CPN) opmerking dat Tsjecho-Slowakije misschien helemaal geen Marshall hulp nodig zou hebben, was dat volgens Serrarens inderdaad mogelijk “omdat zij van armoede ontkomen”.³¹⁴ Ook de sprekers na hem, Schmal (CHU) en Vonk (VVD), steunden het beleid van de regering om het Brussel Pact te tekenen. Want “niemand kan op dit ogenblik zeggen of wij al dan niet wederom staan voor een wereldoorlog”, dus het verdrag verdiende “reeds uit realiteitsmotieven onze ondersteuning ongetwijfeld”.³¹⁵ De kracht van het verdrag zat hem volgens Vonk vooral in het feit “dat door dit verdrag der vijf landen een sociale en economische gezamenlijke kracht kan worden ontwikkeld, dat daardoor vrijwel paal en perk kan worden gesteld aan de communistische doelstelling”. Hij zag dit verdrag dan ook als historisch, gezien het de scheidslijn tussen Oost en West markeerde. Hij vroeg de regering deze betekenis van het verdrag duidelijk aan het volk te uit te leggen.³¹⁶ Tenslotte wenste ook Bruins Slot (ARP) zich achter het verdrag te scharen en de noodzaak van een sterke samenwerking tegen het communisme te

---

³¹⁰ idem, p. 1559.

³¹¹ idem, p. 1561.

³¹² idem, p. 1564.

³¹³ idem, p. 1565.

³¹⁴ idem, p. 1567.

³¹⁵ idem, p. 1569.

³¹⁶ idem, p. 1570.

benadrukken. Hij spoorde de minister aan om verdergaande defensieve samenwerking aan te gaan. Als door federalisering deze militaire alliantie versterkt kon worden, dan verdiende dit zijn voorkeur.³¹⁷

Wagenaar van de CPN reageerde in het vervolg van het debat op 19 februari fel op de sprekers van de vorige dag. Er dient niet uitgebreid te worden over het communistische standpunt, maar relevant is hun opvatting dat het Brussel Pact een verlengde van de Marshall hulp was, waarbij de eerste zorgt voor blokvorming tegen de Sovjet-Unie, en de tweede de Amerikanen alle macht in handen geeft: “de onderwerping van de handelspolitiek aan Wallstreet”.³¹⁸ CPN-partijgenoot Hoogcarspel ergerde zich vooral aan het feit dat het Verdrag en de verdragsstaten niet erkennen dat het tegen Rusland gericht was.³¹⁹ Sassen (KVP) prees juist “het eindelijk officieel verlaten van de reeds lang verouderde neutraliteitspolitiek” met het tekenen van het Brussel Pact. Het was volgens hem historisch “omdat zij een definitief einde maakt aan een isolationistische en egocentrische buitenlandpolitiek”. De “meerdere klaarheid [...] in de internationale politiek” die Van Boetzelaer tijdens de rijksbegroting in januari nog nodig had om over te gaan tot regionale samenwerking, was er volgens Sassen nu gekomen. Hij bepleitte de opbouw van een economische organisatie tussen de vijf West-Europese staten, buiten het kader van de economische samenwerking die al door de zestien Marshall-landen werd opgezet. Ten aanzien van de uitvoering van het Marshall plan had hij harde kritiek op de regering. Hij stelde dat de regering vrijwel niets met de Kamer deelde. “Het is zelfs enigermate ontstellend te vernemen over welke aller-elementairste zaken [Van der Goes] vragen heeft moeten stellen om ten minste via een mondeling antwoord op de hoogte te komen van de meest fundamentele en essentiële elementen van dit plan – en dan nog lang niet alle”.³²⁰

Ook volgens Goedhardt (PvdA) was het tijd om de neutraliteitspolitiek (“dorppolitiek”) te verlaten, omdat Nederland door de Oost-West tegenstellingen ook verwickeld was geraakt in het domein van de internationale machtspolitiek. Deze onoverbrugbare kloof - volgens hem veroorzaakt door de Sovjets en niet door de Verenigde Staten - en onverzoenlijke tegenstellingen, zouden volgens Goedhart onvermijdelijk moeten leiden tot een nieuwe wereldoorlog. Daarom had Nederland er goed aan gedaan een kant te kiezen, neutraliteit te verlaten en zich te scharen in een Westerse unie. Desalniettemin moest de regering zorgen dat de defensieve arm van deze unie

---

³¹⁷ idem, pp. 1571-1572.

³¹⁸ *Handelingen II* 1947/48, 58, p. 1576. 19 maart 1948.

³¹⁹ Beide CPN-leden waren overigens ook van mening dat er geen staatsgreep had plaatsgevonden in Praag, maar een volstrekt legitieme regeringswisseling die geenszins van doen had met Russische druk of Russisch handelen. De Tweede Kamer moest hier om lachen. idem, p. 1579.

³²⁰ idem, pp. 1576-1578.

sterker en sneller gevormd worden, juist nu de Sovjetdreiging zo loerde. “Dit is niet een politiek, die gericht hoort te zijn op het bereiken van een machtsevenwicht. Integendeel, het gaat er om, een machtsoverwicht te scheppen, want alleen hiermee zullen wij de Russische dreiging kunnen tegenhouden en verminderen”.³²¹ Kortenhorst (KVP) vatte het heersende idee samen:

Het program der West-Europese landen is bekend: Benelux, Marshall-plan, het verdrag van de 5 Mogendheden, waarover vandaag is gediscussieerd, en op de achtergrond de Europese Unie: dat alles is ontstaan uit de gebiedende eis, waarvoor de economische noodtoestand de volken van dit werelddeel heeft geplaatst. [...] Ik verheug mij erover, dat dit Verdrag tussen de Vijf is gesloten [...] Het gaat voor Nederland om leven of dood; het gaat voor Nederland om dwang of vrijheid. Er is in deze debatten veel gesproken over een dreigende oorlog. Ik ben geneigd te zeggen, dat deze oorlog er op dit ogenblik reeds is in de wereld. Deze oorlog is een absolute realiteit; hij wordt niet gevoerd met militaire wapenen, maar met wapenen, die misschien niet minder efficiënt zijn, nl. met economische wapenen. De [CPN] wenst dat het Plan-Marshall zal mislukken.³²²

Van Boetzelaer zei nogmaals dat dit verdrag niet tegen Rusland gericht was, maar stelde dat dit enkel gericht was tegen welk land dan ook, dat agressie zou uiten tegen één der verdragstaten.³²³ Dat zijn mededelingen aan de Kamer verder zeer summier en weinigzeggend waren, irriteerde vooral Schmal (CHU), die het antwoord van de Minister “*a poor wretched thing*” noemde, en kenbaar maakte dat hij nog steeds de stand van zaken niet begreep.³²⁴

Aan het eind van het debat werd de eerder genoemde motie van Van der Goes van Naters in tweeën gesplitst, en alleen het eerste deel, dat goedkeuring van de Tweede Kamer met het Brussel Pact uitsprak, werd met 57 tegen 7 stemmen aangenomen. Enkel de CPN-leden stemden tegen.³²⁵ Het tweede deel van de motie, het deel waarin gesteld werd dat er in federaal verband samengewerkt moest worden, werd op 22 april behandeld.

4.3.2 Tweede Kamer: 22 en 23 april

Op 22 april debatteerde de Tweede Kamer over het wetsontwerp tot goedkeuring van het Brussel Pact. Hierin opende de heer Roolvink (KVP) het debat met te stellen dat het goed was dat de

---

³²¹ idem, pp. 1584-1585.

³²² idem, pp. 1585-1588.

³²³ idem, p. 1588.

³²⁴ idem, p. 1589.

³²⁵ idem, p. 1594.

regering in regionale verbanden steeds verder ging samenwerken. Hierbij ging het vooral om het verzekeren van veiligheid en het voeden van de bevolking. Deze doelstellingen kon de Benelux niet garanderen en juist om die reden was het Brussel Pact van groot belang. Echter, “de waarde van dit verdrag hangt geheel af van wat daardoor in werkelijk tot stand zal worden gebracht. Het moge hierbij de Regering niet aan daadkracht ontbreken”. Impliciet bekritiseerde hij daarmee ook Van Boetzelaer, omdat de Minister “wel iets nieuws in de geschiedenis wil invoeren, dat daarom zo bekoorlijk is, omdat er nauwelijks risico aan is verbonden. Hij wil de Rubicon wel overtrekken, maar zo pas en dan, dat men niet kan zeggen, dat daarmede de teerling geworpen is”. De daadkracht die Roolvink wilde zien moest zich vooral openbaren in een sterke houding jegens West-Duitsland, waarin juist de Benelux ervoor moest zorgen dat het als West-Duitse staat bij het West-Europese bondgenootschap zou worden betrokken. Ook leefde er volgens hem onder de bevolking een wens voor federalisering in West-Europa, zoals voorgesteld in de motie van Van der Goes van Naters.³²⁶

Van der Goes van Naters legde in dit debat nogmaals zijn wil voor federalisering uit en waarom dat van belang was voor Nederland. Het zou namelijk voorzien in de functionele behoeften van samenwerking en dit zou per sector voordelig zijn om te proberen.³²⁷ Op het punt van de ommekeer in de buitenlandpolitiek wilde Van der Goes ook nog zijn standpunt laten horen. Twee dagen voor het debat, op 20 april, had Van Boetzelaer in zijn Memorie van Antwoord over het Verdrag gesteld dat “wat thans geschiedt, het opgeven [was] van een voordien vrijwel algemeen onderschreven politiek, [de neutraliteitspolitiek], aangezien, ook weder naar algemeen inzicht, de loop der gebeurtenissen een wijziging van deze politiek noodzakelijk heeft gemaakt”.³²⁸ Van der Goes van Naters wilde in dit debat op 22 april wel vermelden dat deze neutraliteitspolitiek ook vóór de oorlog al geen goedkeuring van de PvdA had kunnen genieten: “ook toen hebben wij gewenst die collectieve veiligheid, die nu staat te worden verwezenlijkt”.³²⁹ Dat de regering in haar Memories van Antwoord en van Toelichting vooral wees op de economische, sociale en culturele aspecten van het Pact, deed volgens Schmal (CHU) af van het militaire verdedigingsaspect van de samenwerking tussen de Vijf – iets wat volgens hem belangrijker was. Ook maande hij minister van Boetzelaer tot het verzorgen van snelle toetreding van meerdere staten, met name de Scandinavische, tot het Brussel Pact.³³⁰ Bruins Slot (ARP) sprak evenals zijn voorganger de wens uit dat de regering snel moest gaan werken aan de militaire en economische samenwerking binnen

---

³²⁶ *Handelingen II* 1947/48, 60, pp. 1620-1623. 22 april 1948.

³²⁷ “scheepvaart, spoorwegsystemen, luchtvaart, radio-omroep, voedselvoorzieningen, grondstoffen, monetair evenwicht, investering, industriële ontwikkeling, sociale bescherming”. idem, p. 1624.

³²⁸ *Kamerstukken I* 1947/48, 774, p. 7 (MvA I). 20 april 1948.

³²⁹ *Handelingen II* 1947/48, 60, p. 1623-1625. 22 april 1948.

³³⁰ *Handelingen II* 1947/48, 60, p. 1626. 22 april 1948.

het Pact. Hij maande ook tot sterkere militaire samenwerking met de Verenigde Staten, omdat het anders een waardeloos verbond zou zijn.³³¹

Serrarens (KVP) erkende dat “het Vijf-Mogendhedenpact een omverwerping [omvat] van wat sinds meer dan een eeuw de grondslagen van onze Nederlandse buitenlandse politiek zijn geweest”. Hij greep terug op de periode van 1947 die in dit onderzoek belicht is geweest:

Na de oorlog stonden wij er iets anders voor, maar de Nederlandse voorkeur ging in dezelfde richting, zeker de voorkeur van de Minister, die wij er niet toe konden brengen, Europa te ontdekken: het had geographisch geen politieke, economische en culturele gestalte, zei de Memorie van Antwoord in 1947. De feiten zijn harde leermeesters, Ministers leren in de school der feiten en Kamerleden ook. En zozeer is wel in de laatste jaren en met name in de laatste maanden de buitenlandse politiek zaak van het Nederlandse volk geworden, dat wij mogen zeggen, dat de nieuwe politieke ontwikkeling door het hele volk wordt gedragen.

Net als Vonk op 18 maart al deed, vroeg Serrarens de regering om de Benelux en het Brussel Pact beter aan de burger uit te leggen. Er moest op deze manier draagkracht gevonden worden, en de Ministers moesten zich vaker in de Kamers vertonen. Deze draagkracht zou volgens hem ook gebruikt kunnen worden om brede steun te creëren voor de federalisering van West-Europa; iets waar de regering naar toe moest gaan werken. “Het kan alleen tot ontwikkeling komen, als wij bereid zijn aan de ontwikkeling volkomen leiding te geven. Voor onze buitenlandse politiek van gisteren is het beleid van heden vol *revolutionary implications*.”³³²

Vonk (VVD) sprak ook namens zijn politieke vrienden blijdschap uit over de Memorie van Antwoord van twee dagen eerder, vooral omdat het “een psychologisch keerpunt in onze reële internationale en ook intergentiele [sic] politiek” bevestigde. Hij sprak lof uit voor de Minister en zijn Ministerie van Buitenlandse Zaken, waar een frisse wind bleek te waaien, en waar partijpolitiek plaats had gemaakt voor landspolitiek en internationale objectiviteit.³³³ Hij zag het verdrag als samenwerking gericht tegen het communisme, te meer omdat het direct uit de gebeurtenissen in Praag was geboren. Federalisering wilde hij echter nog niet als direct ideaal onderschrijven, en hij schaarde zich achter de regering in haar standpunt dat dit gaandeweg van onderop moest komen, als het al moest komen.³³⁴ Wagenaar (CPN) waagde het opnieuw de Amerikaanse politiek van de

---

³³¹ idem, p. 1627.

³³² idem, p. 1630.

³³³ idem, p. 1630.

³³⁴ “Federalisme behoort inderdaad niet te worden opgelegd, doch moet van onder op groeien. Boven-nationale organen in het zuiver internationale en volkenrechtelijke verband kunnen nooit bedenksels zijn, maar behoren voorzichtiglijk [sic] en beperkt van werking uit de onderlinge sferen van vertrouwen en drang tot herbouw in de praktijk als

Marshall hulp en de militaire steun als imperialistisch te omschrijven, waarbij hij het Brussel Pact als complement in de oorlogsvoorbereidingen tegen de Sovjet-Unie omschreef. De militaire arm van het Pact zou voor armoede onder de bevolking zorgen, de samenwerking betekende onderdrukking van de arbeider.³³⁵

Sassen (KVP) sprak zijn waardering en goedkeuring uit voor de Memorie van Antwoord en sprak steun uit voor het Brussel Pact. Ook de federalisering in de motie van Van der Goes zag hij in de lijn van de nieuwe regeringspolitiek liggen, en keurde hij daarom ook niet af. Het punt van de Duitslandpolitiek, waarin de regering voorzag vanuit de Benelux als gelijke partner te behandeld te worden, kon hij volledig onderschrijven. Echter, hij tekende wel aan dat “wanneer men tot een actieve buitenlandse politiek komt, na de zelfstandigheidpolitiek volledig te hebben verlaten, dan zal het ook noodzakelijk zijn ten Departemente te reorganiseren”.³³⁶ Evenals Schmal, wees Sassen er op dat uitbreiding van het Brussel Pact – in zijn ogen richting Italië – als belangrijke mogelijkheid moest worden overwogen. Hij maande Van Boetzelaer dan ook tot meer vooruitstrevendheid op dit terrein, en op het terrein van intensievere samenwerking in de kaders van het Brussel Pact.³³⁷ Zijn partijgenoot Kortenhorst kon zich achter alle punten van de motie van Van der Goes-Serrarens scharen. Het zou van West-Europa een sterker geheel maken tussen de twee grootmachten in, de economische betrekkingen versterken door de tamelijk beperkte douane-unie van de Benelux tot een werkelijke economische unie uit te laten groeien, en het zou als één stem makkelijker kunnen onderhandelen over de Marshall hulp met de Verenigde Staten dan door middel van een “16-tal bilaterale verdragen”.³³⁸

De volgende dag vervolgde Van Boetzelaer het debat. Hij betuigde hierin zijn dank voor de brede steun in de Kamer voor het Brussel Pact, op die van één partij na. De Minister beloofde de leden Bruins Slot en Schmal dat er inderdaad snel zou worden gewerkt aan uitbreiding van de militaire samenwerking, te meer omdat “de politieke toestand zo bedenkelijk is, dat de aandacht der volkeren zich meer en meer richt op de verdediging van eigen huis en erf”. Ook benadrukte hij het belang van economische, culturele en sociale samenwerking, waar hij – al is dit “een werk van zeer lange adem” – aan zou gaan werken met de partnerlanden. Reagerend op Sassen, die de regering bekritiseerde had geen duidelijke politiek in Duitsland te hebben en tot spoed maande West-Duitsland bij West-Europa te betrekken, stelde Van Boetzelaer dat dit hem teleurstelde, maar kwam niet met een duidelijk antwoord. Het enige dat hij Sassen kon vertellen, was dat alles aangaande

---

behoefte op te komen”. *idem*, p. 1632.

³³⁵ *idem*, p. 1632.

³³⁶ *idem*, p. 1635.

³³⁷ *idem*, pp. 1635-1636.

³³⁸ *idem*, p. 1636-1638.

Duitsland in samenwerking moest worden besloten en dat er grote verbeteringen waren opgetreden. De Minister was het met Schmal eens, die vond dat bij het verlaten van de zelfstandigheidspolitiek ook een personeelsverandering op het Departement moest volgen. Van Boetzelaer stelde dat hij “gaarne bereid [was] om in de toekomst zoveel mogelijk met het gestelde desideratum rekening te houden”. Over het punt van de uitbreiding van de West-Europese Unie was hij minder enthousiast, en wilde hier in ieder geval niet snel een standpunt over innemen. Wat betreft de Motie van Van der Goes van Naters over het vestigen van een supranationaal gezag, was hij ook terughoudend. De regering was van mening dat als die mogelijkheid er al bestond, zelfs dan “toch zeker niet tot instelling daarvan moet worden overgegaan, indien niet uitdrukkelijk de wenselijkheid daartoe met het oog op het speciale belang, dat men beoogt te dienen, wordt aangetoond”.³³⁹

Aan het einde van zijn betoog legde Van Boetzelaer nog eenmaal uit waarom de regering de zelfstandigheidspolitiek verlaten had:

De betekenis van de koerswijziging, die de aanvaarding van het Vijf-Mogendhedenverdrag voor ons land betekent, kan niet worden overschat. De Regering meent deze nieuwe koers te moeten inslaan, omdat zij ervan overtuigd is daarin een waarborg te zien voor veiligheid en vrede.³⁴⁰

Dat hij toegaf dat dit verdrag inderdaad die ommezwaai betekende, en dat het verdrag niet voor zuiver economische, sociale en culturele doelen was gesloten, en het feit dat hij de militaire arm van het verdrag op korte termijn ook wilde verstevigen, omdat de internationale politiek hier om vroeg, zijn tekenend voor de ommezwaai die plaats had gevonden. Het wetsontwerp werd uiteindelijk met 81 tegen 6 stemmen aangenomen. De Motie van Van der Goes-Serrarens met 80 tegen 6 stemmen.³⁴¹

4.4 Conclusies

In de maanden januari tot april 1948 is een duidelijke verschuiving in Van Boetzelaer's standpunt aangaande blokvorming en Europese samenwerking te zien. In zijn Memorie van Antwoord aan de Eerste Kamer van 13 februari liet hij nog duidelijk blijken dat de regering de opties open hield, maar nog geen keuze had gemaakt. Nadat er in de debatten in de Eerste Kamer uitdrukkelijke en brede steun voor het Verdrag was gegeven, en Van Boetzelaer tot meer vooruitstrevendheid was gemaand, kon hij twee dagen na de communistische staatsgreep in Praag mondeling aan de Eerste

---

³³⁹ *Handelingen II* 1947/48, 62, p. 1643. 23 april 1948

³⁴⁰ *idem*, p. 1643.

³⁴¹ *Handelingen II* 1947/48, 63, p. 1648. 28 april 1948

Kamer vertellen dat de regering gekozen had voor een breuk met de oude politiek van neutraliteit, en dat er mee zou worden gedaan met het plan van Bevin. Echter, hij wilde toen nog niet ingaan op verdere Europese samenwerking in de vorm van een federaal verband. Pas na de debatten in de Tweede Kamer in de maanden die volgden, leek hij steeds meer te buigen richting de koers die de meerderheid in de Kamers had aangegeven. Namelijk dat Nederland zich welwillender zou opstellen in militaire, economische en politiek samenwerking en dat er samengewerkt zou worden aan Europese samenwerking “van onderop”.³⁴²

De redenen die Van Boetzelaer hiervoor aangaf waren vrede en veiligheid. Het waren juist de parlementariërs die voornamelijk geopolitieke en idealistische betogen hielden. Doordat de Sovjet-Unie in het Oosten de macht versterkte, was het Westen genoodzaakt hetzelfde te doen, wilde zij niet prooi vallen aan deze Stalinistische greep. Dat West-Duitsland ook bij dit verdrag betrokken moest worden, had voornamelijk economische redenen: het moest de handel verbeteren en het zou Nederland de kans geven om haar belangen in Duitsland te behartigen en het Duitse volk te democratiseren. De Europese samenwerking op de economische, culturele en sociale gronden zou al deze idealen samenvoegen. Dit zou uiteindelijk tot het hogere doel van een sterk geïntegreerd West-Europa leiden, dat het oprukkende communisme het hoofd kon bieden en bovendien in staat zou zijn om economisch weer een belangrijke rol te gaan spelen.

Opvallend is dat er geen partijlid meer was die neutraliteit of zelfstandigheid een warm hart toedroeg. Zelfs het *one-world* concept kon weinigen meer bekoren. Afgezien van enkele inhoudelijke verschillen over de uiteindelijke vorm van het Brussel Pact – of bijvoorbeeld de naam van God in de preambule genoemd moest worden – bestond er in beide Kamers brede steun voor de plannen, en zagen alle partijen – op de CPN na – voordeel in verdere samenwerking binnen West-Europa en economische, politieke, militaire en sociale coöperatie. Het was Minister Van Boetzelaer die in deze periode een verschuiving van standpunt liet zien, zij het met moeite. Het Brussel Pact moest en zou binnen het kader van het VN Handvest passen en hij kon daarbij niet genoeg benadrukken dat dit pact niet tegen welke staat dan ook was gericht, en zeker niet tegen de Sovjet-Unie. Op het gebied van Europese samenwerking was hij nog minder enthousiast. Hij wilde, zoals zijn diplomatieke aard betaamde, eerst alle opties in ogenschouw nemen, en de ontwikkelingen rustig volgen. Pas als alle zorgen weg waren genomen en er geen andere keuze gemaakt kon worden, zou Van Boetzelaer toegeven dat er een weg ingeslagen was die de Kamerleden en hijzelf

---

³⁴² “Federalisme behoort inderdaad niet te worden opgelegd, doch moet van onder op groeien. Boven-nationale organen in het zuiver internationale en volkenrechtelijke verband kunnen nooit bedenksels zijn, maar behoren voorzichtiglijk [sic] en beperkt van werking uit de onderlinge sferen van vertrouwen en drang tot herbouw in de praktijk als behoeften op te komen”. *Handelingen II 1947/48*, 60, p. 1632. 23 april 1948.

al tijden aan zagen komen.

Eind juni gaf hij in zijn Memorie van Antwoord over de goedkeuring van het wetsverdrag voor het Brussel Pact dan ook een verklaring die hij zelf drie maanden daarvoor nog niet onderschreef, maar juist door kamerbrede druk gevormd werd:

Met dit verdrag is inderdaad de “zelfstandigheidspolitiek” prijsgegeven. Van deze politiek was reeds afgeweken door de deelneming aan de Verenigde naties, waarvan het huidige verdrag een uitvloeisel is. [...] de Nederlandse Regering zou zich, naar haar oordeel, aan een noodlottige fout schuldig maken, als zij onder de geheel gewijzigde omstandigheden een politiek volgde, welke bij die omstandigheden niet meer past. [...] Zij, die zich bezorgd maken over hetgeen zal gebeuren, als een der verdragstaten vazal der Sovjet-Unie zal worden, mogen bedenken, dat de bepalingen van dit verdrag alleen dan effect kunnen sorteren, zolang de verdragstaten door een gemeenschappelijke geest zijn en blijven bezielde; zodra dit niet meer het geval is, zal het verdrag een dode letter worden. [...] Ondergetekende heeft met leedwezen geconstateerd, dat de hier aan het woord zijnde leden klaarblijkelijk niet de dringende noodzakelijkheid van onderlinge aaneensluiting der gelijkgezinde Staten in dezelfde mate gevoelden als de Regering zulks doet en integendeel nog altijd van mening schijnen te zijn, dat door zich maar zoveel mogelijk van de overige wereld te isoleren Nederland zijn welvaart en volksbestaan het beste zal verzekeren. De Regering deelt dat inzicht niet. Ook wanneer zij van te voren geen zekerheid heeft van volledige hulp van de Verenigde Staten van Amerika is zij niettemin er van overtuigd, dat de politiek van aaneensluiting en samenwerking der West-Europese Staten geheel met de Amerikaanse inzichten overeenstemt en voortzetting van de hulp van Amerika, die Europa noodzakelijk behoeft om het hoofd boven water te kunnen houden, slechts kan bevorderen. Uiteraard blijft ieder der verdragstaten, en dus ook Nederland, baas in eigen huis; ieder kan derhalve naar eigen inzicht de sterkte zijner militaire middelen min of meer drastisch beperken, maar het ligt voor de hand, dat bij een aaneensluiting, als hier bedoeld, drastische beperking vooraf een punt van overleg met de medeleden zou moeten uitmaken en dat de wenselijkheid daarvan in het licht van het grotere verband, waarvan Nederland thans deel uitmaakt, zou moeten worden gezien. Te menen, dat door isolement Nederland zijn veiligheid zou kunnen waarborgen met minder militaire middelen dan ingevolgde de thans beoogde aaneensluiting, is naar order der Regering een gevaarlijke illusie. Het door de hier aan het woord zijnde leden beleden ideaal der ontwapening vereist naar mening der Regering vooraf verzekering der veiligheid en juist een verdrag als het thans ter goedkeuring voorgelegde beoogt een stap in deze richting te doen. [...] De militaire samenwerking vormt uiteraard een belangrijk onderdeel van het Vijgmogendhedenverdrag. [...] Geen staat, die zelf geen agressieve bedoelingen koestert, kan in zodanig verdrag

enige bedreiging zien. Aan een verbeterde verhouding tussen de verdragstaten en de Sovjet-Unie staat dit verdrag dan ook in geen enkel opzicht in de weg.³⁴³

---

³⁴³ *Kamerstukken I 1947/48. 774, p. 1 (EV I). 17 juni 1949.*

5. Conclusies

5.1 Algemene Conclusies

Na de context te hebben beschreven en het archiefonderzoek te hebben verricht, kunnen er conclusies worden getrokken. Tegen de tijd van het aanbieden van de Marshall hulp op 5 juni 1947 waren de spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie al flink opgelopen. Terwijl Washington haar retoriek verhardde en actief haar *containment* strategie uitvoerde, werd het Kremlin een partner waar steeds minder mee te onderhandelen viel. Het zag de Amerikaanse dominantie in de wereld als gevaar voor eigen invloed en bestaan, en nam een defensieve houding aan van non-coöperatie: geen concessies meer. De Verenigde Staten voelden zich op haar beurt bedrogen door de Sovjets met de installatie van een communistische regering in Polen, en het niet nakomen van de gemaakte afspraken in Jalta en Potsdam. Dat de Sovjets druk op Iran en Turkije zetten om zo hun invloedssfeer uit te breiden, maakte dit wantrouwen alleen nog maar groter. Het belangrijkste twistpunt tussen de twee grootmachten was Duitsland, en de verdeling van het bezette land zou dan ook gelden als wederzijdse acceptatie van de invloedssferen van de ander. In de zomer van 1947 waren de spanningen al zo hoog opgelopen, dat een conflict niet ondenkbaar was.

In Nederland moest de politiek in de naoorlogse situatie een nieuw buitenlandbeleid bepalen. De traditionele Nederlandse neutraliteitspolitiek was nog niet volledig overboord gegooid, maar dat men in een overgangsfase zat, was zowel in de partijprogramma's van de regeringspartijen KVP en PvdA en de Proeve van Beel duidelijk te zien. Bovendien werd er dusdanig weinig gewicht aan dit buitenlandbeleid gegeven dat beide partijen het niet als prioriteitsgebied zagen. Er werden in feite alleen maar brede lijnen uitgezet. Daarnaast was het Ministerie van Buitenlandse Zaken klein, had het beschikking over te weinig financiële middelen, en werd het geleid door de partijloze en zwijgzame minister Van Boetzelaer. Nederland worstelde op dat moment met een aantal grote problemen die het niet zelf kon oplossen. Binnenlands was er de verwoesting die de Tweede Wereldoorlog had achtergelaten. Al was Nederland in 1947 weer op haar industriële productieniveau van 1938, het had een dollartekort die de handel bemoeilijkte en er was voedselschaarste onder de bevolking. Overzees was er een lastig houdbare situatie in Nederlands-Indië ontstaan, waar de onafhankelijkheidsstrijd aldaar veel stof deed opwaaien in Den Haag. De bezetting van Duitsland zorgde ervoor dat de handel met de oosterbuur ernstig gereduceerd was. De annexaties en herstelbetalingen die Nederland eisten kwamen er nooit. De Nederlandse regering bleek weinig invloed op de vier bezetters te kunnen uitoefenen, en de ontstane situatie bij de oosterburen werd dan ook geenszins als positief ervaren.

De Marshall hulp die werd aangeboden kon een uitweg bieden voor de financiële en economische problemen. Bovendien kon Nederland nu vanuit de Benelux in multilateraal verband met de andere Europese staten overleggen hoe de hulp verdeeld zou moeten worden. Dit gaf de Nederlandse regering weer wat politiek gewicht en een mogelijkheid om de Nederlandse eisen uit te leggen. Als West-Duitsland mee zou doen en economisch nauwer bij de Benelux en de rest van Europa betrokken zou worden, dan zou dit voor Nederland als handelsland grote voordelen opleveren. Er was dan ook zowel binnen de regering als de oppositie niemand die de waarde van dit plan onderschatte, of het wilde afwijzen. Wel was er de realisatie dat dit wel eens zou kunnen betekenen dat Nederland zich in een Westers blok zou plaatsen, en de wenselijkheid van deze bijwerking werd betwist. Het onderzoek richtte zich primair op de volgende vraag: *Hoe was de Nederlandse reactie op het aanbod van de Marshall hulp, en wat betekende de uiteindelijke acceptatie ervan voor het Nederlandse buitenlandbeleid?*

De Nederlandse reactie op het aanbod van de Marshall hulp was direct positief. Toen Marshall zijn plan op 5 juni kenbaar maakte, gaf Den Haag op 9 juni al te weten dat Nederland mee zou willen doen. Een periode van onduidelijkheid volgde. Er werd zich binnen de regering en diplomatieke kanalen afgevraagd of de hulp ook aan de Sovjet-Unie werd aangeboden en wat precies de dieperliggende gedachten achter dit plan waren. Was er een tweede agenda? Toen duidelijk werd dat het ook aan de Sovjet-Unie werd aangeboden, werd al snel verwacht dat Stalin de hulp af zou wijzen. Toen hij dit inderdaad deed op 2 juli 1947, gaf Nederland toch direct aan Frankrijk en Engeland te kennen dat het mee wilde doen aan een gezamenlijk West-Europese hulpaanvraag vanuit de Parijse Conferentie. Niemand kon de toekomst voorspellen, maar de algemene verwachting die via de diplomatieke communiqués in Den Haag terechtkwam, was dat dit een verbreding van de kloof tussen Oost en West zou betekenen, en wellicht wel een definitieve breuk in zou luiden. Desalniettemin werd hierin meegegaan met opvallend weinig politiek debat. Van Boetzelaer stond bekend als spaarzaam in zijn woorden, en deelde op dit vlak dan ook weinig mee over de beschikbare informatie die op zijn ministerie aanwezig was.

In de kamers werd er enkel door de Communistische Partij Nederland fel oppositie gevoerd. De CPN zag in de plannen een poging tot de vorming van een Westers blok, en wilde dat Nederland er voor zou waken niet het Oosten de rug toe te keren. Politici van de regeringspartijen PvdA en KVP en van de oppositiepartijen konden zich niet vinden in deze kritiek. Zij deden het ofwel van de hand als ongegronde angst, of zeiden openlijk dat een Westerse binding juist als een positieve ontwikkeling gezien moest worden. Vanuit de regering werd er niet veel meegedeeld op dit gebied, behalve dat het plan niet gezien moest worden als een poging tot blokvorming, en dat dit zeker niet

de bedoeling was. Pas begin 1948 zou het officiële regeringstandpunt veranderen, toen duidelijk was geworden dat Duitsland permanent opgedeeld zou worden. Hoewel Van Boetzelaer wel degelijk beseftte dat Nederland zich door de acceptatie van de hulp in een Westers economisch blok zou plaatsen, en daarmee zich verder afzette tegen de Sovjet-Unie, werd dit niet openlijk gezegd, maar eerder ontkend. Hij was zich bewust van het feit dat Nederland weinig keuze had en marginale invloed uit kon oefenen op de gang van zaken. Door officieel geen kant te kiezen en een *wait and see*-politiek te voeren, deed Van Boetzelaer zijn diplomatieke aard eer aan, en wist hij de Nederlandse koers te verkopen als een weloverwogen beleid, waar de Nederlandse regering wel degelijk invloed op had. Dat hij achter de schermen weinig keus had en Nederland gaandeweg in een Westers blok plaatste, liet hij niet blijken aan de buitenwereld.

Voor de Nederlandse regering was het geen rationele optie om de hulp te weigeren. Er zaten tal van economische voordelen aan, en bovendien kon zij nu eindelijk, zo was de hoop, internationaal haar stem laten horen. Vooral het vooruitzicht dat zij nu inspraak op de toekomst van Duitsland internationaal kon laten horen binnen een Europees forum, werd als overtuigende reden ervaren. Onder Van Boetzelaers beleid is de buitenlandpolitiek gaandeweg veranderd van een focus op het *one world* concept, naar een focus op Westerse binding. Dit werd bij de acceptatie van de Marshall hulp beseft en niet als onwenselijk ervaren binnen de regering. Had Den Haag eerder nog graag de deur naar het Oosten open gehouden en een oplossing voor het Duitse probleem via de Verenigde Naties gezien, dan waren deze doelen door de twee voorafgaande jaren wel veranderd. De Nederlanders bleken geen invloed uit te kunnen oefenen op de politiek van de Grote Vier in Duitsland, zagen hun belangen niet behartigd, en de VN leek de problemen niet op te kunnen lossen. Zodoende werd zij bewust meegetrokken in de stroomversnelling richting Westerse binding; een beweging gestuwd vanuit Washington. Dat Nederland begin 1947 nog weigerde mee te doen aan het Frans-Britse defensiepact met het Verdrag van Duinkerken – juist vanwege deze vrees voor blokvorming – maar in maart 1948 wel klaar was voor het tekenen van het Brussel Pact, geeft aan dat er in de tussenliggende periode veel veranderd was.

De zomer van 1947 is van zeer grote invloed geweest op de verandering van het Nederlandse buitenlandbeleid, die door Mallinson treffend word omschreven als *from neutrality to commitment*. De Marshall hulp is niet de enige factor geweest, noch het enige keerpunt dat valt aan te wijzen in de geschiedenis. Echter, het is een hele belangrijke factor geweest, en dit werd destijds zeker beseft. West-Europa zou gaan samenwerken en gezamenlijk een aanvraag voor hulp doen, en er zou samen gezocht moeten worden voor oplossingen van de problemen. Deze ontwikkelingen in de tweede helft van 1947 waren een belangrijke aanloop richting de vorming van het Brussel Pact,

en later de NAVO en EGKS.

5.2 Problematisering Pierre van der Eng

De centrale claim in het werk van Pierre van der Eng over de periode in onderzoek – de maanden juni en juli van 1947 waarin Nederland de Marshall hulp accepteerde – is dat de Nederlandse regering destijds wist dat zij met het accepteren van deze hulp het buitenlandbeleid van neutraliteit zou verlaten, en naar een westerse buitenlandse oriëntatie ging.³⁴⁴ De regering heeft dit destijds volgens Van der Eng niet genoemd, maar was zich wel bewust van de verandering, en zag dit niet als problematisch. De bevindingen vanuit het huidige bronnenonderzoek komen overeen met de conclusies die Van der Eng heeft getrokken. Echter, Van der Eng legt in zijn werk niet uit waarom de Nederlandse regering, en met name Van Boetzelaer, zo terughoudend waren in het erkennen van deze gebeurtenissen, en waarom zij niet wilde toegeven dat er daadwerkelijk een verandering in het buitenlandbeleid noodzakelijkerwijs aan het accepteren van de Marshall hulp gekoppeld was. Alhoewel dit onderzoek niet claimt de enige waarheid op tafel te leggen en er verder onderzoek verricht zou kunnen worden in meerdere archieven over een groter tijdsbestek, kunnen toch enkele conclusies worden getrokken om de hierboven genoemde onbeantwoorde vragen te beantwoorden.

Tijdens de zomer van 1947 werd het steeds duidelijker welke gevolgen de acceptatie van de hulp zou hebben voor de Nederlandse politiek. Dit was misschien relevant voor de Minister van Buitenlandse Zaken, maar mogelijkterwijs niet voor de andere kabinetsleden. Zoals aangetoond was er weinig interesse in buitenlandse politiek in de rest van het kabinet en in het parlement. Er was geen rationeel denkbaar argument om de hulp niet te accepteren, vanwege de hulpbehoevende situatie waarin Nederland zich bevond. De redenen om de Marshall hulp te accepteren, en mee te doen met het latere Verdrag van Brussel zijn financieel-economisch en politiek-strategisch. Financieel-economisch, omdat Nederland als handelsland gebaad was bij Europese economische samenwerking en een grote behoefte aan dollars had; politiek-strategisch, omdat het door meedoen in internationale fora haar stem kon laten gelden, omdat zij erachter was gekomen dat haar inspraak in met name de Duitse Kwestie gering was.

Dat de Minister niet wilde erkennen dat er een verandering in het buitenlandbeleid bij kwam kijken, heeft meerdere redenen. Ten eerste was hier geen politieke noodzaak toe; de kamer steunde zijn beleid en maande hem enkel om progressiever te zijn. Ten tweede lag het in zijn diplomatieke aard om geen overhaaste beslissingen te nemen en eerst alle opties te overwegen. Van Boetzelaer ging hierin zo ver, dat hij pas conclusies trok als de zaken al gedaan waren en er geen andere opties

---

³⁴⁴ Zie hoofdstuk 1.2.5 en 1.3 van dit onderzoek.

meer open lagen. Ten derde was het een manier om niet te toe te hoeven geven dat de Nederlandse regering eigenlijk weinig keuze had in haar buitenlandse beleid. Zij had op veel punten anders kunnen handelen, maar de Marshall hulp weigeren of het Verdrag van Brussel niet accepteren wegens ideologische overtuiging zouden een desastreus effect op de Nederlandse economie hebben gehad, had haar internationaal geïsoleerd in West-Europa, en had haar invloed nog verder gemarginaliseerd. Het deed voorkomen alsof deelname een weloverwogen keuze was, terwijl er rationeel gezien van weinig keuze sprake was.

5.3 Conclusies Naspel: Verklaring Achteraf

In het laatste hoofdstuk is onderzocht hoe de regering – in de persoon van Van Boetzelaer – de ommezwaai in het Nederlandse buitenlandbeleid verklaarde. Na het falen van de Londen conferentie eind 1947, de lancering van het Bevin plan begin 1948, en de communistische staatsgreep in Praag een maand later, durfde de Nederlandse regering pas officieel de neutraliteitspolitiek verleden tijd te verklaren. Dit ging echter met een zeer traag tempo en weinig overtuiging. Terwijl beide Kamers de Minister maanden tot meer vooruitstrevendheid in West-Europese samenwerking en juist op het communistische gevaar hamerden, bleef Van Boetzelaer zijn bekende *wait and see*-politiek verdedigen. Het officiële beleid dat hij uiteenzette in Memories en mondelinge toelichtingen, liep meestal achter op de feiten en het achter de schermen gevoerde beleid. Ook toen de neutraliteitspolitiek officieel verlaten werd, wilde hij niet zeggen dat er een kant gekozen werd in het Oost-West conflict. Het tekenen van het Brussel Pact, dat overduidelijk een reactie was op de Sovjet expansie en consolidatie in Oost-Europa, gestuwd door de ontwikkelingen in Praag, werd als neutraal samenwerkingsverband uitgelegd dat tegen geen enkele andere staat gericht was. Het zou passen binnen het VN Handvest, en het zou gebruikt worden om een Nederlandse voet tussen de deur te krijgen in de door het Westen gevoerde politiek ten opzichte van West-Duitsland. Om die reden verzette Nederland zich ook tegen de preambule van het verdrag, waarin het verdrag voorzag in samenwerking tegen toekomstige Duitse agressie, zoals eerder in het Verdrag van Duinkerken was opgenomen. Nederland wilde West-Duitsland bij het verdrag betrekken, en zodoende door samenwerking en versterking de handel met het achterland weer herstellen.

Het waren juist alle partijen en vertegenwoordigers uit de kamers, met uitzondering van de CPN, die wezen op de geopolitieke significantie van het pact. Velen drongen er op aan om verder samen te gaan werken in West-Europa. Dit zou op economische, sociale, culturele en militaire terreinen veel voordelen hebben, en er voornamelijk voor zorgen dat West-Europa nooit ten prooi

zou kunnen vallen aan het communisme. Er was echter noch binnen regering, noch Parlement, angst voor een militaire dreiging vanuit de Sovjet-Unie; Sovjet-agressie werd niet als aannemelijk gezien. Schoorvoetend, door de maanden heen, begon Van Boetzelaer zich steeds meer richting deze heersende visie te bewegen, zij het met weinig overtuiging. Pas in de laatst bestudeerde Memorie, de laatste officiële berichtgeving van de regering die betrekking had op het Brussel Pact, zette Van Boetzelaer het regeringsbeleid uiteen zoals al ruim een half jaar door de kamers bepleit werd. Dat er voor een nieuw buitenlandbeleid gekozen was, was door de internationale situatie bepaald: de Verenigde Staten hadden hun toewijding aan Europa beloofd, de Fransen en Britten wilden beiden meedoen aan een West-Europees pact, en de kloof tussen Oost en West was onoverbruggelijk groot geworden. Het zou de veiligheid van Nederland waarborgen, en er voor zorgen dat zij weer kon herstellen uit de naoorlogse situatie van economische malaise.

Onder deze Minister is het Nederlandse buitenlandbeleid van neutraliteit annex zelfstandigheid naar een beleid van Westerse binding veranderd. Al werd het pas in 1948 officieel toegegeven dat dit het geval was, was met de acceptatie van de Marshall hulp halverwege 1947 deze koers al onherroepelijk bepaald. Wat de Minister exact ertoe bewoog om zo weinig mededelend, spaarzaam in zijn woorden, traag in zijn keuzes, en weinig overtuigend in zijn politiek te zijn, zal dit onderzoek niet bloot kunnen leggen. Het kan echter wel gesteld worden, dat zijn diplomatieke aard hier een belangrijke rol in heeft gespeeld. Hij wilde op geen enkele wijze keuzes officieel maken, zonder dat alle opties overwogen waren, en er geen redenen meer waren om het gekozen beleid niet te voeren. Dit resulteerde er ook in dat de volksvertegenwoordiging zijn keuzes niet aanviel, maar hem juist continu maanden tot meer spoed en progressie. Het Nederlandse buitenlandbeleid liep zodoende continu achter de feiten aan, en werd bepaald door de politiek van de twee wereldmachten, en de grote staten om haar heen.

6. Bronnenlijst

Boeken

- Behrman, G., *The Most Noble Adventure* (New York 2007).
- Beugel, E. H. Van der, *From Marshall Aid to Atlantic Partnership* (Amsterdam 1966).
- Bezemer, J.W. en Jansen, M., *Een Geschiedenis van Rusland* (Amsterdam, 2008).
- Boogaarts, M.D., *Parlementaire Geschiedenis van Nederland na 1945 II: De Periode van het Kabinet-Beel 1946-1948* (Den Haag 1989).
- Campen, S.I.P. Van, *The Quest for Security* (Den Haag 1958).
- Dinan, D., *Europe Recast*, (Londen 2004).
- Eng, P. van der, *De Marshall-hulp* (Houten 1987).
- Gimbel, J., *The Origins of the Marshall plan* (Stanford, 1976).
- Hellema, D., *Dutch Foreign Policy* (2009).
- Hirschfeld, H.M., *Road to Recovery*, (Den Haag 1954).
- Hitchcock, W. I., *The Struggle for Europe* (New York 2003).
- Hobsbawm, E., *The Age of Extremes* (Londen 1994).
- Judt, T., *Postwar: A History of Europe Since 1945* (2005).
- Lipgens, W., *Documents on the History of European Integration*, (1984).
- Lundestad, G., *The United States and Western Europe since 1945* (Oxford 2003).
- Mallinson, W., *From Neutrality to Commitment* (2010).
- Milward, A. S., *The Reconstruction of Western Europe, 1945-51* (California 1984).
- Nye, J.S. *Understanding International Conflicts* (2002).
- Schulte Nordholt, J.W. en Swieringa, R. P., *A Bilateral Bicentennial* (Amsterdam 1982).
- Simms, B., *Europe* (Londen 2013).
- Trachtenberg, M., *The Making of European Settlement 1945-1963* (New Jersey 1999).

Artikelen

- A. van Heerikhuizen, 'Pioniers van een Verenigd Europa' (Dissertatie UvA, 1998), Amsterdam, 1998.
- G. Roberts, 'Moscow and the Marshall Plan: Politics, Ideology, and the Onset of the Cold War, 1947', *Europe-Asia Studies* 46:8 (1994) 1371-1386.
- H. H. Jongbloed, 'Nederlands-Sovjetrussische diplomatieke betrekkingen. De Moeizame

Geschiedenis van het Akkoord van 10 Juli 1942', *BMGN – Low Countries Historical Review* 95:3 (1980) 492-515.

H.A. Schaper, 'Het Nederlandse Veiligheidsbeleid 1945-1950', *BMGN – Low Countries Historical Review* 96:2 (1981) 277-299.

J. Beston. 'European Self-Aid Will Be Explored By Marshall Aide', *New York Times*, 12 juni 1947.

J. L. Gaddis, 'Was the Truman Doctrine a Real Turning Point?', *Foreign Affairs* 52 (1974) 386-402.

M. Ellman en S. Maksudov, 'Soviet Deaths in the Great Patriotic War: A Note', *Europe-Asia Studies* 46:4 (1994) 671-680.

M. Muns, 'Met Frisse Tegenzin naar Europa', *Historisch Nieuwsblad* 8 : 2011.

R. T. Griffiths, 'De Institutionele Benadering van de Marshall-Hulp', *Atlantisch Onderwijspaper* 17 (1997) 14-23.

Nationaal Archief

Nationaal Archief, Den Haag, Ministeries voor Algemeene Oorlogvoering van het Koninkrijk (AOK) en van Algemene Zaken (AZ): Kabinet van de Minister-President (KMP), nummer toegang 2.03.01, inventarisnummer 901

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 10435

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 10430

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 10432

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 10437

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 10487

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 10488

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Code-archief 1945-1954, nummer toegang 2.05.117, inventarisnummer 1266

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Buitenlandse Zaken: Gezantschap, later Ambassade, in de Verenigde Staten van Amerika te Washington DC, (1912) 1940-1954, nummer toegang 2.05.75, inventarisnummer 2982

Nationaal Archief, Den Haag, Gezantschap België (en Luxemburg), nummer toegang 2.05.43, inventarisnummer 1299

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 389

Nationaal Archief, Den Haag, Ministerraad, nummer toegang 2.02.05.02, inventarisnummer 390

Handelingen Eerste en Tweede Kamer (via www.statengeneraal.nl)

Handelingen I 1946/47, 55.

Handelingen I 1946/47. 36.

Handelingen I 1947/48, 20.

Handelingen II 1946/47, 17.

Handelingen II 1946/47, 62.

Handelingen II 1946/47, 63.

Handelingen II 1946/47. 14.

Handelingen II 1947/48, 57.

Handelingen II 1947/48, 58.

Handelingen II 1947/48, 60.

Handelingen II 1947/48, 62.

Handelingen II 1947/48, 63.

Kamerstukken I 1946/47, 433, (EV I).

Kamerstukken I 1946/47, 433, (VV I).

Kamerstukken I 1947/48, 600, nr. 3 (EV I).

Kamerstukken I 1947/48. 600, nr. 15. Bijlage A (MvA I).

Kamerstukken II 1946/47. 14, H1 & H3 (MvA II).

Kamerstukken II 1946/48, 433, (MvA).

Kamerstukken II 1947/48, 600, nr 17.

Kamerstukken II 1947/48, 774, nr. 5 (MvT).

Online bronnen

Politiek Compendium, “De oprichting van de Verenigde Naties en de Nederlandse Oriëntatie op de

VS, <http://www.politiekcompendium.nl/9351000/1fj9vvh40co5zodus/vh4vaks64bye>

A.E. Kersten, “Boetzelaer Van Oosterhout, Carel Godfried Willem Hendrik baron van (1892-1987”,

in *Biografisch Woordenboek van Nederland*. Via <http://www.historici.nl/bwn1880->

2000/lemmata/bwn3/boetzelaer

History Guide, “Winston Churchill’s *Iron Curtain Speech*

<http://www.historyguide.org/europe/churchill.html>

Koningin Wilhelmina, “Troonrede 23 juli 1946”, par.8. <http://www.troonredes.nl/2010/troonrede-23-juli-1946/>

KVP, “Programma KVP Tweede-Kamerverkiezingen 1946: Urgentieprogram 1946. Hoofdstuk VII.

<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/kvp1946/kvp46.pdf>

Muns, Maarten, “Met Frisse Tegenzin naar Europa”, *Historisch Nieuwsblad* 8 : 2011.

<http://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/28020/met-frisse-tegenzin-op-naar-europa.html>

NRC Handelsblad “Excellentes in Tijden van Vrede en Contestatie.

<http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Buitenlandsezaken/ministers.html>.

Oltmans, *Memoires 1957-1959*, p. 298,

http://www.dbnl.org/tekst/oltm003memo03_01/oltm003memo03_01_0010.php

Parlement en Politiek, “Mr. C.G.W.H. (Pim) Baron van Boetzelaer van Oosterhout

http://www.parlement.com/id/vg09llhjlsy0/c_g_w_h_pim_baron_van_boetzelaer_van/

Parlementair Documentatie Centrum, “Mr. C.G.W.H. Baron van Boetzelaer van Oosterhout”

<http://www.parlementairdocumentatiecentrum.nl/id/vg09llhjlsy0;>

PvdA “Programma PvdA Tweede-Kamerverkiezingen 1946: Urgentieprogram”. Par. 12.

<http://pubnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/verkiezingsprogramma/TK/pvda1946/pvda46.pdf>

PvdA, “Beginselprogramma van de Partij van de Arbeid”, IX. Par 29 (‘Nederland in de volkerengemeenschap’). 26 april 1947.

http://www.leiden.pvda.nl/bibliotheek/bibliotheek_item/t/beginselprogramma_pvda_1947/download/file

The George Washington University, “*The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State*”, <http://www2.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>

War Chronicle, “Estimated War Dead World War II”,

<http://warchronicle.com/numbers/WWII/deaths.htm>

Yale Law School “Agreement Relating to Prisoners of War and Civilians Liberated by Forces Operating Under Soviet Command and Forces Operating Under United States of America Command; 11 februari 1945”, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp>

Yale Law School, “Declaration Regarding the Defeat of Germany and the Assumption of Supreme Authority by Allied Powers; 5 juni 1945”, <http://avalon.law.yale.edu/wwii/ger01.asp>